

**БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД
ПОРОШЕНКА**

**МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ**

**МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ**

**ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФОНД
«КРОК ЗА КРОКОМ»**

ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

КЕРІВНИЦТВО ДЛЯ ТРЕНЕРІВ

Київ, 2018 рік

ВСТУП

Навчально-методичний посібник «Інклюзивне навчання у закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренера» розроблено в межах тренінгу для тренерів, що проходив 16-19 вересня 2018 року за підтримки Міністерства освіти і науки України, Благодійного фонду Порошенка та Міжнародного фонду «Відродження». Планування та організація тренінгу була здійснена у співпраці зі Всеукраїнським фондом «Крок за кроком».

Мета тренінгу для тренерів – зміцнити спроможності учасників щодо планування і проведення подальших тренінгів для вчителів і асистентів вчителів, які працюють в класах з інклюзивним навчанням.

Склад учасників, як і склад тренерської команди, також відображає інклюзивний підхід. Адже серед учасників – викладачі обласних Інститутів післядипломної педагогічної освіти, вчителі, асистенти вчителів та інші фахівці. Серед тренерів – викладачі, представники громадських організацій, представники органів державної влади та інші.

«Інклюзивне навчання у закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренерів» містить необхідну теоретичну інформацію, опис видів діяльності, які у більшості своїй є інтерактивними, список рекомендованої літератури та он-лайн ресурсів, а також роздавальні матеріали, необхідні для проведення описаних у посібнику видів діяльності.

До посібника додаються презентації до кожної теми, що має суттєвим чином допомогти учасникам у їхній подальшій роботі.

Великі слова подяки усім тренерам, які у стислі терміни підготували свої теми, а саме:

Боднар Ірині, віце-президенту Всеукраїнської асоціації молодіжного співробітництва «Альтернатива-В»

Гнідій Тетяні, старшому викладачу КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»

Дементієвській Ніні, голові правління ГО «Ресурсно-методичний центр «АЙОРН»

Маланчій Валентині, заступнику директора з навчально-виховної роботи спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів №8 м. Хмельницького

Маліковій Ользі, логопеду, асистенту вчителя школи №58 I-III ступенів м. Києва

Мельник Ірині, практичному психологу та асистенту вчителя середньої загальноосвітньої школи 322 м. Кам'янське

Найді Юлії, координатор ВФ «Крок за кроком»

Семко Ользі, психологу, асистенту вчителя середньої загальноосвітньої школи №74 м. Київ

Солнцевій Олені, практичному психологу Одеської приватної загальноосвітньої школи І - ІІІ ступенів "Ніка-М"

Софій Наталії, директору ВФ «Крок за кроком»

Шевчук Ларисі, начальнику відділу освіти і науки Житомирської обласної державної адміністрації

І, звичайно, велика подяка представникам організацій, які підтримали цей захід не лише організаційно та фінансово, а й надавали цінні поради щодо змісту як тренінгу, так і посібника, а саме:

Барану Григорію, керівнику освітнього напрямку Міжнародного фонду «Відродження»

Кухаренко Тетяні, менеджерці програми «Демократична практика» МФ «Відродження»

Ярошук Марині, консультанту з юридичних питань БФ Порошенка

Віriamo, що посібник стане в нагоді не лише учасникам тренінгу для тренерів, а й усім, хто працює з педагогами у закладах вищої освіти та в інших організаціях.

Бажаємо подальших успіхів!

Команда організаторів

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ТРЕНЕРІВ

Наталія Софій

Директорка Всеукраїнського фонду «Крок за кроком», завідувачка НМЦ інклюзивної освіти ІППО Київського університету імені Бориса Грінченка.

Великий досвід тренерської роботи, у тому числі й в інших країнах (Азербайджан, Таджикистан, Бутан).

Тематика тренінгів: інклюзивна педагогіка, лідерство, проектний менеджмент.

Професійні інтереси: інклюзивна педагогіка, фасилітативне лідерство.

Електронна пошта: nsofi@gmail.com

Юлія Найда

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», координатора проектів, старший викладач кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

Великий досвід тренерської роботи, у тому числі й у інших країнах (Азербайджан, Таджикистан).

Тематика тренінгів: інклюзивна освіта, кращі практики роботи з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, створення Центрів підтримки для батьків.

Професійні інтереси: інклюзивна педагогіка, партнерство з батьками, залучення місцевих громад до освітнього процесу.

Електронна пошта: naida@ussf.kiev.ua

Ольга Семко

Психолог, поведінковий аналітик, укладачка курсу “Робота вчителя початкової школи з дітьми з особливими освітніми потребами”
Досвід тренерської діяльності: проведення тренінгів для батьків дітей з особливими освітніми потребами та для поведінкових аналітиків.

Теми тренінгів: основи поведінкового аналізу, альтернативна система комунікації, робота асистента дитини в загальноосвітньому закладі.

Професійні інтереси: психологія, поведінковий аналіз, побудова інклюзивних процесів в школах, садках.

Електронна пошта:
semkoolga1408@gmail.com

Ольга Малікова

Логопед, магістр корекційної педагогіки, поведінковий аналітик, асистент вчителя школи №58 I-III ст. м. Києва, виконавчий директор Української асоціації поведінкових аналітиків.

Досвід тренерської діяльності з корекційної педагогіки, поведінкового аналізу та інклюзивної освіти, співавтор, тренер курсу «Індивідуальний супровід дитини з розладами спектру аутизму в умовах інклюзивного навчання»;
Теми тренінгів: організація діяльності асистента вчителя; організація інклюзивного середовища у загальноосвітній школі, створення та реалізація індивідуальної програми розвитку; корекційна робота з дітьми з розладами спектру аутизму; інноваційні підходи до корекції мовленнєвих порушень та розвитку мовлення у дітей та підлітків з аутизмом
Професійні інтереси: інклюзивна освіта та менеджмент в інклюзивній освіті; поведінковий аналіз; навчання дітей та підлітків з розладами спектру аутизму, логопедія.

Електронна пошта:
olgamalikova24@gmail.com

Валентина Маланчій

Заступник директора з навчально-виховної роботи спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 8 м. Хмельницького.

Досвід роботи в сфері інклюзивного навчання: 8 років на посаді асистента вчителя інклюзивного класу, 2 роки – вчителя початкових класів з інклюзивним навчанням, 2 роки – заступника директора у закладі освіти, де функціонують 18 інклюзивних класів.

Була учасником міжнародних програм стажування ADA (Americans with Disabilities Act) Inclusive Education Fellowship Program при університеті Міннесоти (м. Міннеаполіс, Міннесота, США, 2017 р.) та Літньої Школи з інклюзивного навчання при Американському університеті в Центральній Азії (м. Бішкек, Киргизстан, 2018 р.).

Професійні інтереси: інклюзивна педагогіка

Електронна пошта: malanchiy.v@gmail.com

Ніна Дементієвська

Голова правління ГО "Ресурсно-методичний центр "АЙОРН", науковий співробітник Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України.

Вагомий досвід тренерської діяльності, в тому числі і в інших країнах (Азербайджан, Грузія, Білорусь, Литва, ПАР, Узбекистан)

Основна тематика тренінгів: інклюзивна освіта, використання ІКТ в освіті.

Професійні інтереси: навчання за методом проектів, формувальне оцінювання, критичне мислення.

Електронна пошта:
nina.dementievska@gmail.com

Олена Солнцева

Практичний психолог системи освіти, працювала у дошкільному навчальному закладі спеціалізованого типу, досвід роботи методиста з психологічної служби у міському методичному центрі практичної психології м. Донецька, практичний психолог середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів "Ніка-М", м. Одеса.

Брала участь у проекті "Інклюзивний простір. Практичні кроки" за підтримки Благодійного Фонду Порошенка як практичний психолог та асистент вчителя з інклюзивного навчання. Брала участь у Літній школі з інклюзивного навчання "Індивідуалізація в процесі інклюзивного навчання" у м. Бішкек, Киргизстан, АУСА.

Професійні вподобання: впровадження та розвиток інклюзивного навчання системи закладів освіти, тренер з кризового консультування та підвищення психосоціальної стійкості до стресу у дітей та дорослих, арт-терапевт.

Електронна пошта:
elenasova293@gmail.com

Ірина Боднар

Віце-президент Всеукраїнської асоціації
молодіжного співробітництва
«Альтернатива-В», тренерка, молодіжна
працівниця.

Вагомий досвід тренерської діяльності, в
тому числі і в інших країнах (Грузія, Італія,
Марокко, Молдова, Нідерланди, Німеччина,
Франція).

Основна тематика тренінгів:
волонтерування, антибулінг, молодіжна
робота, співпраця в громаді, міжкультурне
навчання.

Професійні інтереси: міжнародне
волонтерування.

Електронна пошта:
iryna.v.bodnar@gmail.com

Лариса Шевчук

“За освітою вчитель літератури, але через
свою невгамовність та непосидючість
намагаюсь оволодіти новими знаннями,
які дуже хочеться передати іншим. Тому і
маю різні напрями у своїй діяльності.
Навчала учнів, адмініструвала роботу в
школі, займалась перепідготовкою
вчителів. Проводила тренінги з навчання
для вчителів із впровадження
інклюзивного навчання, застосування
інформаційних технологій в навальному
процесі, стратегічному плануванню
інклюзії.

Радію коли мої здобутки комусь потрібні.
Вже рік як працюю начальником відділу
освіти і науки Житомирської державної
адміністрації. За рік невеликі здобутки,
але основним досягненням вважаю
зрушення з місця системи реформування
інтернатів та розвиток інклюзії в області”.

Електронна пошта:
shevchuklarisa@gmail.com

Ірина Мельник

Практичний психолог та асистент вчителя
у комунальному закладі «Середня
загальноосвітня школа №22 м.
Кам'янське».
Надає психологічний супровід дітям з
особливими освітніми потребами та
впроваджує практику спільного
викладання у межах навчального закладу.
Професійні інтереси: інклюзивна
педагогіка, використання гумору як копінг
- стратегії.

Електронна пошта:
irusiamelnik@gmail.com

Тетяна Гніда

Старший викладач секції спеціальної та
інклюзивної освіти КВНЗ «Харківська
академія неперервної освіти», кандидат
педагогічних наук, автор понад 30
публікацій.

Тренер з підготовки тренерів-педагогів,
досвід тренера просвітницьких та
профілактичних програм понад 15 років.

Основна тематика тренінгів:

психосоціальна підтримка у кризових
ситуаціях, профілактика професійного
вигорання, психологічний супровід в
освіті.

Професійні інтереси: психологія,
стресостійкість, педагогіка партнерства,
арт-терапія.

Електронна пошта:
tatjanagnedaja@gmail.com

ЗМІСТ

I.	Глосарій	10
II.	Умовні позначки	12
III.	Основні принципи роботи з дорослими	13
IV.	Загальний огляд змісту тем	22
	Тема 1. Інклюзивне навчання: сутність, принципи, переваги	22
	Тема 2. Команда психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти	36
	Тема 3. Індивідуальна програма розвитку – основний освітній документ для дітей з особливими освітніми потребами	56
	Тема 4. Особливості організації інклюзивного освітнього середовища: принципи універсального дизайну та розумного пристосування, ресурсна кімната, медіатека	74
	Тема 5. Індивідуалізація і диференціація викладання як врахування індивідуальних особливостей кожної дитини	88
	Тема 6. Роль асистента вчителя в класі з інклюзивним навчанням: основні функції і завдання, форми співпраці	118
	Тема 7. Співпраця з місцевою громадою: інклюзивно-ресурсний центр та інші ресурси для забезпечення додаткової підтримки закладам освіти з інклюзивним навчанням	130
	Тема 8. Створення системи ефективною протидії булінгу в інклюзивному освітньому середовищі	130
	Тема 9. Як підтримати учителя у процесі змін: як уникнути емоційного вигорання	138
V.	Основні нормативні документи	149

I. ГЛОСАРІЙ

Адаптація — змінює характер подання навчального матеріалу, але не змінює зміст або концептуальну складність навчального завдання. Адаптація - це зміна умов виконання завдання

Індивідуалізація — врахування в процесі навчання індивідуальних особливостей учнів в усіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості і в якій мірі враховуються

Індивідуальний підхід — психопедагогічний принцип, який впорядковує освітній процес відповідно до індивідуальних особливостей розвитку життя кожної дитини

Індивідуальний навчальний план визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета, і тижневу кількість годин

Індивідуальна навчальна програма розробляється для тих учнів, які потребують певних адаптацій та/або модифікацій через особливості сприймання інформації чи засвоєння навчального матеріалу

Індивідуальна програма розвитку - документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних потреб/послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання. (ВР України. Закон "Про освіту" від 05.09.2017 N 2145-VIII)

Інклюзивне навчання - система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників

Інклюзивне освітнє середовище - сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей

Модифікації змінюють зміст або понятійну складність навчального завдання. Тобто змінюють зміст навчання: дитина вивчає не те, що вивчають усі діти в класі. Використовуються при роботі з учнями, які мають значні когнітивні порушення. Інколи, учні можуть потребувати модифікованих програм тільки з окремих дисциплін

Особа з особливими освітніми потребами - особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту

Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в закладі освіти з інклюзивним навчанням – це взаємоузгоджена комплексна діяльність команди фахівців та батьків дитини, спрямована на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, засвоєнню нею знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, її самореалізації та інтеграції в соціум

Психолого-педагогічний супровід - це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачена індивідуальною програмою розвитку

Саморегуляція – це здатність людини керувати собою на основі сприймання та усвідомлення психічних процесів та своєї поведінки, а також регулювати свою активність та діяльність у бажаному напрямі

Універсальний дизайн освіти – це підхід, що забезпечує філософську основу для розроблення широкого спектру навчальних продуктів та довкілля з урахуванням потреб усіх учнів із самого початку. Це стосується не тільки аспектів освітнього процесу: навчальної програми, навчального плану, оцінювання знань, методів викладання, шкільного дизайну, бібліотеки, спортивних майданчиків, гуртожитків, веб-сайтів, інструкцій, але й шляхів реформування публічного управління освітою осіб з особливими потребами.

II. УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

	Очікувані навчальні результати
	Ключові ідеї
	Практична діяльність
	Запитання до аудиторії
	Орієнтовний час
	Важливо
	Малюємо
	Додаткова інформація
	Підсумок
	Рекомендована література до теми та он-лайн ресурси

III. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РОБОТИ З ДОРΟΣЛИМИ

«Скажи мені і я забуду. Покажи мені і я, можливо, запам'ятаю. Залучи мене, і я зрозумію.»

Основні принципи навчання дорослих.

Тим, хто працює з дорослою аудиторією, важливо пам'ятати, що дорослі учні мають своєрідні особливості, які впливають на сприйняття ними пізнавальної інформації та зумовлюють навчальний процес. Цей процес подібний до навчального процесу дітей і водночас відрізняється від нього. Тренеру слід пам'ятати, що дорослі – це учні, які вміють вчитися, мають певний позитивний або негативний навчальний та життєвий досвід. Вони можуть мати більше стереотипів та упереджень, ніж діти, проте їхні очікування і потреби є чіткішими, інтереси та уподобання – усталеними, а погляди та міркування – поміркованими та виваженими.

Дорослі учні мають більше обов'язків у своєму житті, вони більш заклопотані, більше втомлені від професійної діяльності чи домашнього господарювання, а тому з радістю переключаються на інші види діяльності. Крім цього, з віком коло спілкування дорослих людей звужується, зазвичай обмежуючись старими друзями або колегами по роботі, тому навчання для дорослих стає можливістю розширити та оновити контакти, створити нові взаємини, започаткувати нові знайомства.

Суттєво відрізняються також і поведінка дорослих і дітей у процесі навчання – діти рухливіші, енергійніші, процеси довільності в них тільки формуються. Що ж до дорослих, то в них довільна поведінка вже сформована, вони здатні працювати довший час і з більшою зосередженістю, щоправда, за умови, якщо навчальна діяльність для них має важливе практичне значення, дає змогу виявляти свої думки та переконання. Ці та інші особливості впливають на навчальний процес дорослих. Їх має враховувати тренер.

Викладачі досягнуть більших успіхів, якщо знатимуть особливості навчальної діяльності дорослих та спиратимуться на основні принципи навчання дорослих людей.

Основні принципи навчання дорослих

1. Навчання залежить від мотивації
2. Навчання дорослих є ефективним, коли використовуються їхні знання та досвід
3. Навчання залежить від активного залучення учасників у навчальний процес
4. Навчання залежить від створеної атмосфери комфорту та взаємоповаги
5. Навчання стає ефективнішим, коли дорослі можуть самі керувати цим процесом
6. Навчання дорослих є практичним та спрямованим на вирішення проблеми
7. Навчання дорослих має якомога більше відповідати індивідуальним відмінностям учасників.

Яким же чином забезпечити ці принципи на практиці?

1. Навчання залежить від мотивації:

- Найважливішим джерелом мотивації є потреби та інтереси учасників, тому довідайтесь про їхні дійсні потреби. Постійно на них посилайтесь, створіть можливості для їхнього забезпечення.
- Зміцнюйте мотивацію учасників моделюванням особистої поведінки – ентузіазм, енергія.
- Оцінюйте належним чином досягнення і успіхи учасників.

2. Навчання залежить від створеної атмосфери комфорту та взаємоповаги:

Створіть відповідний клімат шляхом:

- Такої організації середовища, яке б заохочувало до взаємодії.
- Інтерактивних вправ, які дають можливість учасникам познайомитися з групою.
- Пояснення ходу проведення семінару і характеру очікувань, що забезпечить учасникам почуття безпеки.
- Застосовуйте шкалу труднощів – почніть від простих і легких завдань, поступово переходячи до складніших.
- Надавайте позитивний зворотний зв'язок, оцінюйте зусилля, підкреслюйте досягнення.

3. Навчання дорослих має якомога більше відповідати індивідуальним відмінностям учасників:

- Пам'ятайте, що індивідуальні відмінності у способах і стилях навчання між дорослими поглиблюються з віком і досвідом.
- Застосовуйте різноманітні методи і техніки так, щоб донести це до всіх учасників, задовольняючи їхні індивідуальні потреби.
- Говоріть до учасників з аудиторним сприйняттям.
- Пишіть на плакатах для людей із зоровим сприйняттям.
- Застосовуйте рольові ігри, вправи для учасників-практиків.

4. Навчання дорослих є ефективним, коли використовуються їхні знання і вміння:

- Дізнайтеся про існуючі знання і досвід учасників.
- Розвивайте те, що учасники вже вміють і знають. Пам'ятайте, що найкраще засвоюються ті знання, які пов'язані із вже існуючим досвідом.
- Створіть можливість обміну досвідом учасників. Їхні існуючі знання і вміння – один із найсильніших засобів, які можете використати.
- Не ставте під сумнів вміння і знання учасників, які вони вже мають, не заперечуйте вже існуючих засобів, бо у такий спосіб викличете опір по відношенню до нового змісту. Скоріше вказуйте на нові ситуації і умови як нагоду до впровадження нових методів діяльності.
- Звертайтеся до випадків з практики учасників.
- Використовуйте життєвий досвід учасників, програння рольових ігор, проведення дискусій тощо.

5. Навчання стає ефективнішим, коли дорослі можуть самі керувати цим процесом:

- Створіть такий клімат, щоб учасники самі окреслили свої потреби та очікування від тренінгу і сформулювали свої власні цілі, які вони хочуть реалізувати.

Можете використати попереднє опитування, яке дозволить здійснити оцінку їхніх існуючих знань та умінь. Часто запитуйте про очікування – посилайтеся на них.

- Після кожної сесії запитуйте учасників про оцінювання застосованих методів і змісту. Намагайтеся реалізувати їхні очікування.

6. Навчання дорослих є ефективним, коли створюються ситуації досягнення успіхів:

- Розробляйте завдання з високою імовірністю досягнення учасниками успіху, з мінімальним ризиком поразки.
- Не порівнюйте учасників між собою.
- Дотримуйтеся шкали труднощів – починайте від легких і простих завдань, поступово переходячи до складніших.
- Визнавайте, що кожен учасник має свій індивідуальний стиль. Показуйте його успіхи, святкуйте досягнення, вказуйте на перспективи розвитку – це зміцнює мотивацію до навчання.

7. Навчання стає ефективнішим, коли дорослі можуть самі керувати цим процесом:

- Дорослі краще і охочіше навчаються тоді, коли вони виступають “акторами”, а не лише “спостерігачами”.
- Використовуйте різноманітні техніки: ті, що залучають інтелектуально (розв’язування проблем, випадки з практики), емоційно (ігри, рольові ігри, обговорення), фізично (ігри – розминки, рухові ігри).

8. Навчання є ефективним, коли дорослі мають достатньо часу на засвоєння нових знань і вмінь.

- Програма тренінгу не повинна бути переобтяжена новим змістом.
- Намагайтеся не втомлювати учасників.
- Використовуйте різноманітні методи.
- Використовуйте перерви.
- Забезпечте час на засвоєння нового.

9. Навчання дорослих є практичним та спрямованим на вирішення проблеми:

- Намагайтеся, щоб семінар був наближеним до реальних потреб та проблем учасників, а не трактував теми універсально чи академічно.
- Використовуйте як матеріал для вправ дійсні завдання і проблеми, які стоять перед учасниками.
- Кожну практичну вправу завершуйте запитанням про можливе використання набутого досвіду у повсякденному житті.
- По завершенню семінару дозвольте учасникам запланувати у який спосіб вони будуть використовувати набуті знання і вміння на практиці.
- Кінцевим етапом зміни є втілення в життя набутих вмінь і знань. Учасники повинні мати можливість практичного застосування того, що вони чують або бачать протягом семінару.
- “Практика творить майстра” – дозвольте кількаразове повторення, особливо тих дій, які викликають найбільше труднощів в учасників.

«Дорослих можна примусити зібратися в аудиторії і слухати викладача, але їх не можна примусити вчитися».

Рон і Сьюзен Земке

Чому навчання має бути інтерактивним?

Інтерактивне навчання – це залучення учасників тренінгу у навчальний процес, що дає можливість їм бачити, чути і застосовувати свої знання на практиці. Учні активно залучені у навчальний процес, а завдання тренера – планування і фасилітування* процесу навчання.

*фасилітування – переклад з англ. facilitate (сприяти, полегшувати)

Активне навчання передбачає:

- Завдання активного навчання – не надати якомога більше навчального матеріалу, а змінити знання, ставлення та/або поведінку учнів.
- Тренер не є просто поширювачем інформації, а радше фасилітатором передачі досвіду та процесу навчання.
- Завдання учня не лише слухати і засвоювати, а спостерігати, обговорювати, читати, практикуватися, рефлексувати та вирішувати проблеми.
- Стиль запитань – замість «Чи ви зрозуміли?» - «Чому ми так робимо?», «Чи це найкращий спосіб?», «Що, якщо ми...?»
- Методологія тренінгу не лише говорити і засвоювати, а пробувати це робити на практиці. Тренінг передбачає, що більшість видів діяльності здійснюються самими учасниками для того, щоб отримати практичний досвід, пов'язати його з теорією та обміркувати власний досвід.
- Зміст не є чітко визначеним тренером, а радше потребами учасників.
- Основний фокус тренінгу не на тренері і процесі викладання, а на учасниках і процесі навчання.

Активне навчання базується на таксономії Блума, яка передбачає, що просте запам'ятовування інформації на когнітивному рівні є недостатнім. Людина має зрозуміти її, бути спроможною застосувати її, проаналізувати та оцінити. Так само, лише отримання інформації є недостатнім і на афективному рівні. Людина має мати змогу відреагувати на інформацію, оцінити її та «пропустити через себе». Для того, щоб досягнути ці вищі рівні навчання, люди мають мати можливість отримати досвід, що дозволить їм розвинути свої навички. Нижче наведена таблиця показує взаємозв'язок між цими рівнями.

СФЕРИ			
Рівень	Когнітивний	Афективний	Поведінковий (навички)
1	Отримання Отримання знань, фактів, теорій для того, щоб ми могли їх читати, цитувати, посилалися, коли це необхідно.	Отримання Людина має бажання слухати і чути про досвід, цінності, переконання та почуття інших учасників тренінгу.	Сприйняття Людина усвідомлює, що є відповідні навички, які необхідні для відповідних дій – зазвичай, через опис чи демонстрацію.
2	Розуміння Розуміння отриманої інформації на рівні, що дає змогу пояснити її іншим.	Реагування Людина бажає обговорювати власний досвід, цінності, переконання чи почуття. <i>Примітка:</i> важливо розуміти, що рівень 2 передбачає достатню довіру і безпеку для того, щоб учасники тренінгу почували себе добре, ділячись власними думками та слухаючи інших.	Готовність Людині дається можливість використати на практиці свої навички.
3	Застосування Спроможність застосувати когнітивну інформацію відповідним чином.	Визнання Можливість побачити різні шляхи інтерпретації нового досвіду, дослідження інших перспектив.	Практика зі зворотним зв'язком Бажання застосувати нові навички та отримати зворотний зв'язок від інших.
4	Аналіз Спроможність до аналізу інформації, розподіл її на частини та встановлення взаємозв'язків між ними.	Самооцінка Можливість дослідити яким чином нові інтерпретації чи перспективи можуть змінити спосіб, у який учасники оцінюють свій минулий та майбутній досвід.	Просте поліпшення майстерності Завдяки практиці, людина оволодіває новими навичками
5	Синтез Спроможність поєднати різні частини інформації у новий спосіб, що дає можливість отримати нові знання чи способи їх застосування.	Самооцінка Можливість дослідити яким чином нові інтерпретації чи перспективи можуть змінити спосіб, у який людина оцінює свій минулий та майбутній досвід.	Комплексне поліпшення майстерності Спроможність застосувати нові навички у складних ситуаціях та отримати зворотний зв'язок, що дає можливість удосконалити майстерність.
6	Оцінка Спроможність оцінити знання, факти, теорії тощо, використовуючи відповідні стандарти.	Засвоєння Сприйняття нових різних переконань та цінностей та автоматичне використання їх в умовах нового досвіду.	Адаптивна майстерність Здатність до використання навичок у новому контексті та внесення змін до власної поведінки чи ініціювання отримання нових інструкцій.

Перешкоди на шляху до активного навчання та шляхи їх подолання

Попри те, що ми багато знаємо про особливості навчання дорослих, зміни на шляху до активного навчання даються нелегко. Наводимо деякі причини можливих перешкод:

- **Вплив освітніх традицій:** зазвичай, готуючись до навчальних занять, тренер приділяє значну увагу розробці змісту і мало уваги приділяє плануванню методів і форм роботи з дорослими.
- **Почуття дискомфорту, що його спричиняють будь-які зміни:** почуття дискомфорту при використанні активних методів навчання може виникнути як в учнів, так і у тренера, якщо вони не мають досвіду активного навчання. Почуття дискомфорту можливе також тоді, коли між дорослими та тренером немає довіри чи порозуміння, немає атмосфери взаємоповаги.
- **Брак мотивації до змін:** використання методів активного навчання потребує постійної роботи над своєю фаховою майстерністю. Найважливішими мотивами для цього є власні переконання щодо особливостей навчання дорослих, систематичність і послідовність змін.
- **Брак моделей та інформації про ефективне навчання:** для того, щоб тренер почував себе впевнено при використанні методів активного навчання, він/вона має мати досвід участі у тренінгах в ролі і учасника, і тренера. Такий досвід допомагає отримати конкретну пізнавальну інформацію про активне навчання, свідомо приймати інформацію з літератури.

Розуміючи причини можливого опору щодо активного навчання, ми можемо їх мінімізувати за допомогою наступних стратегій:

- ⇒ Якщо тренерський досвід є невеликий, варто обирати такі навчальні методи, які найлегше застосувати на практиці. Такі методи здебільшого короткотривалі, структуровані, сфокусовані на змісті, що не є ані занадто абстрактним, ані суперечливим. Наприклад, аналіз ситуації чи вирішення проблеми у невеликих групах протягом 10-15 хвилин, лекція, яка містить запитання до обговорення, «мозковий штурм» для генерування ідей та ін.
- ⇒ Не варто одразу надто експериментувати з методами навчання.
- ⇒ Не перевантажуйте учасників надто великою кількістю видів діяльності. Менше часто означає більше. Використовуйте кілька методів, щоб «оживити» ваш тренінг.
- ⇒ Давайте чіткі інструкції. Лаконічно формулюйте, чого ви очікуєте від учасників, уникайте розпливчастих інструкцій і давайте змогу учасникам здобути максимум від запропонованого методу.
- ⇒ Розумійте, що зміни – це процес, який потребує часу. Значні зміни потребують безперервних тривалих зусиль та підтримки.

Різні ролі тренера

Роль тренера – підготувати педагогів до виконання їхніх завдань і одночасно допомагати їм у розвитку власних навичок планування, осмислення, вирішення завдань і прийнятті рішень. Окрім цієї ролі, ефективний тренер виконує також й інші ролі, такі як роль фасилітатора, лідера, консультанта, менеджера.

Фасилітатор – як зазначалося вище, слово фасилітатор прийшло з англійської мови “facilitate” – допомагати, що означає полегшувати процес навчання. Оскільки фасилітатор більше слідкує за процесом, від нього не очікується глибоких знань з того чи іншого питання. Фасилітатор сприяє встановленню правил поведінки і слідкує, щоб учасники не відходили від процесу і змісту тренінгу.

Лідер – роль лідера як ведучого у процесі розширення кругозору педагога, набутті ним нових навичок і умінь. Хороші лідери знають, яких результатів вони хочуть досягнути тим чи іншим способом і постійно здійснюють оцінку досягнутих результатів.

Консультант – консультант може володіти специфічною інформацією з певного питання і бути експертом у сфері змісту та навчального процесу. Як експерт у сфері навчального змісту, консультант заохочує інших використовувати певні методи і знання, здійснювати вибір навчальних матеріалів тощо. Як експерт у сфері навчального процесу, консультант надає методичні рекомендації. Щоб бути ефективним консультантом, необхідно завоювати довіру педагога і пам'ятати про спільні цілі і очікування.

Менеджер – у ролі менеджера тренер має вміти чітко спланувати час, зміст тренінгу, необхідні матеріали, організацію тренінгової кімнати тощо.

Наставник – зазвичай, один чи два тренінги не гарантують змін у компетентностях педагогів. Тому надзвичайно важливою є подальша підтримка педагогів на їхніх робочих місцях, яка передбачає спостереження за практикою педагогів, надання ефективного зворотного зв'язку з метою визначення успішної практики та практики, яка потребує покращення, планування подальших дій, надання професійної підтримки тощо. Саме в цьому полягає роль наставника, який працює з педагогом на індивідуальній основі.

Хоча усі ці ролі відрізняються між собою, вони водночас мають багато спільних рис, а саме:

- довірливі партнерські стосунки з педагогом;
- поділене (спільне) лідерство – розуміння, що саме учасники є відповідальними за власний процес навчання. Роль тренера – у підтримці та сприянні навчального процесу і у спільному навчанні;
- навички ефективного спілкування (вміння слухати і вміння говорити).

Роль рефлексії у підготовці педагогів

Жодна програма підготовки педагогів не забезпечує відповіді на усі запитання, з якими стикатиметься педагог у своїй практиці. Тому практика рефлексії, що передбачає навчання на основі щоденного досвіду, є критичною для професійного розвитку педагогів. Рефлексія – є набутою навичкою, яку можна і необхідно розвивати у педагогів.

Розрізняють три основні види практики рефлексії:

1. *Рефлексія щодо дії*: аналіз дій чи думок, які вже мали місце. *Наприклад*: «Опишіть обставини вашого процесу викладання: середовище, вік дитини, ваші дії.»
2. *Рефлексія в дії*: спонтанне експериментування з новими ідеями. *Наприклад*: «Подумайте про розвиток дитини, заплановане вами навчальне завдання, ваші дії під час цього завдання, ваші очікування і те, що відбулося в дійсності. Напишіть, яким чином ваші дії і думки сприяли чи навпаки не сприяли успіху у виконанні цього завдання.»
3. *Рефлексія для дії*: використання інсайтів, отриманих в результаті рефлексії щодо думок чи дій, які відбулися, як керівництво для подальших дій. *Наприклад*: «Використовуючи свої інсайти, пов'язані з попереднім завданням, подумайте над тим, що б ви зробили по-іншому у процесі свого викладання, щоб бути більш успішними у майбутньому».

Завдяки рефлексії педагоги усвідомлюють цінності, які впливають на їхні рішення.

Дуже важливою для розвитку у педагогів вміння рефлексувати є роль наставника, який сприяє цьому, задаючи відповідні запитання, як наприклад:

- *Якими можуть бути інші способи?*
- *Що, на вашу думку, є найбільш проблемним у цій ситуації?*
- *Що ви вже пробували робити?*
- *Що відбулося?*
- *Яка інформація вам потрібна для остаточного рішення?*
- *Якими будуть ваші наступні кроки?*

Одним із способів ефективної рефлексії є ведення **щоденника рефлексії**. Щоденник рефлексії допомагає у розвитку самоусвідомлення і самооцінки, які є необхідними для навчання впродовж усього життя. Зміст записів у щоденнику рефлексії може містити аналіз реакцій і почуттів, аналіз подій, роздуми, аналіз міжособистісного спілкування і взаємодії, обґрунтування висновків.

Хоча зачитувати свої записи не обов'язково, враховуючи, що обмін досвідом є безцінним джерелом формування знань у дорослих, тренеру варто попросити кількох добровольців зачитати свої записи і обов'язково подякувати їм.

Приклади запитань, відповіді на які учасники можуть записати у своїх щоденниках рефлексії:

- *Як змінився ваш теперішній досвід викладання порівняно з часом, коли ви тільки починали працювати з дорослими?*
- *Як змінилися ви як викладач?*
- *Які дії сприяли вашому професійному розвитку?*
- *Які теорії/знання допомагають вам у вашій роботі на сучасному етапі? Чи відрізняються вони від теорій/знань, якими ви керувалися на початку своєї кар'єри?*

Як навчаються люди: дослідження свідчать, що після триденного тренінгу учасники засвоюють:

10% від прочитаного

20% від почутого

30% від побаченого

50% від почутого і побаченого

70% від почутого і побаченого і можливості це обговорити

90% від почутого і побаченого, від можливості це обговорити і спробувати здійснити на практиці

Більше інформації про методи активного навчання ви зможете знайти за посиланнями, які будуть представлені в електронній версії цього посібника. Посібник буде розміщено на сайтах Всеукраїнського фонду «Крок за кроком», Міжнародного фонду «Відродження» та Благодійного фонду Порошенка.

IV. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ЗМІСТУ ТЕМ

ТЕМА 1. ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ, ПЕРЕВАГИ

Вступ

На початку тренінгу важливо, щоб усі учасники зрозуміли сутність інклюзивного навчання, основні принципи, терміни, відмінності між медичною і соціальною моделями розуміння інвалідності та пов'язаними з ними двома відмінними процесами – інтеграцією та інклюзією.

Навчальні результати:

- Учасники розумітимуть роль очікувань щодо осіб з особливими потребами, що є визначальним для подальшого успіху чи неуспіху для таких людей.
- Учасники ознайомляться з основними термінами, важливими для розуміння інклюзивного навчання в контексті основних міжнародних документів, а також в контексті українського законодавства.
- Учасники розумітимуть відмінності між сегрегацією, інтеграцією та інклюзією, які відображають різні моделі розуміння інвалідності чи особливих потреб, а саме: медичну та соціальну моделі.
- Учасники знатимуть основні переваги інклюзивного навчання для усіх учасників освітнього процесу.

Ключові ідеї:

- Усі люди мають сильні і слабкі сторони. Важливо навчитися використовувати свої сильні сторони для компенсації тих моментів, де ми відчуваємо труднощі.
- Концепція соціальної інклюзії виникла як протилежна процесу соціального відторгнення (exclusion - виключення (з англ.) У кожному суспільстві є люди, яким потрібна додаткова підтримка для того, щоб вони брали активну і значущу участь у житті суспільства.
- Якщо перенести поняття соціальної інклюзії у сферу освіти, тоді інклюзивну освіту чи інклюзивне навчання можна тлумачити як надання додаткової підтримки дітям, які з тих чи інших причин не можуть брати активну і значущу участь в освітньому процесі.
- Інклюзія (інклюзивне навчання) відображає соціальну модель розуміння інвалідності чи особливих потреб на противагу інтеграції, яка відображає медичну модель. Основна відмінність – соціальна модель пов'язує труднощі дитини в освітньому процесі не стільки з порушеннями її розвитку, скільки з перешкодами у зовнішньому середовищі.
- Інклюзивне навчання, перш за все, - це забезпечення права кожної дитини на освіту, що зазначено в усіх національних документах (Конституція України,

Закон «Про освіту» і т.д.), а також в міжнародних документах, ратифікованих Україною (Конвенція ООН про права дитини (стаття 23), Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (стаття 24).

- Немає єдиного визначення інклюзивного навчання, але його опис міститься в документах багатьох міжнародних організацій (ЮНЕСКО, Світовий Банк, Організація економічної співпраці та розвитку та ін.)
- Важливим документом, що забезпечує спільне розуміння інвалідності та є основою міжвідомчого підходу, є Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків (МКФ – ДП). Її використовують як підґрунтя для розвитку системи реабілітації, раннього втручання та інклюзивної освіти, для розроблення державної політики.
- Функціонування та обмеження життєдіяльності розглядаються через МКФ як взаємодія між навколишнім середовищем та станом здоров'я людини, що надає можливість ефективного планування послуг для людей з інвалідністю.
- Закон України «Про освіту» містить основні терміни, пов'язані з інклюзивним навчанням: інклюзивне навчання, індивідуальна програма розвитку, діти з особливими освітніми потребами, універсальний дизайн та ін.
- Інклюзивна освіта має низку переваг для різних ключових осіб: дітей з особливими освітніми потребами та їхніх однолітків, педагогів, батьків, керівників закладів освіти, суспільства в цілому.
- На шляху до інклюзивного навчання також є багато перешкод: фізичні, інформаційні, інституційні, ментальні. Важливо вміти їх визначати і шукати додаткові ресурси (за потребою) для подолання цих перешкод.

Діяльність 1. Очікування щодо людей з особливими потребами

Орієнтовний час: 15 хв.

1. Попросіть учасників подивитися на фотографії людей з особливими потребами – фотографії містяться на слайді презентації

	<p>Людина народилася із синдромом Дауна</p>
	<p>Людина народилася з церебральним паралічем</p>

	<p>Людині у віці 21 рік був поставлений діагноз аміотрофічний бічний склероз</p>
	<p>Людина народилася лише з одною ногою</p>

2. Проведіть обговорення:

- Якими можуть бути очікування суспільства по відношенню до цих людей?
- Чи можуть люди з особливими потребами/інвалідністю робити значущий внесок у життя суспільства?
- Чи знаєте ви/чи чули ви про осіб з особливими потребами/інвалідністю у вашій громаді, які досягли набагато більше, ніж від них очікували люди, які їх оточували?
- Яку, на вашу думку, зіграла роль сім'ї цих людей? Педагогів? Інших фахівців?
- Чи були у вас випадки, коли вам вдавалося покращити навчальні результати дитини з особливими освітніми потребами? Покращити її стосунки з однолітками?

3. Наголосіть на головних ідеях:

- Історії цих людей нагадують нам, що діагностичний ярлик не визначає функціонування людини в її щоденному житті.
- Що важливо, це розуміти життєву ситуацію, в якій знаходиться дитина.
- Багато дітей можуть перевершити наші очікування, якщо будуть отримувати необхідну любов і підтримку, якщо їм будуть створені умови для реалізації їхнього повного потенціалу.
- Перед тим, як починати глибше знайомитися з концепцією інклюзивного навчання, а також з вашою роллю у розвитку спільноти дітей, де відмінності кожної дитини вважаються нормою, цінуються та поважаються, важливо пам'ятати, ми всі маємо сильні і слабкі сторони. Багато з нас навчилися використовувати свої сильні сторони для того, щоб компенсувати слабкі.
- Як видно із попередньої вправи, деяким людям із складними порушеннями вдалося досягнути успіху завдяки підтримці з боку їхній сімей, а також з боку таких педагогів, як ви.

Додаткову інформацію про цих та інших людей з особливими потребами можна знайти у *Додатку 1*.

Діяльність 2. Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків (МКФ-ДП)

Міні-лекція:

1. Поверніться до слайду, на якому зображений Пабло Пінеда – людина із синдромом Дауна, яка успішно здобула наукову ступінь бакалавра і є відомим актором.
2. Ви можете сказати, що є багато інших, не таких успішних прикладів життя осіб із синдромом Дауна. Це ще раз підкреслює, що діагноз сам по собі мало що означає для вчителя. Важливим є розуміння життєвої ситуації, в якій знаходиться дитина з особливими освітніми потребами.
3. Уперше про це було зазначено у Міжнародній класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я для дітей та підлітків (МКФ-ДП), яка була створена у відповідь на потребу у варіанті МКФ, який може бути універсально використаний для дітей та підлітків у сферах охорони здоров'я, освіти та соціального захисту.
4. З філософської точки зору важливо, що МКФ-ДП визначає стан здоров'я і функціонування дітей в контексті забезпечення основних прав людей з інвалідністю (Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю), а саме з точки зору таких аспектів:
  - Дитина в контексті сім'ї
  - Порушення розвитку
  - Участь
  - Фактори навколишнього середовища.
5. Коротко прокоментуйте ці аспекти, керуючись слайдом презентації і *Додатком 2*.

Висновок:

- ✓ Діагноз не дає педагогам достатньо корисної інформації, якою вони могли б скористатися в рамках своєї педагогічної діяльності. Педагогам потрібна інформація про сильні сторони і здібності дитини, ще більше вони потребують інформацію про реальний досвід навчання дітей та їх участь в освітньому процесі. Діти з однаковим діагнозом будуть відрізнятися між собою щодо їх здібності взаємодіяти з іншими дітьми, навчатися і адаптуватися до різних конкретних вимог у класі.
- ✓ Отже, ідея інклюзивної освіти чи інклюзивного навчання полягає у створенні сприятливих умов. Таким чином розуміння особливих освітніх потреб дитини необхідне для отримання інформації, як створити ці умови.
- ✓ Ідея інклюзивної освіти полягає у забезпеченні навчання і участі в освітньому процесі. Таким чином, педагогам необхідно знати, яким чином порушення розвитку впливають на участь, і що можна зробити, щоб максимально зменшити цей вплив.

Діяльність 3. Соціальна інклюзія. Соціальна VS медична модель. Інклюзія VS інтеграція

Орієнтовний час: 15 хв.

1. **Проведіть міні-лекцію**, користуючись наступною інформацією. Використовуйте запитання, щоб залучити учасників до обговорення важливих моментів:

- Інклюзивна освіта як сучасна концепція розуміння філософії освіти та напрям державної політики більшості демократичних держав світу, базується на підході **дотримання основних прав і свобод людини**.
- Незважаючи на перехід більшості суспільств до демократичних цінностей, ідей забезпечення соціальних прав і добробуту людини, протягом останніх десятиліть у світі розвивалась концепція соціального відторгнення (соціальної ізоляваності), яку Європейський Союз визначив як *процес, за якого окремі індивіди не можуть повною мірою брати активну участь у житті суспільства*.

Якщо ми говоримо про освіту, які діти найбільше стикаються з труднощами у процесі навчання? (діти з особливими освітніми потребами, ромські діти, діти-сироти та ін.)

- *Концепція соціального залучення (інклюзія, включення), що є протилежною концепції соціальної ізоляції, виникла у відповідь на зростаючу соціальну нерівність, що стала наслідком нових умов на ринку праці та невідповідності існуючої системи соціального забезпечення, яка не могла задовольнити потреби різних верств населення. Світовий Банк визначає соціальну інклюзію як одночасно результат і процес удосконалення того, на яких умовах люди беруть участь у житті суспільства (<http://www.cdc.gov/ncbddd/developmentaldisabilities/facts.html>).*
- Соціальна інклюзія також тісно пов'язана з дотриманням і захистом основоположних прав і свобод людини, які містяться в основних міжнародних Конвенціях та інших документах Організації Об'єднаних Націй (ООН) – провідної організації, що займається питаннями захисту прав людини, а також є визнаним міжнародним законотворцем вже понад півстоліття.
- Ставлення до людей з інвалідністю змінювалося упродовж тисячоліть – від агресії до розуміння необхідності піклуватися про таких людей, від розуміння можливості навчання для деяких категорій дітей з порушеннями психофізичного розвитку до визнання необхідності забезпечення можливостей для здобуття освіти як невід'ємного права усіх дітей, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами.
- Відповідно, розвивалися різні моделі розуміння інвалідності чи особливих

потреб. Нам важливо розуміти відмінності між двома останніми – медичною та соціальною.

- **Медична модель**, на основі якої була створена система спеціальної освіти, у центрі уваги бачить «дефект», «ваду», порушення розвитку. Усі зусилля фахівців спрямовані на мінімізацію впливу порушення на розвиток і навчання дитини – іншими словами, на **корекцію**.

Які емоції виникають у вас, коли ви чуєте ці слова? Звичайно, що негативні.

- **Соціальна модель**, яка була представлена у Конвенції ООН про права осіб інвалідністю, вперше змінила бачення причин труднощів, з якими зіштовхуються особи з особливими потребами - з самого порушення на ті бар'єри, які існують у зовнішньому середовищі (фізичні, інформаційні, інституційні, ментальні).
- Зазначте термін, який дається в Конвенції ООН «Про права осіб з інвалідністю» http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_g71:

Інвалідність - це поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.

Попросіть учасників у парах обговорити своє розуміння цього терміну (5 хв.)

Чи можете ви навести приклади фізичних бар'єрів, інформаційних, інституційних, ментальних?

- Приклади *фізичних бар'єрів*: відсутність пандусів, необладнані туалети; *інформаційних*: відсутність субтитрів чи перекладача на жестову мову, дрібний шрифт; *інституційних*: відсутність анти-дискримінаційних законів, положень тощо; *ментальних*: наші упередження і ставлення.

Бар'єром може бути сама навчальна програма і методи викладання!

- Процеси інтеграції і інклюзії відповідно відображають дві зазначені вище моделі – *інтеграція пов'язана з медичною моделлю, інклюзія – із соціальною*.
- У процесі інтеграції зусилля фахівців спрямовані на роботу з дитиною з особливими потребами (корекцію розвитку) у той час, як освітнє середовище (навчальні матеріали, методи навчання тощо) залишаються незмінними. Процес інклюзії більше фокусується на бар'єрах у середовищі та їх подоланні.
- Інтеграція та інклюзія передбачають відповідно часткове та повне залучення дитини з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього простору. Але, на жаль, існують ще такі процеси, як виключення і сегрегація. Процес виключення передбачає, що дитина взагалі не має доступу до освітнього процесу, а сегрегація означає навчання дітей в окремих спеціальних закладах освіти.

Діяльність 4. Що це: сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

Орієнтовний час: 20 хв.

Мета цього завдання - обговорити на прикладі коротких ситуацій відмінності між сегрегацією, інтеграцією та інклюзією. Оскільки кількість ситуацій 11, тренеру буде досить просто завершити це заняття в залежності від наявного часу.

- Роздайте учасникам *Роздавальний матеріал №1 (Додаток 3.)*
- Попросіть учасників в парах або у малих групах визначити процеси, які відповідають тій чи іншій ситуації
  - Обговоріть результати відповідей

Ця діяльність важлива з огляду надання можливості учасникам продемонструвати власне розуміння відмінностей між інклюзією і інтеграцією та почути думки інших учасників.

Якщо дозволяє час, можете обговорити вислів Пабло Пінеди в його інтерв'ю щодо інтеграції – «Мені не подобається слово «інтеграція». Воно трохи фашистське, тому що вказує, що ти недосконалий і повинен адаптуватися до сучасного суспільства. Я віддаю перевагу слову «нормалізація», яке означає протилежне: суспільство адаптується до особливостей людини і не називає людину хворою».

Діяльність 5. Основні визначення: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами.

Орієнтовний час: 10 хв.

Міні-лекція

1. Прокоментуйте слайди презентації, на яких зазначено основні терміни

Як вже зазначалося раніше, багато термінів, пов'язаних з інклюзивним навчанням, міститься у Законі України «Про освіту», зокрема:

- **Інклюзивне навчання** - система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.
- **Інклюзивне освітнє середовище** - сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей.
- **Особа з особливими освітніми потребами** - особа, яка **потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.**

Важливо наголосити на тому, що підтримка має надаватися саме у процесі навчання і вона може бути як тимчасовою, так і постійною.

Приклад тимчасової підтримки: додаткові години для вивчення української мови для дітей, для яких українська мова не є рідною (ромські діти, діти сімей-біженців та ін.)

Приклад постійної підтримки: модифікація (спрощення) навчальних завдань для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку тощо.

2. Можете ще раз пригадати бар'єри у середовищі (фізичні, інформаційні, ментальні) та відносинах (ментальні).

Діяльність 6. Переваги інклюзивного навчання

Орієнтовний час: 20 хв.

1. Попросіть учасників у малих групах подумати над перевагами для усіх учасників освітнього процесу і записати на великих аркушах паперу:

Переваги інклюзивного навчання для:

- *Дітей з особливими освітніми потребами* (можливість не відлучатися від сім'ї, як у випадку інтернатних закладів; можливість взаємодії з однолітками, бачити різні моделі поведінки своїх однолітків на відміну від спеціальних закладів освіти, доступ до ресурсів місцевої громади тощо)
- *Решти дітей* (розуміння багатоманітності, можливість отримати відповідний досвід – наприклад: вивчити окремі елементи жестової мови (якщо у класі є дитина, яка нею користується), взаємодії з дитиною, яка пересувається в інвалідному кріслі та ін.)
- *Батьків дітей з особливими освітніми потребами* (реалізація їхнього бажання бачити свою дитину, «як усі»; можливість брати участь у прийнятті рішень щодо навчання своєї дитини (як член команди); можливість спілкування з іншими батьками тощо).
- Батьків інших дітей (розширити своє розуміння інклюзивної освіти, можливість підтримати інших батьків)
- *Педагогів* (в інклюзивному класі педагог, працюючи з дітьми з особливими потребами, урізноманітнює свій педагогічний арсенал: набуває нових знань і навичок (співпрацюючи з іншими фахівцями, батьками, читаючи додаткову літературу, спілкуючись з колегами)
- *Суспільства в цілому* (економічні: дослідження свідчать, що система інклюзивної освіти є економічно вигідніша, аніж підтримка двох паралельних систем – загальної і спеціальної; ціннісні: розвиток толерантності та ін.)

2. В залежності від часу можете запропонувати або представити результати малих груп або зробити це за допомогою методу «Галерея».

Підсумки:

- ✓ Інклюзивна освіта (інклюзивне навчання) передбачає надання додаткової підтримки в освітньому процесі (постійної чи тимчасової) дітям, які її потребують – дітям з особливими освітніми потребами.
- ✓ Діти з особливими освітніми потребами можуть охоплювати різні групи дітей. Матеріали ЮНЕСКО зазначають такі групи, як діти з порушеннями розвитку, діти – представники національних/етнічних меншин, діти-сироти, діти сімей-біженців та ін.
- ✓ У сучасному світі відбулася зміна щодо розуміння особливих потреб, які розглядаються як наслідок взаємодії людей з порушеннями розвитку з бар'єрами зовнішнього середовища – соціальна VS. медична моделі.
- ✓ Так само відрізняються процеси, які пов'язані з цими моделями – інтеграція (медична модель) та інклюзія (соціальна модель).
- ✓ Для педагогів не стільки важливо знати діагноз дитини, скільки важливо знати, які зміни потрібно внести у методи викладання, середовище тощо, для того, щоб забезпечити максимально активну і значущу участь УСІХ дітей у житті класу та школи.

Рекомендована література до теми та он-лайн ресурси:

1. Асистент вчителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / Н. М. Дятленко, Н. З. Софій, О. В. Мартинчук, Ю. М. Найда, під заг.ред. М. Ф. Войцехівського. – К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015.
2. Закон України «Про освіту». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. Редакцією Байди Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В. / Кол. авторів: Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В., Буров С. Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. – К., 2012. – 216 с.
4. Конвенція ООН про права дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
5. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
6. Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moz.gov.ua/article/news/moz-zatverdiv-pereklad-mizhnarodnoi-klasifikacii-funkcionuvannja>.

Відомі особи з особливими потребами

	<p>Пабло Пінеда народився 1974 року в Іспанії і сьогодні є першою людиною в Європі із синдромом Дауна, яка отримала вищу освіту (ступінь бакалавра).</p> <p>Більше того, Пабло Пінеда працював вчителем, а також знявся у фільмі «Я також» у ролі головного героя і був нагороджений почесною грамотою «Срібна мушля» за кращу чоловічу роль.</p>
	<p>Джері Джевел є комедійною актрисою, яка народилася з церебральним паралічем. Джері отримала освіту і здійснила свою дитячу мрію – стала актрисою.</p>
	<p>Стівен Хоукінг знав ким він хоче стати ще у віці 8-ми років. Всесвітньо відомий фізик уже пройшов усі необхідні випробування і був включений до команди, яка в майбутньому відправиться підкорювати Марс.</p> <p>У молодості, коли йому поставили діагноз бічний аміотрофічний склероз, лікарі прогнозували йому не більше двох років життя.</p> <p>Проте Стівен став ученим, викладачем і у нього є сім'я – дружина, діти.</p>
	<p>Про Крісті Брауна, відомого ірландського художника, був знятий фільм «Моя ліва нога». Справа в тому, що у дитинстві це була його єдина кінцівка. Крісті майже не міг рухатися і рідні вважали його розумово неповносправним. Лише мама вірила у його здібності і намагалася всіляко його розвивати.</p> <p>У 5 років хлопчик взяв кусок крейди і почав малювати на підлозі.</p>

Ключові аспекти розгляду життєвої ситуації дітей з особливими освітніми потребами

1. Дитина у контексті сім'ї

Розвиток – це динамічний процес, за допомогою якого дитина прогресивно рухається у до фізичної, соціальної та психологічної зрілості та незалежності в підлітковому віці. У цьому динамічному процесі функціонування дитини залежить від безперервної взаємодії з сім'єю або іншими особами, що здійснюють догляд за нею, в тісному соціальному середовищі. Таким чином, функціонування дитини не можна розглядати в ізольованому середовищі, а радше дитина повинна розглядатися в контексті «сімейної системи». Це важливий аспект у прийнятті суджень щодо функціонування дитини в різних життєвих ситуаціях.

2. Затримка розвитку

У дітей існують варіації функціонування організму, структур та набуття навичок, пов'язаних з індивідуальними відмінностями у зростанні та розвитку. Відставання у функціонуванні, структурах або розумових здібностях можуть бути не постійними, але відображати затримку розвитку. Вони можуть проявлятися в кожній сфері (наприклад, пізнавальні функції, мовні функції, функції мобільності та спілкування), вони є специфічними для віку, на них впливають фізичні, психологічні чинники і фактори навколишнього середовища.

3. Участь

«Участь» визначається як «залучення особистості в життєву ситуацію» і представляє соціальну перспективу функціонування. Оскільки природа і налаштування життєвих ситуацій дітей та підлітків значно відрізняються від аналогічних факторів у дорослих, участі було приділено особливу увагу в МКФ-ДП. З розвитком дитини життєві ситуації змінюються кількісно і за ступенем складності – від взаємин з першою людиною, яка проявляє турботу, від самостійної гри маленької дитини до колективної гри, взаємовідносин з однолітками та шкільного навчання дітей в старшому віці. Чим менша дитина, тим більше ймовірно, що можливості участі визначаються батьками, особами з надання опіки або постачальниками послуг. Роль сімейного оточення та інших осіб в найближчому оточенні дитини є невід'ємною частиною для розуміння участі, особливо в ранньому дитинстві. Здатність бути залученим і соціально взаємодіяти розвивається в процесі вибудовування відносин маленької дитини з іншими людьми – батьками, братами, сестрами, однолітками в безпосередньому оточенні дитини. Соціальне оточення залишається значущим фактором протягом усього періоду розвитку, але характер і складність, ступінь впливу оточення змінюються, починаючи з раннього дитинства і до підліткового періоду.

4. Фактори навколишнього середовища

Фактори навколишнього середовища визначаються як «фізичне, соціальне навколишнє середовище і середовище відносин, в якому люди живуть і проводять свій час». Взаємодія в системі особистість – навколишнє середовище, яка передбачає зміщення акценту від медичної до ширшої біопсихосоціальної моделі обмежень життєдіяльності, потребує спеціальної уваги до факторів навколишнього середовища для дітей та підлітків.

Центральне питання полягає в тому, що характер і складність дитячих середовищ різко змінюються на перехідних етапах раннього дитинства, дошкільного, шкільного та підліткового віку. Зміни у навколишніх середовищах дітей та підлітків пов'язані з їхньою зростаючою компетенцією та незалежністю.

Навколишнє середовище для дітей та підлітків можна розглядати як найближче і віддалене оточення, причому кожне впливає на вікові особливості або стадії розвитку дитини. Обмежене навколишнє середовище немовляти або маленької дитини відображає їхню обмежену мобільність і потребу забезпечення їхньої безпеки та захисту. Маленька дитина значною мірою залежна від осіб в її безпосередньому оточенні.

Продукція для індивідуального використання повинна бути адаптована до рівня розвитку дитини. Наприклад, предмети для ігрової діяльності з однолітками є важливими складовими сфер життєдіяльності дітей молодшого віку. Для дітей старшого віку чинники навколишнього середовища тісно пов'язані з будинком і школою, а для підлітків вони поступово стають більш різноманітними в контексті спільноти та суспільства.

Роздавальний матеріал

Практичне завдання: сегрегація, інтеграція та інклюзія в освіті.

Що відбувається з цими дітьми у сфері освіти – сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

1. Оксана користується інвалідним кріслом. Вона хоче відвідувати місцеву школу, де навчаються її друзі, але у школі немає пандусів і двері такі вузькі, що її крісло не проїде через них

Це сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

2. Шестикласник Микола, який навчається у загальноосвітній школі, має порушення слуху. Вчителька час від час пересаджує дітей з передніх на задні парти, щоб таким чином забезпечити рівні умови. Цього разу Микола мав пересісти на задню парту і йому приходиться постійно напружувати слух, щоб почути, що говорить вчителька. Мама Миколи попросила пересадити його поближче, але вчителька відповіла, що вона не може робити винятку, бо ставиться до всіх дітей однаково.

Це сегрегація, інтеграція чи виключення?

3. Марина навчається в десятому класі. У неї порушення зору. Марина хоче відвідувати школу разом із своїм асистентом дитини, який читає їй вголос. Ця людина вже давно допомагає дівчині і добре її розуміє. На жаль асистенту Марини прийшлося поїхати у тривалу відпустку і читати вголос стало нікому. Її вчителька говорить, що це не проблема, оскільки Марина розумні дівчина і навчається краще за решту учнів у класі. Марина починає нудьгувати на уроках і збирається покинути школу.

Це сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

4. Галина розмовляє за допомогою комунікатора. У цьому їй допомагає асистент дитини, але Галина хоче спілкуватися зі своїми однолітками безпосередньо. Проте, школа забороняє дівчинці відвідувати школу без свого асистента, та й інші діти не розуміють її «мову».

Це сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

5. У Захара труднощі у навчанні. Йому необхідно, щоб хтось чітко і зрозуміло пояснював йому, що відбувається у класі. У класі працює асистент вчителя, який разом із вчителькою працює над тим, щоб полегшити Захару навчання разом з іншими дітьми. Вчителька заохочує інших дітей спілкуватися із Захаром і надавати йому підтримку.

Це сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

6. У Сергійка епілепсія. Наразі він лише вчиться контролювати свій стан. Йому необхідно кожен день під час ранкової перерви приймати ліки. Його класний керівник зробила відповідний запис у журналі, щоб інші вчителі нагадували хлопчику про це. Поки що ця система спрацьовує.

Це сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

7. У школі навчається багато дітей з порушеннями слуху, тому директор школи вирішив надати можливість працівникам школи вивчити жестову мову у вільний від роботи час. Але не всіх працівників зацікавила ця можливість.

Це сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

8. Клас відправляється в інше місто, де вони залишаться на ніч в одному з готелів. Оля користується інвалідним кріслом і потребує допомоги. Учителька, яка відповідає за організацію поїздки, забула перевірити, чи готель, який вона замовила, є доступним для Олі – чи є пандус, ліфт, спеціально обладнаний туалет тощо. Відмінити замовлення вже пізно і вчителька вирішує, що вони все одно їдуть і на місці будуть вирішувати проблеми, якщо такі будуть.

Це сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

9. В Андрія серйозні емоційні та поведінкові проблеми. Він може спокійно сидіти на місці не більше 20-ти хвилин. Але тривалість уроку 45 хвилин і до кінця майже кожного уроку Андрій починає відволікати інших дітей. Зауваження вчительки викликають у нього приступи люті. Його маму часто викликають до школи з вимогою, щоб вона заспокоїла сина.

Це сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

10. Восьмикласниця Іванна користується інвалідним кріслом. Вона не може брати участь у практичних заняттях з хімії, які проводяться в лабораторії на другому поверсі – у школі немає ліфта. На всіх інших уроках Іванна бере активну участь.

Це сегрегація, інтеграція чи інклюзія?

11. Ярослав – незрячий. Директор місцевої школи відмовився приймати хлопчика і у 8 років Ярослава відправили у спеціальну школу, де він вивчив азбуку Брайля і зараз навчається досить успішно. Коли він приїжджає на канікули додому інші діти не хочуть з ним гратися.

ТЕМА 2. КОМАНДА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Вступ

Одним із основних завдань тренінгу є усвідомлення учасниками важливості командного підходу в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, ролі кожного члена команди психолого-педагогічного супроводу та можливих шляхів співпраці з батьками учнів з особливими освітніми потребами як рівноправних членів команди.

Навчальні результати:

- Учасники розумітимуть значення, принципи та основні завдання командного підходу у роботі з учнями з особливими освітніми потребами (ООП)
- Учасники ознайомляться з поняттям «психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами», умовами ефективного його функціонування у закладі освіти з інклюзивним навчанням
- Учасники ознайомляться зі складом команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі дошкільної та загальної середньої освіти
- Учасники знатимуть функції кожного члена команди супроводу у роботі з учнями з особливими освітніми потребами
- Учасники визначать роль батьків як рівноправних членів у роботі команди супроводу.

Ключові ідеї:

- Усі люди мають сильні та слабкі сторони. Важливо вміти користуватися своїми сильними сторонами для того, щоб взаємодіяти у команді та покращувати її діяльність для досягнення бажаного результату у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами
- Одна з важливих умов впровадження інклюзивного навчання у закладі освіти – організація професійного співробітництва, результатом якого має стати освітнє середовище, максимально сприятливе для різнобічного розвитку всіх учнів, у тому числі й учнів з особливими освітніми потребами
- Особливістю психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзії є індивідуальний підхід до вирішення завдань особистісного розвитку, навчання і виховання дитини. Результативність психолого-педагогічного супроводу залежить від координованості дій усіх фахівців
- Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному закладі – це взаємоузгоджена комплексна діяльність команди фахівців та батьків дитини, спрямована на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, засвоєнню нею знань, умінь і навичок, успішній адаптації, її самореалізації та інтеграції в соціум

- До складу команди супроводу дитини з ООП у закладі дошкільної та загальної середньої освіти входять як постійні, так і залучені фахівці
- Батьки – важлива частина команди супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Вони є джерелом інформації, необхідної фахівцям для ефективної організації психолого-педагогічного супроводу дитини
- Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти регламентує склад, принципи діяльності, завдання, основні функції та питання організації роботи команди супроводу дитини з ООП в Україні.

Діяльність 1. Знайомство з учасниками тренінгу. Вправа «Візьми серветок»

Орієнтовний час: 5 хв.

- Передайте по колу пачку паперових серветок зі словами: «На випадок, якщо знадобиться, візьміть, будь ласка, собі трохи серветок»
- Після того, як всі учасники взяли серветки, попросіть кожного учасника повідомити про себе стільки фактів, скільки серветок він взяв.

Діяльність 2. Мозковий штурм «Риси команди»

Орієнтовний час: 10 хв.

1. Попросіть учасників висловити свої ідеї щодо того, яку групу людей ми можемо назвати командою. Запитайте, які риси характеризують справжню команду, та запишіть їх на дошці чи на великому аркуші паперу.
2. **Проведіть обговорення:**
  - Чи можемо ми назвати командою нашу групу? Чому?
  - Які з перелічених вами рис команди є найважливішими?
  - Які з них, на вашу думку, є визначальними у роботі педагогів? З дітьми з особливими освітніми потребами?

3. Наголосіть на головних ідеях:

- 1) Команду зазвичай характеризують такі соціально-психологічні риси:
  - *згуртованість* – члени групи тісно взаємопов'язані та діють спільно, вирішуючи конкретні завдання;
  - *сумісність* – максимальна задоволеність учасників один одним;
  - *спрацьованість* – взаємодія членів групи дає максимально можливий успіх;
  - *спрямованість* – наявність загальних цілей, яким підпорядковується діяльність як групи загалом, так і кожного її члена окремо.
- 2) Головна ідея будь-якої командної роботи полягає в тому, щоб сильні сторони одних учасників команди компенсували слабкі сторони інших. Таким чином кожен з її членів «підсилюється» іншими.

Додаткову інформацію про соціально-психологічні риси команди можна знайти у *Додатку 1*.

Діяльність 3. Командна робота. Притча про рай та пекло

Орієнтовний час: 5-7 хв.

Ознайомте учасників з притчею, користуючись інформацією з *Додатку 2*.

Проведіть обговорення:

- Що відрізняло людей в одній кімнаті від тих, які були в іншій?
- Що допомогло людям у раю бути щасливими?
- Чи змогли б вони досягти успіху, не працюючи у команді?

Діяльність 4. Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами. Принципи та завдання взаємодії членів команди фахівців

Орієнтовний час: 10 хв.

1. **Проведіть міні-лекцію**, користуючись наступною інформацією. Використовуйте запитання, щоб залучити учасників до обговорення важливих моментів:

Які, на вашу думку, визначні умови ефективності інклюзивного навчання?

Загалом, для забезпечення ефективного інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, є необхідним створення таких умов:

- раннє виявлення порушень розвитку і надання психолого-педагогічної допомоги;
- комплексна психолого-педагогічна оцінка розвитку дитини з встановленням особливих освітніх потреб та позитивних сторін розвитку дитини;
- організація та доступність інклюзивної дошкільної освіти, її наступність із шкільною інклюзією;
- психологічна готовність дитини та її батьків до навчання спільно з однолітками з типовим розвитком;
- тісна співпраця з батьками, консультування батьків щодо розвитку дитини, особливостей методів її виховання і розвитку дитини;
- формування психологічної, когнітивної та методичної компетентності педагогів загальноосвітніх закладів для здійснення фахового супроводу дітей з ООП в умовах інклюзії;
- створення спеціальних умов в класі, школі;
- підготовка учнів з типовим розвитком до взаємодії з однолітками, які мають ООП;

- психолого-педагогічний супровід учнів з особливими освітніми потребами командою фахівців: вчителі загальноосвітньої підготовки, асистенти вчителів, корекційні педагоги, медичний персонал, соціальні педагоги, психологи, батьки дитини.

Що таке психолого-педагогічний супровід дитини?

Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в закладі освіти з інклюзивним навчанням – це взаємоузгоджена комплексна діяльність команди фахівців та батьків дитини, спрямована на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, засвоєнню нею знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, її самореалізації та інтеграції в соціум.

Психолого-педагогічний супровід - це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачена індивідуальною програмою розвитку.

Від чого залежить результативність психолого-педагогічного супроводу?

Взаємодія фахівців має ґрунтуватись на таких принципах:

- повага до індивідуальних особливостей дитини з ООП;
- дотримання інтересів дитини з ООП, недопущення дискримінації та порушення її прав;
- командний підхід – комплексність психолого-педагогічного супроводу (супровід дитини з особливими освітніми потребами має здійснюватися на основі комплексного підходу: аналізу порушень функцій розвитку дитини);
- неперервність супроводу (супровід має бути постійним і неперервним, починаючи з раннього віку і протягом дорослого життя);
- системність роботи (робота фахівців має відбуватись в системі, за якої кожна дія і стратегія члена команди відповідають не лише меті окремого спеціаліста, а й є засобом реалізації загальної мети психолого-педагогічного супроводу дитини);
- конфіденційність та дотримання етичних принципів;
- міжвідомча співпраця – узгодженість роботи (дії фахівців мають координуватись і узгоджуватись, має відбуватись постійне взаємоінформування про роботу кожного спеціаліста);
- активна співпраця з батьками дитини з ООП, залучення їх до освітнього процесу та розроблення ІПР.

Діяльність 5. Вправа «Квадрат»

Мета: відчувати кожного учасника групи.

Орієнтовний час: 7-10 хв.

Хід вправи:

- Запросіть учасників стати у коло і заплющити очі. Тепер, не розплющуючи очей, потрібно перебудуватися в квадрат.
- Після того, як квадрат буде побудований, не дозволяйте розплющувати очі. Запитайте, чи всі впевнені, що вони стоять у квадраті? Зазвичай є кілька людей, які не впевнені. Квадрат дійсно повинен бути рівним.
- Тільки після того, як абсолютно всі погодяться, що стоять саме в квадраті, запропонуйте учасникам розплющити очі, порадіти за хороший результат і проаналізувати процес. Можна також запропонувати будуватися в інші фігури (трикутник, коло, ромб, букву, пташиний косяк).

Проведіть обговорення:

- Ви побачили як вам співпрацювати всім разом. Легко вам було чи ні?
- Як ви домовлялися?
- Хто виявився лідером?
- Можливо, хтось заважав? Але в житті ми не часто працюємо в таких великих групах, частіше життя нам дає змогу працювати в підгрупах.
- Найголовніше питання: яким чином завдання можна було зробити краще та швидше?

Діяльність 6. Завдання команди супроводу дитини з ООП

Орієнтовний час: 10 хв.

Умови ефективності роботи команди:

- уміння працювати в команді
- вміння вести діалог
- використання зворотного зв'язку від інших спеціалістів та батьків дитини
- вироблення міждисциплінарного понятійно-категоріального апарату.

Важливо наголосити на тому, що перебування дитини з ООП в закладі без психолого-педагогічного супроводу є стихійною або формальною інклюзією, яка приносить лише шкоду і гальмує процес реального впровадження справжнього інклюзивного навчання.

Команда супроводу виконує такі завдання:

- збір інформації про особливості розвитку дитини, її інтереси, труднощі, освітні потреби на етапах створення, реалізації та моніторингу виконання ІПР;
- створення належних умов для інтеграції дітей з ООП в освітнє середовище;
- різнобічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування інтересів і потреб;
- збереження і зміцнення здоров'я дітей;

- корекційно спрямоване виховання школяра як культурної і моральної людини;
- надання у процесі навчання і виховання комплексної психолого-педагогічної допомоги дитині з урахуванням стану її здоров'я, особливостей психофізичного розвитку; визначення напрямів психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг, що можуть бути надані в межах закладу освіти на підставі висновку ІРЦ, та забезпечення надання цих послуг;
- розроблення ІПР для кожної дитини з ООП та моніторинг її виконання з метою коригування та визначення динаміки розвитку дитини; моніторинг динаміки результатів навчальної, виховної і корекційно-розвиткової роботи, змін в стані здоров'я, інтелектуальній та емоційно-вольовій сферах дитини, її соціальній ситуації розвитку;
- консультування родини з питань виховання і розвитку дитини з ООП;
- надання методичної підтримки педагогічним працівникам закладу освіти з організації інклюзивного навчання;
- професійна взаємодія фахівців.
- створення позитивного соціального середовища для інклюзії через підготовку учнів з типовим розвитком та їхніх батьків до взаємодії з дітьми з ООП; проведення інформаційно-просвітницької роботи у закладі освіти серед педагогічних працівників; батьків і дітей з метою недопущення дискримінації та порушення прав дитини; формування дружнього та неупередженого ставлення до дітей з ООП.

Відповідно до висновку ІРЦ, індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю (за наявності), Команда супроводу складає індивідуальну програму розвитку дитини з ООП впродовж 2-х тижнів з моменту початку освітнього процесу. ІПР погоджується батьками та затверджується керівником закладу освіти.

Важливо ще раз наголосити на тому, що над розробленням та реалізацією ІПР працює команда супроводу дитини, а не один фахівець.

Діяльність 7. Члени команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами та їх функції

Орієнтовний час: 15 хв.

Хто, на вашу думку, входить до складу команди супроводу дитини з особливими освітніми потребами?

До складу Команди супроводу дитини з ООП входять:

У закладі дошкільної освіти:

- *постійні учасники:* директор або вихователь-методист, вихователь, асистент вихователя, практичний психолог, соціальний педагог, вчитель-дефектолог (з урахуванням освітніх потреб дитини з ООП), вчитель-реабілітолог та батьки

- або законні представники (*далі* — батьки) дитини з ООП тощо;
- *залучені фахівці*: медичний працівник закладу освіти, лікар, асистент дитини, спеціалісти системи соціального захисту населення, служби у справах дітей тощо.

У закладі загальної середньої освіти:

- *постійні учасники*: директор або заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель початкових класів (класний керівник), вчителі, асистент вчителя, практичний психолог, соціальний педагог, вчитель-дефектолог (з урахуванням освітніх потреб дитини з ООП), вчитель-реабілітолог та батьки) дитини з ООП тощо;
- *залучені фахівці*: медичний працівник закладу освіти, лікар, асистент дитини, спеціалісти системи соціального захисту населення, служби у справах дітей тощо.

Чи можете навести приклад закладу освіти, який має усіх вищезазначених фахівців?

Ознайомте учасників тренінгу з функціями постійних учасників команди супроводу дитини з ООП, користуючись інформацією з Додатку 3.

Організація роботи Команди супроводу

1. Загальне керівництво Командою супроводу дітей з ООП покладається на директора або заступника директора з навчально-виховної роботи/вихователя-методиста, який несе відповідальність за виконання покладених на Команду завдань та розподіл функцій між її учасниками.
2. Робота Команди супроводу здійснюється в межах основного робочого часу працівників.
3. Однією з організаційних форм діяльності Команди супроводу є засідання її учасників, яке проводиться не менше трьох разів протягом навчального року. За потреби скликаються позачергові засідання. Ініціювати позачергове засідання Команди супроводу може будь-хто з її учасників.
4. Головою засідання Команди супроводу є директор або заступник директора з навчально-виховної роботи в закладі загальної середньої освіти, вихователь-методист в закладі дошкільної освіти.
5. Рішення засідання Команди супроводу приймаються за результатами колегіального обговорення інформації кожного її учасника відкритим голосуванням (за умови присутності на засіданні не менше 2/3 від загального складу).
6. Рішення засідання Команди супроводу оформлюється протоколом, який веде секретар засідання. Протокол засідання підписується головою, секретарем та всіма учасниками засідання.
7. Секретар призначається із числа складу постійних учасників Команди супроводу.

Діяльність 8. Батьки як рівноправні члени команди супроводу дитини з особливими освітніми потребами

Орієнтовний час: 10 хв.

1. Попросіть учасників тренінгу в малих групах подумати над роллю батьків у діяльності команди супроводу дитини з ООП у закладі загальної середньої освіти.
2. Обговоріть результати відповідей.

Батьки – важлива частина навчальної команди дитини. Для досягнення якнайкращого результату надзвичайно важливо сформувати позитивні стосунки між членами цієї команди. **Яка роль батьків у цій команді?**

- брати участь у прийнятті рішень, що впливають на освіту та розвиток дитини;
- надавати свій дозвіл на проведення комплексного оцінювання розвитку дитини в ІРЦ;
- мати повну інформацію про умови навчання дитини;
- надавати необхідну інформацію, що може вплинути на навчання та поведінку дитини у школі;
- брати участь у розробленні Індивідуальної програми розвитку (ІПР) дитини;
- отримувати від учителів та інших спеціалістів інформацію про розвиток, навчання та успішність дитини, зокрема про реалізацію ІПР;
- мати доступ до інформації про навчання дитини в школі, включаючи результати оцінювання та звіти;
- отримувати консультації фахівців, що працюють з дитиною;
- регулярно отримувати звіти про успіхи дитини протягом навчального року;
- надавати дозвіл на додаткові послуги, що їх може потребувати дитина;
- оскаржувати рішення, що, на думку батьків, не найкращим чином задовольнятимуть освітні потреби дитини та працювати з командою над пошуком кращих рішень.

Обмін важливою інформацією з батьками дає змогу вчителям адаптувати можливості навчання та зі знанням справи вирішувати делікатні проблеми. **Така інформація може охоплювати:**

- важливу медичну інформацію;
- успішні навчальні та поведінкові техніки, що батьки застосовують вдома;
- зміни в сім'ї – смерть родичів, розлучення батьків, загибель домашньої тваринки;
- минулий навчальний досвід дитини;
- намічені для дитини цілі, над досягненням яких батьки працюють вдома та ін.

Яким чином ще батьки учнів з ООП можуть брати участь у житті школи?

Діяльність 9. Вправа «Моя сім'я у вигляді квітів»

Орієнтовний час: 10 хв.

1. Запропонуйте учасникам тренінгу взяти аркуш паперу, кольорові олівці і **намалювати** на ньому свою сім'ю. Вони не повинні перейматись своїми художніми здібностями, а мають просто отримати задоволення від роботи.
2. **Обговоріть** з ними результати:
  - Що ви створили?
  - Які почуття у вас виникали, коли ви зображували свою сім'ю на малюнку?
  - Чи є на ньому Ви?
  - Як себе відчуває Ваша квітка?
  - Які почуття викликає у Вас малюнок?
  - Які члени сім'ї тут зображені?
  - Які почуття вони відчувають?
  - Чи взаємодіють квіти?
  - Чи є члени сім'ї, які проживають разом з вами, але відсутні на малюнку?
  - Яку ситуацію з вашого сімейного життя ілюструє цей малюнок?
  - Що ви здатні змінити?
3. **Інтерпретуйте результати**, скориставшись матеріалами *Додатка 4*.
4. В залежності від часу можете запропонувати обговорити з учасниками як, на їх думку, діти з особливими освітніми потребами / їх батьки можуть зобразити свої сім'ї у вигляді квітів.

Підсумки:

- ✓ Перебування дитини з особливими освітніми потребами в закладі без психолого-педагогічного супроводу є стихійною або формальною інклюзією, яка приносить лише шкоду і гальмує процес реального впровадження справжнього інклюзивного навчання.
- ✓ Психолого-педагогічний супровід дитини в інклюзивному закладі – це взаємоузгоджена комплексна діяльність команди фахівців та батьків дитини, спрямована на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, засвоєнню нею знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, її самореалізації та інтеграції в соціум.
- ✓ Особливістю психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзії є індивідуальний підхід до вирішення завдань особистісного розвитку, навчання і виховання дитини. Результативність психолого-педагогічного супроводу залежить від координованості дій усіх фахівців.

- ✓ Мультидисциплінарний підхід передбачає взаємодію спеціалістів багатьох галузей (загальна та спеціальна освіта, соціальна педагогіка, психологія тощо), що дозволяє в комплексному супроводі дитини оптимізувати процеси її розвитку, виховання, навчання та соціалізації.
- ✓ Батьки – важлива частина команди супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Для досягнення якнайкращого результату соціалізації та навчання дитини надзвичайно важливо сформувати позитивні стосунки між членами цієї команди.

Рекомендована література до теми та он-лайн ресурси:

1. Закон України «Про освіту».- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Наказ Міністерства освіти і науки України № 609 від 08.06.2018 року «Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>
3. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – 164 с.
4. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник:/ за заг. ред. Колупаєвої А.А. – К: «А. С. К.», 2012. – 308 с.
5. Колупаєва А.А., Данілавічюте Е.А., Литовченко С.В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 192 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
6. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практ. посіб. / [Тім Лорман, Джоан Демпелер, Девід Харві]; пер. з англ. – К.: - СПД – ФО Парашин І.С. 2010. – 296 с.
7. Інклюзивне навчання: вибір батьків / А.А. Колупаєва, Л.М. Наконечна, - Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. – 56 с. – (Інклюзивне навчання за нозологіями).
8. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник у 9 книгах / За заг. ред. Колупаєвої А.А. – К.:ТОВ ВПЦ «Літопис-XX» - 2010. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
9. Лідерство та інклюзивна освіта : навч.- метод. посіб./ Єфімова С. М., Королук С. В.; за заг. ред. Колупаєвої А. А. — ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2012. — 164 с. — (Серія «Інклюзивна освіта»).

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ КОМАНДИ

Згуртованість команди відрізняється міцністю й сталістю психологічних зв'язків між її членами. Вирішальний чинник для посилення згуртованості – підвищення змістовності й спрямованості внутрішнього життя колективу, яке має виходити за межі особистісних інтересів і зосереджуватися на найважливіших напрямках спільної діяльності (С.Д. Максименко). Під час створення команди, проблеми корпоративної сумісності часто виявляються важливішими, ніж навіть професіоналізм. Так трапляється тому, що навчити можна, а скоригувати людські якості надзвичайно важко.

Коли люди вміють об'єднуватися в групи, узгоджувати свої погляди, переконання, дії, досягати взаєморозуміння та високих результатів у спільній діяльності, то кажуть про їх психологічну **сумісність** (Р.С. Немов). Поєднання таких якостей окремих людей у процесі взаємодії, які сприяють успішному виконанню спільної діяльності прийнято називати **сумісністю** (С.Д. Максименко).

Рисою, тісно пов'язаною із сумісністю, є **спрацьованість** – результат взаємодії певних учасників діяльності, що характеризується продуктивністю, емоційно-енергетичними витратами, задоволеністю собою, діловими партнерами та змістом роботи. Основа спрацьованості полягає в успішності й результативності саме спільної діяльності, яка передбачає узгодженість у роботі між її учасниками. На відміну від сумісності, що характеризується задоволенням спілкування, спрацьованість характеризується задоволенням змістом діяльності.

Опосередковано, через зазначені характеристики, як і сумісність, спрацьованість регулює ставлення людини до провідної діяльності, праці. Це, своєю чергою, забезпечує спрямованість на виконання цілей та успішного досягнення результату.

ПРИТЧА ПРО РАЙ ТА ПЕКЛО

Одного разу людині пощастило побачити Бога. Намагаючись дізнатися найважливіше, чоловік попросив: "Господи, я б хотів побачити Рай і Пекло".

Господь узяв людину за руку і підвів його до двох дверей. Відкривши одну, вони побачили великий круглий стіл з величезною чашею в центрі. Чаша була наповнена їжею, яка пахла настільки апетитно, що змушувала рот наповнюватися слиною.

Навколо столу сиділи люди – здавалося, що вони були знеслені, хворі або вмирили від голоду. У кожного до руки була прикріплена ложка з довгою-довжелезною ручкою. Вони легко могли дістати їжу, але не могли піднести ложку до рота. Їх нещастя просто вражало.

- Так, це справді Пекло, - сказав чоловік.

Вони підійшли до других дверей. Відкривши їх, вони побачили такий же круглий величезний стіл, таку ж велику чашу, наповнену смачною їжею. І навіть у людей навколо столу були точно такі ж ложки. Але всі були задоволеними, ситими і щасливими, бо годували один одного.

- Так це ж Рай! – вигукнув чоловік.

Пекло і Рай влаштовані однаково. Різниця - всередині нас.

ФУНКЦІЇ УЧАСНИКІВ КОМАНДИ СУПРОВОДУ ДИТИНИ З ООП В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

В міру того, як школи стають більш інклюзивними, виникає потреба в **директорах**, які здатні чітко визначити та сформулювати місію, що охоплює цінності інклюзії та інклюзивну практику; сприяти створенню у закладі атмосфери, в якій всі учасники поділяють усвідомлення, що школа виступає за успіх і досягнення всіх учнів; управляти ресурсами та координувати їх використання для виконання навчальної програми і викладання в спосіб, який підтримує інклюзію всіх учнів; здійснювати моніторинг та надавати підтримку розвитку і прогресу кожного учня; слугувати прикладом рефлексивної практики та наглядати за процесом навчання, аби постійно заохочувати та зміцнювати культуру інклюзії всіх членів спільноти, що навчається. Сьогодні на директорів покладено завдання створення або керування інклюзивною школою, яку відвідують всі діти відповідного вікового діапазону з певного району. Діти з особливими потребами відвідують ті ж самі школи, які вони б відвідували, якби в них не було особливих освітніх потреб.

Адміністрація закладу освіти (директор або заступник директора з навчально-виховної роботи/вихователь-методист):

- формування складу Команди супроводу;
- призначення відповідальної особи щодо координації розроблення ІПР;
- організація роботи Команди супроводу;
- контроль за виконанням висновку ІРЦ;
- залучення фахівців (в тому числі фахівців ІРЦ) для надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дітям з ООП;
- контроль за виконанням завдань учасниками Команди супроводу своїх функцій;
- розроблення спільно з іншими учасниками Команди супроводу індивідуального навчального плану дитини з ООП;
- залучення батьків дитини з ООП до розроблення і погодження ІПР;
- оцінка діяльності педагогічних працівників, залучених до реалізації ІПР;
- моніторинг виконання ІПР.

Практичний психолог:

- вивчення та моніторинг психічного розвитку дитини з ООП;
- психологічний супровід дитини з ООП;
- надання корекційно-розвиткових послуг дитині з ООП згідно з ІПР*;
- надання рекомендацій, консультацій та методичної допомоги педагогічним працівникам закладу освіти у роботі з дитиною з ООП;
- консультативна робота з батьками дитини з ООП;

- просвітницька робота щодо формування психологічної готовності в учасників освітнього процесу до взаємодії в інклюзивному середовищі.

* Проведення корекційно-розвиткових занять практичним психологом, учителем-дефектологом здійснюється відповідно до чинного законодавства.

У навчальних закладах з інклюзивним навчанням особлива роль належить **психологам і логопедам**, підкреслюється важливість їхньої співпраці. Співпраця логопеда та психолога спрямована на вирішення таких завдань:

- оцінювання рівня психічного та мовленнєвого розвитку дитини та узгодження отриманих результатів;
- участь у складанні та реалізації ІПР для учнів з особливими потребами (рекомендації, консультації педагогам у здійсненні освітнього процесу), виходячи з позицій спільного бачення труднощів, що виникають у процесі опанування знань;
- планування та проведення спільних індивідуальних та групових занять;
- проведення консультацій з питань психологічних аспектів розвитку, навчання, виховання учнів, а також специфіки логопедичної роботи з дітьми з особливими потребами для педагогів та батьків;
- розроблення програм психологічної освіти педагогів навчального закладу (з елементами логопедичної роботи).

Перед **вчителем-логопедом** значне місце посідає формування навичок письмового та усного мовного спілкування. Основне завдання корекційного впливу – навчити дітей з особливими потребами складно й послідовно, граматично й фонетично правильно викладати свої думки, розповідати про події з навколишнього життя. Це має важливе значення для спілкування з дорослими й дітьми, формування особистісних якостей. Успішне здійснення корекційної роботи залежить від співпраці вчителя-логопеда з вчителями початкових класів. Однією із важливих умов інклюзивного навчання є вироблення єдиних вимог до учнів з мовленнєвими порушеннями з боку вчителя та логопеда. Вчитель-логопед має докласти максимум зусиль, щоб переконати педагога у необхідності уважно і обережно оцінювати роботу дітей з мовленнєвими порушеннями. Подолання мовленнєвих порушень надає дитині впевненості у власних силах, сприяє розвитку її пізнавальних здібностей. Розширюючи рамки спілкування, як у середовищі однолітків, так і з дорослими, дитина стає емоційною, чуйною. Змінюються її погляди на світ, її ставлення до оточуючих.

Соціальний педагог:

- соціально-педагогічний патронаж дитини з ООП та її батьків;
- виявлення соціальних проблем, які потребують негайного вирішення, за потреби, направлення до відповідних фахівців з метою надання допомоги;
- вивчення соціальних умов розвитку дитини з ООП;
- соціалізація дитини з ООП, адаптація її у новому колективі;

- інформування дитини з ООП та її батьків про мережу закладів позашкільної освіти, залучення дитини до участі в гуртках, секціях;
- надання рекомендацій учасникам освітнього процесу щодо шляхів ефективної інтеграції дитини з ООП в колектив однолітків, формування позитивного мікроклімату в дитячому колективі, подолання особистісних, міжособистісних конфліктів;
- захист прав дитини з ООП, за відповідним дорученням представлення її інтересів у відповідних органах та службах.

Вчителі-дефектологи (вчитель-логопед, сурдопедагог, тифлопедагог, олігофренопедагог), вчитель-реабілітолог:

- надання корекційно-розвиткових послуг дитині з ООП, згідно ІПР;
- моніторинг досягнень у відповідній сфері розвитку дитини, згідно ІПР;
- надання рекомендацій педагогічним працівникам щодо особливостей організації освітнього процесу, реалізації корекційно-розвиткових цілей в процесі навчання, технології для досягнення кінцевих цілей навчання, визначених в ІПР та застосування адаптацій (модифікацій);
- консультативна робота з батьками дитини з ООП.

Вчитель початкових класів та вчителі-предметники загальноосвітньої підготовки – проводять уроки, реалізуючи навчальні цілі, передбачені типовими навчальними програмами, які за потреби можуть бути модифікованими і зазначеними в індивідуальній програмі розвитку; виконують рекомендації корекційного педагога, психолога щодо індивідуального підходу до дитини чи закріплення певних навичок, одержаних на корекційних заняттях;

Вчитель початкових класів / класний керівник разом із соціальним педагогом та психологом – відповідають за формування колективу групи / класу, роботу з батьками;

Вчитель початкових класів (класний керівник), вчителі предметів/вихователь:

- забезпечення освітнього процесу дитини з ООП з урахуванням особливостей її розвитку та ІПР;
- підготовка інформації для учасників засідання Команди супроводу про особливості навчально-пізнавальної діяльності дитини з ООП, її сильні сторони та потреби; результати досягнення дитиною цілей, зазначених в ІПР;
- розроблення індивідуальної програми розвитку в закладі загальної середньої освіти та в закладі дошкільної освіти;
- визначення спільно з іншими педагогічними працівниками рівня досягнення кінцевих цілей навчання; передбачених ІПР;
- створення належного мікроклімату в колективі;
- надання інформації батькам про стан засвоєння навчальної програми дитиною з ООП.

Асистент вчителя/вихователя:

- спостереження за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів та потреб;
- участь в організації освітнього процесу дитини з ООП;
- участь у розробленні ІПР;
- адаптація освітнього середовища; навчальних матеріалів відповідно до потенційних можливостей та з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дитини з ООП;
- оцінка спільно з вчителем/вихователем рівня досягнення цілей, передбачених ІПР;
- підготовка інформації для учасників засідання Команди супроводу за результатами спостереження за дитиною щодо її індивідуальних особливостей, інтересів та потреб;
- надання інформації батькам, педагогічним працівникам щодо особливостей розвитку дитини з ООП.

Асистент вчителя – забезпечує соціально-педагогічний супровід дитини; допомагає учителю в організації навчально-корекційного і виховного процесу; адаптує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей дитини; допомагає дитині у виконанні навчальних завдань; відповідає за ведення індивідуальної документації на дитину; консультує батьків.

Основні завдання асистента вчителя інклюзивного навчального закладу полягають у:

- адаптації змісту та методів навчання до можливостей і потреб дитини з особливими освітніми потребами;
- застосуванні під час уроку (навчального процесу загалом) системи додаткових заходів, спрямованих на опанування навчального матеріалу;
- доповненні (разом з учителями) навчальної програми матеріалом, засвоєння якого необхідне учневі з особливими потребами для повноцінного життя в класі, школі, суспільстві;
- участі у розробленні та реалізації індивідуальних навчальних планів на кожному з визначених етапів (оцінювання психофізичного стану розвитку дитини, визначення й погодження аспектів навчання, що потребують застосування спеціальних методик, певної адаптації завдань, модифікацій класного довілля, створення особливого графіка навчального навантаження, моніторинг результатів тощо);
- забезпеченні індивідуального підходу під час уроків та позакласних заходів (заняття з дитиною, яка не може працювати повний урок, потребує додаткової перерви тощо).

Обов'язки вчителя та асистента вчителя в контексті уроку

Обов'язки учителя	Спільні дії	Обов'язки асистента вчителя
<ul style="list-style-type: none"> - складати плани уроків та проводити заняття; - контролювати навчання учнів та допомагати їм; - надавати матеріали асистентові вчителя 	<ul style="list-style-type: none"> - обговорювати та прогнозувати очікувані результати; - обговорювати окремі стратегії, методи, результати; - вносити необхідні зміни (адаптації/модифікації, доповнення) до планів уроків 	<ul style="list-style-type: none"> - докладніше пояснювати елементи уроку тим учням, у яких виникають труднощі; - контролювати виконання вправ на закріплення; - контролювати процес, вести записи, надавати інформацію учителеві

Основне завдання асистента вчителя – допомога вчителю в забезпеченні особистісно зорієнтованого, індивідуального підходу в освітньому процесі, зокрема у створенні індивідуальної програми розвитку для дитини з особливими освітніми потребами.

Основні функції асистента вчителя є такими:

- **Організаційна:** допомагає в організації освітнього процесу у класі з інклюзивним навчанням; надає допомогу учням з особливими освітніми потребами в організації робочого місця; проводить спостереження за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів і потреб; допомагає концентрувати увагу, сприяє формуванню саморегуляції та самоконтролю учня; співпрацює з фахівцями, які безпосередньо працюють з дитиною з особливими освітніми потребами та беруть участь у розробці індивідуальної програми розвитку. Асистент учителя забезпечує разом з іншими працівниками здорові та безпечні умови навчання, виховання та праці. Веде встановлену педагогічну документацію.
- **Навчально-розвивальна:** асистент учителя, співпрацюючи з учителем класу, надає освітні послуги, спрямовані на задоволення освітніх потреб учнів; здійснює соціально-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнів. Сприяє розвитку дітей з особливими освітніми потребами, покращенню їхнього психоемоційного стану. Стимулює розвиток соціальної активності дітей, сприяє виявленню та розкриттю їхніх здібностей, талантів, обдарувань шляхом їх участі в науковій, технічній, художній творчості. Створює навчально-виховні ситуації, обстановку оптимізму та впевненості у своїх силах і майбутньому.

- *Діагностична*: разом із групою фахівців, які розробляють індивідуальну програму розвитку дітей з особливими освітніми потребами, оцінює навчальні досягнення учнів; оцінює виконання індивідуальної програми розвитку, вивчає та аналізує динаміку розвитку учня.
- *Прогностична*: на основі вивчення актуального та потенційного розвитку дитини бере участь у розробці індивідуальної програми розвитку.
- *Консультативна*: постійно спілкується з батьками, надаючи їм необхідну консультативну допомогу; інформує вчителя класу та батьків про досягнення учня. Дотримується педагогічної етики, поважає гідність дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства. Постійно підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

Медичний працівник закладу освіти:

- інформування учасників Команди супроводу про стан здоров'я дитини та її психофізичні особливості;
- за необхідності, здійснює збір додаткової інформації від батьків, закладу охорони здоров'я щодо стану здоров'я дитини.

Інструктор з ЛФК - проводить з учнями з ООП заняття для попередження гіподинамії, покращення та корекції м'язового тону, підвищення рівня тренуваності і фізичного розвитку, покращення дрібної моторики та контролювання рухів кінцівок, підвищення рівня адаптаційних можливостей та самообслуговування, розвитку уваги, тренування морально-вольових якостей.

Батьки дитини з ООП:

- доведення інформації про дитину (стиль, спосіб навчання, успіхи, труднощі у виконанні домашніх завдань);
- прийняття участі у роботі Команди супроводу, в тому числі в розробленні ІПР;
- створення умов для навчання, виховання та розвитку дитини.

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНА ВПРАВА «МОЯ СІМ'Я У ВИГЛЯДІ КВІТІВ»

Інструкція: Пропонується намалювати свою сім'ю у вигляді квітів. Малюнок сім'ї в образі квітів відображає емоційне самопочуття, уявлення про своє місце і роль в сім'ї.

Образи квітів на малюнку, їх розташування, оточення відображають реальну сімейну ситуацію і допомагають автору малюнка її усвідомити.

Образи квітів можуть відображати:

Поле квітів – стан життя в соціумі, що замінює сім'ю; ідеальна сім'я – та, яку автор малюнка хотів би мати; сім'я, в якій виросла або зараз живе людина.

Віддалено розташовані квіти, відсутність когось із членів сім'ї вказують на слабкі емоційні зв'язки, складності і напруженість у взаєминах.

«Зів'ялі» квіти – зображення фізичного неблагополуччя або похилого віку людини.

Якщо **квіти поміщені в квітковий горщик, вазу або ростуть на клумбі**, важливо прояснити, хто доглядає за цими квітами, від кого вони отримують турботу?

Якщо деякі **квіти розміщені на близькій відстані або ростуть з одного стебла**, важливо уточнити, що для автора означає таке близьке їх розташування.

Присутність в малюнку **схожих квітів, а також квітів однакового кольору** може говорити про емоційну близькість цих людей, їх схожості.

У нормі малюнок зазвичай розташовується в центрі аркуша і займає практично весь вільний простір.

Квіти можуть займати різний простір на аркуші, це може бути пов'язано з тим, як людина сприймає той життєвий простір, який дозволяє собі займати в реальності.

Якщо в малюнку присутні додаткові елементи, важливо уточнити їх значення.

Якщо автор не зображує себе: в даний момент у сім'ї є певні питання, які людина не хоче вирішувати або які викликають у неї напругу.

Якщо є члени сім'ї, які проживають разом, але на малюнку не зображені («випадково забув намалювати»), то це говорить про те, що автор їх сильно відторгає, витісняє (вони дратують).

Розмір квітів: чим більш значимим і авторитетним автор вважає члена сім'ї, тим більший розмір надає квітці, яка його відображає більш високі квіти – впливові, авторитарні, більш низькі – піддатливі, гнучкі.

Ідентифікація по кольору: коли кілька квіток намальовані одним або схожим кольором, автор малюнка сприймає цих людей як схожих, єдиних, пов'язаних якоюсь спільністю (емоційний зв'язок).

Нестандартні квіти (ті, які не ростуть в природі в тій місцевості, де проживає автор): такими квітами (ліани, кактуси) автор зазвичай зображує людей, з якими напружені, важкі відносини.

Відстань між квітами: чим ближче – тим менш емоційна дистанція і більше довіри.

Положення аркуша: горизонтальне – учасник в даний момент націлений на комунікацію, свою соціальну роль, соціальну реалізацію. Вертикальне положення говорить про пріоритетність в розвитку людини на саму себе, її духовного розвитку, саморозвитку. Отже, горизонтальне положення – це відносини, статус, кар'єра, фінанси; вертикальне – Я, мої почуття, переживання, духовний розвиток.

Автор: Лебедева Л.Д.*

*Лебедева Людмила Дмитрівна – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи та міжнародного співробітництва Інституту позитивних технологій та консалтингу (Москва), автор понад 180 наукових публікацій, в тому числі психологічних бестселерів «Практика арт-терапії: підходи, діагностика, система занять» і «Енциклопедія ознак і інтерпретацій в проектному малюванні та арт-терапії». Лауреат національного конкурсу «Золота Психея» (2007); дипломант II ступеня в номінації «Краща книга для практичного психолога» II Всеросійського конкурсу психологічних видань Міністерства освіти і науки РФ і Федерації психологів освіти Росії в 2007 році.

За досягнення в науково-педагогічній роботі Людмила Дмитрівна Лебедева нагороджена медаллю імені К.Д. Ушинського, Почесною грамотою Міністерства освіти РФ.

ТЕМА 3. ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ДИТИНИ - ОСНОВНИЙ ОСВІТНІЙ ДОКУМЕНТ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ЧАСТИНА І. ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

Вступ

На початку тренінгу важливо познайомитись з аудиторією для розуміння рівня знань, вмінь та потреб присутніх. Варто також озвучити організаційну складову – про те, що тренінг складається з двох частин: теоретичної та практичної. Загальна тривалість тренінгу 6 годин.

Навчальні результати теоретичної частини:

- учасники в загальному ознайомляться з самим поняттям «індивідуальна програма розвитку (ІПР)» та з її основним принципом - індивідуальним підходом до визначення навчальних цілей кожної дитини з особливими освітніми потребами
- ознайомляться зі стандартизованою формою документу (кожен отримає примірник або посилання для завантаження документу)
- учасники знатимуть етапність написання ІПР

Навчальні результати практичної частини:

- учасники навчаться на основі психолого-педагогічної характеристики формулювати основні потреби дитини з особливими освітніми потребами
- відповідно до потреб дитини визначати актуальні цілі для навчання
- учасники навчаться здійснювати адаптацію навчальних матеріалів в залежності від потреб учня

Ключові ідеї (загалом для тренінгу):

- **Усі діти мають право навчатись.** Незалежно від наявності особливих чи не особливих освітніх потреб. Вибір форми навчання дитини з ООП (як і всіх інших дітей) - прерогатива та відповідальність батьків. Для реалізації ідеї «освіта доступна для всіх» школа має бути безпечним та функціональним середовищем для дитини з ООП.
- **Школа як «функціональне середовище».** Зважаючи, що інклюзивне навчання стосується усіх (і дітей, і дорослих), для дітей з особливими освітніми потребами школа має бути функціональним простором. Тобто, навчальне середовище має

відповідати індивідуальним потребам кожної дитини, а не визначатися за нозологіями чи діагнозом. Для дітей з особливими освітніми потребами навчання у школі має на меті – 1) навчання (формування компетентностей) та 2) соціалізацію (соціально прийнятна поведінка та комунікація відповідна до контексту). Кожен з цих напрямів визначається індивідуально для конкретної дитини. В цьому і проявляється принцип індивідуалізації навчання.

- **Обов'язковість написання ІПР.** Однією з основних умов для успішного навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах є складання та реалізація індивідуальної програми розвитку (ІПР). Такі складові програми як індивідуальний навчальний план, індивідуальна навчальна програма, необхідні адаптації та модифікації та перелік додаткових корекційно-розвивальних послуг надає можливість повноцінно організувати освітній процес дитини.

Діяльність 1. Презентація

Блок 1. Поняття та характеристика ІПР

Орієнтовний час 25 хв.

Ключові питання:

- поняття ІПР (подати визначення у широкому та вузькому сенсі – документ та процес)
- хто складає індивідуальну програму розвитку (зазначити про команду психолого-педагогічного супроводу, залучення батьків до формування цілей програми, залучення працівників інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ))
- характеристики індивідуальної програми розвитку (вона повинна бути: індивідуалізована; ефективна; функціональна; динамічна; доступна; визначена у термінах реалізації)
- функції ІПР

Запитання учасників

Блок 2. Типова форма ІПР

Орієнтовний час: 45 хв.

Ключові питання:

Індивідуальна програма розвитку містить 15 пунктів, які відносяться до таких основних розділів:

- Загальні відомості про учня
- Актуальний рівень розвитку (визначається через застосування методів обстеження та оцінювання учнів з ООП, наприклад: стандартизовані тести, портфоліо, оцінювання на основі навчальної програми, бесіди, опитування або анкетування батьків учня або самого учня)

- Визначення навчальних цілей (пріоритетність та функціональність цілей, короткострокові та довгострокові, для визначення цілей варто використовувати систему SMART(аббревіатура від англ. слів):

Specific – конкретні
 Measurable – вимірювані
 Achievable – досяжні
 Result-oriented – орієнтовані на результат
 Time-related – визначені в часі

- Додаткові освітні та соціальні послуги (зазначено у висновку ІРЦ);
- Індивідуальна навчальна програма та навчальний план:

Індивідуальний навчальний план визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета, і тижневу кількість годин;

Індивідуальна навчальна програма розробляється для тих учнів, які потребують певних адаптацій та/або модифікацій через особливості сприймання інформації чи засвоєння навчального матеріалу;

- Адаптації / Модифікації:

Модифікації змінюють зміст або понятійну складність навчального завдання. Тобто змінюють зміст навчання: дитина вивчає не те, що вивчають усі діти в класі. Використовуються при роботі з учнями, які мають значні когнітивні порушення

Інколи, учні можуть потребувати модифікованих програм тільки з окремих дисциплін

Адаптація — змінює характер подання навчального матеріалу, але не змінює зміст або концептуальну складність навчального завдання

Адаптація - це зміна умов виконання завдання

Адаптації та модифікації можуть стосуватися не тільки навчальних програм, а й оточуючого навчального середовища. Види адаптацій:

- пристосування середовища (освітлення, шум)
- адаптація навчальних підходів (різний рівень складності, зміна часу на виконання, зміна темпу, чергування видів діяльності)
- адаптація матеріалів
- адаптації форм та способів оцінювання

- План консультування та зустрічей команди. Розроблення та реалізація ІПР складається з чотирьох етапів:

1. збір інформації про дитину та вивчення особливостей її розвитку
2. планування, розроблення та затвердження ІПР
3. реалізація ІПР
4. перегляд, оцінка та внесення змін до ІПР

- Моніторинг:
зустрічі в середині та наприкінці року спрямовані на моніторинг досягнень учня

Запитання учасників

Підсумки:

- Індивідуальна програма розвитку є обов'язковим освітнім документом для дітей з особливими освітніми потребами
- Його складає команда психолого-педагогічного супроводу, керуючись рекомендаціями ІРЦ
- Батьки обов'язково долучаються до розробки ІПР та затверджують її своїми підписами
- Цілі в програмі обираються актуальні та функціональні (тобто необхідні для розвитку дитини саме зараз і можливі для освоєння)
- Програма пишеться на навчальний рік і переглядається не менше, ніж три рази на рік
- У різних частинах програми можуть використовуватись як адаптації, так і модифікації та частини загальноосвітньої програми (для деяких предметів). Тобто дитина може мати одночасно модифікації з одного предмету, адаптації з іншого, а з третього – навчатись за загальноосвітньою програмою (якщо їй це дозволяють навички).

ЧАСТИНА ІІ. ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Діяльність 2. Визначення наявного рівня знань, умінь та навичок учнів з особливими освітніми потребами, їхніх можливостей та потреб (розділ 4 ІПР)

Загальний час тренінгу 90 хв.

Мета практичної роботи: оволодіти навичками проведення дослідження рівня знань, умінь та навичок учнів, визначення потенційних можливостей, сильних рис особистості та індивідуальних потреб учнів з особливими освітніми потребами.

Матеріали: презентація в PowerPoint, кейси з прикладами характеристик учнів різного віку, з різними особливими освітніми потребами, заповнені форми спостереження за учбовою діяльністю учнів (див. додаток «Кейси тренінгу»), аркуші формату А1 та різнокольорові фломастери (для активної роботи у групах та представлення робіт).

Діяльність 2.1. Збір інформації про особливості розвитку дитини, її інтереси, труднощі, освітні потреби або Вивчення стану розвитку дитини, як обов'язковий компонент ІПР

Орієнтовний час 15 хв.

Тренер проводить вступну лекцію, використовуючи наступну інформацію та презентацію з основними тезами (див. додаток «Презентація тренінгу»); опрацьовує з учасниками основні питання:

➤ *Якою є основна мета складання ІПР?*

- Основна ціль ІПР - побудова якісного навчального процесу для дитини з особливими освітніми потребами у відповідності до її реальних можливостей, виходячи з особливостей її розвитку та освітніх потреб.

➤ *Для чого необхідно проводити оцінку розвитку та навчальної діяльності учнів?*

- Проведення ретельного обстеження і оцінки учнів з ООП є обов'язковим компонентом ІПР, оскільки тільки за цими результатами можна сформулювати актуальні на цей час навчальні цілі та проводити моніторинг їх досягнень учнем.

➤ *Як визначити рівень знань, умінь та навичок?*

- Первинну інформацію про знання і уміння учнів з ООП, команда психолого-педагогічного супроводу може отримати з висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, який складають фахівці ІРЦ за різними напрямками: фізичний, мовленнєвий, когнітивний розвиток, емоційно-вольова сфера, а також сформованість основних компетенцій навчальної діяльності відповідно до вікової норми.
- Починаючи з другого року навчання, інформацію про актуальний розвиток дитини педагоги школи можуть отримати також із звіту про реалізацію індивідуальної програми розвитку за попередній рік.
- Але, інколи цієї інформації може бути недостатньо. Зокрема, для оцінювання поведінки дитини, сформованості її соціальних, комунікативних та адаптивних життєвих навичок. Загальновідомим є те, що спостереження за поведінкою дитини, її соціальною адаптацією можливо проводити тільки в природньому середовищі та в реальний момент часу.
- Таким чином, з метою отримання більш повної інформації члени команди-психолого-педагогічного супроводу проводять власну, додаткову

оцінку різних сфер розвитку дитини, а також безпосереднє спостереження за учнем.

- Безпосереднє спостереження передбачає оцінку дитини у різному середовищі, у якому вона, зазвичай, функціонує. В умовах інклюзивного навчання це є надзвичайно важливим, оскільки дає можливість з'ясувати, як різні умови та оточення впливають на здатність учня до навчання та його досягнення у школі. Найчастіше таке оцінювання використовують вчитель та асистент вчителя, оскільки саме вони мають змогу спостерігати за дитиною впродовж всього навчального дня, а також під час спілкування з ровесниками та батьками, вільного часу на перервах.

➤ *Яким чином визначаються потенційні можливості та потреби дитини? Виходячи з діагнозу чи нозології?*

- Потенційні можливості та потреби дитини, в першу чергу, зумовлені особистісними характеристиками учня, глибиною його знань та рівнем сформованості навичок та мотивацією до навчання і пізнання. Лікарський діагноз ніколи не надає достатньо інформації для визначення та планування індивідуальних потреб дитини. Зазвичай, діагноз вказує нам тільки на порушення, які виявляються бар'єрами, перешкодами у навчанні.

Діяльність 2.2. Робота з кейсами

Орієнтовний час 25 хв

1. Тренер розподіляє учасників на невеликі групи (від 4 до 6 осіб)
2. Кожній групі надається кейс із характеристикою учня та інформацію про особливості його навчальної діяльності (форма спостереження за учбовою діяльністю) для ознайомлення (кожному учаснику власний примірник).
3. Тренер просить учасників ознайомитись з описом учня. Після цього учасники мають разом обговорити основні потреби учня та його можливості за різними сферами оцінки. Особливу увагу варто приділити виявленню сильних рис особистості, уподобанням дитини. З іншого боку, потреби учня мають полягати не тільки в оволодінні знаннями та навичками з «академічних дисциплін», а в першу чергу, соціалізації учня, умінням підтримувати спілкування та стосунки з однокласниками, формуванню у нього навичок самостійності, контролю за власною поведінкою.
4. Під час «мозкового штурму» тренер надає необхідну допомогу або поради, приділяючи увагу кожній групі по черзі, слідкує за часом виконання роботи.
5. Результати своєї спільної роботи учасники записують на аркуші паперу (A1) у два стовпчики: потенційні можливості учня та його потреби.

Діяльність 2.3. Представлення учасниками результатів своєї діяльності

Орієнтовний час 40 хв

(по 5 хвилин для представлення своєї роботи кожною групою
і по 5 хвилин на зворотний зв'язок тренера)

1. Після групової роботи («мозкового штурму»), тренер просить кожну групу обрати декількох людей, які представлять всім учасникам результати своєї роботи.
2. Представники (один або декілька) від групи коротко розповідають про свій кейс (описують учня) та представляють визначені ними потенційні можливості дитини та її потреби.
3. Тренер надає учасникам кожної групи змістовний, позитивний зворотний зв'язок. У разі потреби, зворотний зв'язок містить необхідні коригуючі зауваження, уточнення або рекомендації.

Діяльність 2.4. Підсумки

Орієнтовний час 10 хв

1. Тренер підбиває підсумки тренінгу, зазначає ключові аспекти проведеної роботи.
2. Учасники тренінгу мають змогу поставити запитання та отримати відповідь на них.
3. Тренер проводить короткий анонс наступної частини тренінгу:
  - Основним завданням третьої частини тренінгу є формування в учасників умінь визначати найважливіші цілі для ІПР;
  - Визначення цілей ІПР відбуватиметься за цими ж кейсами (описом учнів), з урахуванням вже визначених індивідуальних потреб та особливостей навчальної діяльності учнів.

ЧАСТИНА 3. ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Діяльність 3. Практична робота з визначення навчальних цілей для складання індивідуальної навчальної програми (розділ 10 ІПР)

Загальний час тренінгу 90 хв.

Мета практичної роботи: оволодіти навичками визначення пріоритетів у навчальних цілях; ознайомитися з принципами цілепокладання; навчитися формулювати навчальні цілі, визначати зміст навчання та способи оцінювання (моніторингу) навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами.

Матеріали: презентація в PowerPoint, кейси з прикладами характеристик учнів, різного віку, з різними особливими освітніми потребами, заповнені форми спостереження за учбовою діяльністю учнів (див. додаток «Кейси тренінгу»), результати роботи попереднього тренінгу з визначення потреб та можливостей учнів, аркуші формату А1 та різнокольорові фломастери (для активної роботи у групах та представлення робіт).

Діяльність 3.1. Правила визначення навчальних цілей

Орієнтовний час 15 хв

Тренер проводить вступну лекцію, використовуючи наведену нижче інформацію та презентацію з ключовими аспектами та рекомендаціями до складання індивідуальної навчальної програми (див. додаток «Презентація тренінгу»); опрацьовує з учасниками основні питання:

- *Яка мета індивідуальної навчальної програми та навчального плану?*
- Усі діти мають право на навчання. Більше того, всі діти, без винятку, можуть вчитися!
- Але кожна дитина вчиться «по-своєму». Хтось з учнів потребує додаткового часу для вивчення матеріалу; хтось має особливості сенсорного розвитку, які зумовлюють провідний сенсорний стиль навчання, деякі діти мають нижчі навчальні результати у порівнянні з однокласниками. Відповідно, деякі учні мають особливі освітні потреби, а точніше індивідуальні освітні потреби.
- Забезпечення індивідуальних освітніх потреб передбачає: а) визначення наявних потреб, знань, умінь і навичок; б) визначення і розроблення індивідуальних цілей і завдань для дитини; в) організація найкращого

навчального середовища; г) врахування вищезазначеного під час створення індивідуальних навчальних програм і планів.

➤ *Що таке індивідуальна навчальна програма та індивідуальний навчальний план?*

- Згідно із Законом України «Про освіту», **індивідуальний навчальний план** - документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем освіти освітніх компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії із здобувачем освіти за наявності необхідних для цього ресурсів.
- **Індивідуальна навчальна програма** – це документ, що визначає зміст навчання (компетенції, знання, навички та вміння, яких повинен набути учень в навчальному процесі, а також навчальні досягнення учнів, педагогічні технології навчання та, в разі потреби необхідні адаптації або модифікації.

➤ *Чим зумовлений вибір навчальних цілей для учнів з ООП?*

- Цілі показують, що саме і за який проміжок часу має опанувати дитина в межах шкільного навчального року. Цілі завжди визначаються для кожного предмета або сфери розвитку окремо і, обов'язково мають функціональне спрямування: спілкування та взаємодія, самообслуговування, подолання труднощів у поведінці (шляхом навчання дотриманню правил та соціальній взаємодії), фізичний розвиток, розвиток соціальних навичок, навчання самостійності, самоконтролю та саморегуляції тощо.

➤ *Як визначити пріоритетність та функціональність цілей?*

- Функціональні навички - це навички, які постійно необхідні в повсякденному житті людини і дозволяють досягати певного рівня якості життя. Якщо ці навички людина не демонструє самостійно, то, як правило, ці дії за неї виконують оточуючі.
- В першу чергу, для навчання обираються цілі, що стосуються безпеки життя і здоров'я дитини та оточуючих людей (наприклад, в разі проявів учнем агресивної поведінки). Наступними за ієрархією є цілі соціальної взаємодії та комунікації, адаптивні навички та навички самостійності, і лише потім увага приділяється формуванню академічних компетенцій.

Діяльність 3.2. Правила формулювання навчальних цілей

Орієнтовний час 10 хв

Як формулювати навчальні цілі?

Тренер пропонує учасникам порівняти цілі, що зазначені в лівому і правому стовпчиках таблиці та проводить аналіз відмінностей (використовуючи знання учасників про систему формулювання цілей SMART)

	
<p>У Сергійка буде гарна поведінка у класі, він не буде порушувати дисципліну і заважати вчителю і однокласникам</p>	<p>1. До кінця навчального року Сергій буде дотримуватись правил учбової поведінки під час уроків: 1.1. До кінця першого півріччя, Сергій буде сидіти за партою 35 хвилин (без спроби втекти з класу або лягти на підлогу); 1.2. До кінця першого півріччя, Сергій буде просити у вчителя дозволу вийти з класу або просити надати йому невелику перерву під час уроку; 1.3. До кінця навчального року, Сергій навчиться сидіти поруч з однокласником, дотримуючись дистанції (в межах своєї половини парти); 1.4. До кінця навчального року, Сергій навчиться під час уроку пошепки просити у однокласників канцелярське приладдя і не буде брати його без дозволу.</p>
<p>Єва засвоїть поняття властивостей предметів</p>	<p>1. До кінця першої чверті Єва оволодіє навичками розрізнення, називання властивостей предметів; порівняння предметів за їхніми властивостями: 1.1. Єва буде розрізняти поняття «великий / маленький» (показувати або давати), на малюнках і предметах; 1.2. Єва буде розрізняти поняття «довгий / короткий» (показувати або давати), на малюнках і предметах; 1.3. Єва буде називати властивість (ознаку предметів) відповідно до розміру («великий / маленький») або довжини («довгий / короткий»).</p>

«Формула» формулювання конкретних та досяжних навчальних цілей.

В який термін (буде досягнута ціль)

Що зможе зробити учень

В яких умовах (буде користуватися навичкою)

В якій кількості або з якою якістю (буде виконувати завдання)

З яким рівнем допомоги (самостійно, з допомогою дорослого)

Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами та моніторинг реалізації навчальних цілей

- Оцінювання досягнення цілей, які не стосуються академічних дисциплін, відбувається, найчастіше, шляхом спостереження у визначений період. Наприклад, при навчанні учня готуватися самостійно до уроків, вчитель спостерігає чи досяг учень самостійності чи ще потребує допомоги. Відповідно, в разі настання звітного періоду у звіті може бути вказано, що учень досяг означеної мети або спостерігається прогрес, але інколи потребує допомоги або, що прогресу в досягненні визначеної мети немає.
- Оцінювання академічних навчальних досягнень (компетенцій) учнів з особливими освітніми потребами здійснюється згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів за загальноосвітньою програмою або за адаптованою чи модифікованою навчальною програмою, з урахуванням обсягу вивченого матеріалу. Тобто, учні оцінюються відповідно до критеріїв загальноосвітніх навчальних програм, з урахуванням **критеріїв**, що встановлені у їхніх власних індивідуальних навчальних програмах.

Наприкінці першої (лекційної) частини тренінгу, тренер демонструє учасникам слайд, з прикладом написання індивідуальної навчальної програми, як компоненту ІПР (пункт 10 ІПР)

Діяльність 3.3. Робота з кейсами

Орієнтовний час 20 хв

1. Тренер просить учасників розподілитись на групи, аналогічно до попередньої (2-ї) частини тренінгу
2. Кожна група має шляхом «мозкового штурму» визначити та сформулювати не менше 3-х навчальних цілей для дітей, з кейсами яких вони працювали на попередньому тренінгу.
3. Під час роботи учасникам необхідно керуватися пріоритетами конкретного учня, що визначаються з його особливих потреб, а також враховувати рівень розвитку учня та його знання, уміння та навички.
4. Під час «мозкового штурму» тренер надає необхідну допомогу або поради, приділяючи увагу кожній групі по черзі, слідкує за таймінгом роботи.
5. Результати своєї спільної роботи учасники записують на аркуші паперу (A1), зазначаючи навчальні цілі, зміст навчання, можливі педагогічні технології (методи навчання, використання додаткових засобів тощо) та способи оцінювання досягнення цілей.

Діяльність 3.4.. Представлення учасниками результатів своєї діяльності

Орієнтовний час 40 хв.

*(по 5 хвилин для представлення своєї роботи
кожною групою і по 5 хвилин на зворотний зв'язок тренера)*

1. Після групової роботи («мозкового штурму»), тренер просить кожну групу обрати декількох людей, які представлять всім учасникам результати своєї роботи.
2. Представники (один або декілька) від групи представляють цілі, які вони обрали, обґрунтовуючи свій вибір.
3. Тренер надає учасникам кожної групи змістовний, позитивний зворотний зв'язок. В разі потреби, зворотний зв'язок містить необхідні коригуючі зауваження, уточнення або рекомендації.

Діяльність 3.5. Підсумки

Орієнтовний час 10 хв

1. Тренер підбиває підсумки тренінгу, зазначає ключові аспекти проведеної роботи.
2. Учасники тренінгу мають змогу поставити запитання та отримати відповідь на них.
3. Тренер проводить короткий анонс наступної частини тренінгу:
  - Основним завдання четвертої частини тренінгу є формування у учасників поняття про адаптацію навчальної діяльності; види та способи модифікації навчальних програм, а також отримання навичок реалізації індивідуальних навчальних цілей учнів з ООП у навчальному процесі та реалізації адаптацій або модифікацій під час уроку.

ЧАСТИНА IV. ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Діяльність 4. Практична робота із визначення необхідних адаптацій навчального середовища та навчальної діяльності та реалізації цілей індивідуальної навчальної програми під час уроку (розділ 9 ІПР)

Загальний час тренінгу 90 хв.

Мета практичної роботи: формування в учасників поняття про адаптацію навчальної діяльності; види та способи модифікації навчальних програм, а також отримання навичок реалізації індивідуальних навчальних цілей учнів з ООП у навчальному процесі та реалізації адаптацій або модифікацій під час уроку.

Матеріали: презентація в PowerPoint, кейси з прикладами характеристик учнів, різного віку, з різними особливими освітніми потребами, заповнені форми екологічного спостереження за учбовою діяльністю учнів (див. додаток «Кейси тренінгу»), результати роботи попередніх частин тренінгу з визначення потреб та можливостей учнів, формулювання індивідуальних навчальних цілей, приклади планів-конспектів уроків з різних навчальних дисциплін, аркуші формату А1 та різнокольорові фломастери (для активної роботи у групах та представлення робіт).

Діяльність 4.1. Поняття адаптації та модифікації

Орієнтовний час 20 хв

Тренер проводить вступну лекцію, використовуючи наведену нижче інформацію та презентацію з основними тезами (див. додаток «Презентація тренінгу»).

Поняття адаптації та модифікації в інклюзивному навчанні (актуалізація знань з теоретичного блоку)

- **Модифікації змінюють характер навчання, в тому числі зміст або понятійну складність навчального завдання.**

- Модифікація навчальної програми застосовується, коли учні з когнітивними порушеннями не можуть опанувати навчальну програму, навіть за певної адаптації.

- Модифікація програми полягає у зміні кількості тем та обсязі матеріалу, що вивчаються в межах навчальної дисципліни, вимог до навчальних результатів учнів.

- Модифікована навчальна програма може складатися на основі типових програм спеціальної освіти. Але це повинен бути лише один з ресурсів, що використовуються при розробленні ІПР. Обов'язково необхідно використовувати додаткові ресурси, наприклад методичні рекомендації з навчання чи корекційної роботи, посібники з організації навчання дітей з певними порушеннями розвитку тощо.

- **Адаптація - змінює характер подання учбового матеріалу, не змінюючи зміст або концептуальну складність навчального завдання.**

- Адаптація застосовується у випадках, коли дитина сприймає цілі й завдання навчальної програми, проте потребує додаткового обладнання, засобів або додаткових пояснень чи спрямувань.

Тренер ставить питання учасникам, у яких сферах можуть застосовуватись адаптації та модифікації:

- пристосування середовища (архітектурна доступність, освітлення, шум)
- адаптація / модифікація навчальних підходів або психолого-педагогічна адаптація (різний рівень складності, зміна часу на виконання, зміна темпу, чергування видів діяльності)
- адаптація / модифікація навчальних матеріалів
- адаптації форм та способів оцінювання

Тренер пропонує учасникам детальніше розглянути адаптації та модифікації безпосередньо навчальної діяльності

Сфера застосування	Приклади адаптації	Приклади модифікації
Навчальні стратегії	<p>Зміна послідовності навичок, що формуються, та тем, що досліджуються в межах однієї дисципліни і досліджуваних тем</p> <p>Використання «нетрадиційних» методик (комп'ютерних технологій, тестових завдань, відеомодельовання навичок)</p> <p>Зміна темпу навчання</p> <p>Зміна вимог до оформлення завдання</p> <p>Забезпечення аудіовізуальними технічними засобами навчання</p>	<p>Скорочення обсягу навчального матеріалу</p> <p>Зменшення тем з певної навчальної дисципліни</p> <p>Зміна завдання, при збереженні напряму навчання (наприклад, альтернативні завдання на заміну вправ з каліграфії – ліплення, малювання тощо.)</p> <p>Зміна складності завдання (наприклад, замість переказування тексту підібрати картинки до слів; замість дій на множення виконувати додавання)</p>
Навчальні матеріали	<p>Використання збільшених зображень</p> <p>Спрощення інструкції до завдання у відповідності до лексики учня</p> <p>Додаткова візуалізація усних завдань</p> <p>Скорочення обсягу завдань при збереженні рівня його складності</p> <p>Спрощення змісту завдання</p>	<p>Індивідуалізація навчальних матеріалів:</p> <p>Використання вправ з пропущеними словами/реченнями замість переказу тексту</p> <p>Використання «реальних» початкових матеріалів: замість текстових задач, вивчати операції додавання та віднімання на олівцях чи цукерках</p>
Способи подання інформації та вказівки вчителя	<p>Дублювання вказівок жестами</p> <p>Індивідуальне повторення учневі фронтальних інструкцій</p> <p>Використання письмових вказівок, замість усних</p>	<p>Використання візуальних (у вигляді малюнків або піктограм) вказівок до виконання завдань</p> <p>Індивідуальне повторення учневі фронтальних інструкцій у спрощеній формі</p>
Відповіді учня	<p>Розв'язання тестів замість усних відповідей</p> <p>Можливість представити виконане завдання спочатку малій групі або особисто вчителю</p> <p>Використання калькулятора для обчислення прикладів</p>	<p>Підбір слів до малюнків у тексті, замість переказу</p> <p>Розфарбування зображення за інструкцією замість його опису</p> <p>Використання калькулятора для обчислення прикладів</p>
Оцінювання компетенцій та навчальних досягнень	<p>Не враховувати вимоги до оформлення завдання</p> <p>Враховувати тільки «правильність» виконання завдання при зменшеному обсязі</p> <p>Розроблення критеріїв оцінювання тестових завдань додатково до критеріїв оцінювання усних відповідей</p>	

Діяльність 4.2. Планування адаптації / модифікації та реалізація їх в освітньому процесі

Робота у групі

- Тренер демонструє учасникам завдання, яке вчитель дає всім учням класу. Завдання учасників - розробити орієнтовний варіант виконання завдання за адаптованою програмою та за модифікованою програмою.
- Тренер демонструє учасникам слайд з прикладом навчальних цілей учня з ООП та план-конспекту уроку, в якому зазначено, як саме ці цілі будуть реалізовуватись під час навчання. Проводить обговорення

Діяльність 4.3. Робота з кейсами

Орієнтовний час 20 хв

1. Тренер просить учасників розподілитись на групи, аналогічно до попередніх частин тренінгу та роздає учасникам приклади планів-конспектів уроків чи контрольних робіт.
2. Кожна група має шляхом «мозкового штурму» спробувати запланувати реалізацію визначених ними раніше навчальних цілей в межах запланованої початкової діяльності (планують дії вчителя та асистента вчителя).
3. Під час («мозкового штурму») тренер надає необхідну допомогу або поради, приділяючи увагу кожній групі по черзі, слідкує за часом виконання роботи.
4. Результати своєї спільної роботи учасники записують на аркуші паперу (A1).

Діяльність 4.4. Представлення учасниками результатів своєї діяльності

Орієнтовний час 40 хв

(по 5 хвилин для представлення своєї роботи кожною групою і по 5 хвилин на зворотний зв'язок тренера)

1. Після групової роботи («мозкового штурму»), тренер просить кожен групу обрати декількох людей, які представлять усім учасникам результати своєї роботи.
2. Представники (один або декілька) від групи представляють яким чином, на їхню думку можна реалізувати адаптацію або модифікацію навчальної діяльності та здійснити навчання учня з ООП.
3. Тренер надає учасникам кожної групи змістовний, позитивний зворотний зв'язок. В разі потреби, зворотний зв'язок містить необхідні коригуючі зауваження, уточнення або рекомендації.

Діяльність 4.4. Загальні підсумки

Орієнтовний час 10 хв

1. Тренер підбиває загальні підсумки всього тренінгу, зазначає ключові аспекти проведеної роботи:

Ознаки ефективної ІПР:

- завжди ґрунтується на індивідуальних потребах дитини;
- є спланованою і дієвою, належно відрегульованою до потреб дитини;
- дозволяє дитині у повній мірі брати участь у шкільному житті та отримувати якісну освіту;
- містить рекомендації з організації навчального середовища (адаптацій) відповідно до потреб та можливостей дитини.

Успішному втіленню ІПР сприяють декілька концептуальних складових, а саме:

- зацікавленість команди психолого-педагогічного супроводу та батьків учня з ООП;
- ретельна оцінка знань, умінь і навичок дитини;
- реалістичні цілі, що визначені на основі індивідуальних потреб дитини;
- заплановані заходи з підтримки навчальної діяльності;
- оцінка та моніторинг навчальних досягнень.

2. Учасники тренінгу мають змогу поставити запитання та отримати відповідь на них.

Нормативно-правові документи, рекомендована література до теми та он-лайн ресурси:

1. Закон України «Про освіту» (від 05.09.2017, № 2145-VIII) - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», від 15 серпня 2011 р. № 872 . - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF/paran8#n8>
3. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». № 609 від 08 червня 2018 року - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>

4. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами: методичний посібник / Під заг. ред. Софій Н. З., – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 66 с.
5. «Школа для кожного». Навчальний посібник. / Упорядник: Байда Л. Ю. – К., 2015. – 60 с. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ud.org.ua/images/pdf/SchoolForEveryone.pdf>

ТЕМА 4. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ПРИНЦИПИ УНІВЕРСАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ ТА РОЗУМНОГО ПРИСТОСУВАННЯ, РЕСУРСНА КІМНАТА, МЕДІАТЕКА

Мета: визначити ефективні шляхи формування інклюзивного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами, представити позитивний досвід впровадження універсального дизайну навчання та його розумного пристосування, роботи ресурсної кімнати та медіатеки.

Протягом тренінгу важливо, щоб усі учасники зрозуміли сутність універсального дизайну навчання, його основні принципи, стратегії та розумне пристосування, організацію роботи медіатек та ресурсних кімнат, розширення розуміння учасників філософської основи для розроблення широкого спектру навчальних продуктів та довідків з урахуванням потреб усіх учнів.

Навчальні результати:

- Учасники розумітимуть значення концепції інклюзивної освіти, складових інклюзивного навчання, таких як *інклюзивна культура, інклюзивна політика та інклюзивна практика*.
- Учасники ознайомляться з поняттям та основними стратегіями розбудови інклюзивного освітнього середовища за принципами універсального дизайну навчання та його розумного пристосування, важливості безбар'єрного навчання в контексті українського законодавства.
- Учасники ознайомляться із сучасними візуальними засобами навчання та матимуть змогу практично застосувати набуті знання в процесі інтерактивних форм взаємодії.
- Учасники знатимуть переваги організації роботи ресурсної кімнати та медіатеки в закладах загальної середньої освіти, де навчаються діти з особливими освітніми потребами, функції та практичне використання мультимедійного простору та ресурсного забезпечення процесу навчання та успішної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові ідеї: сутність та принципи універсального дизайну навчання, поняття скафолдингу, візуальні техніки навчання, медіатека, ресурсна кімната

Вступ

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей світу, ґрунтується на тому, що всі діти - цінні й активні члени суспільства. Тому організація освітнього простору повинна будуватися на таких складових інклюзивного навчання, **як інклюзивна культура, інклюзивна політика та інклюзивна практика.**

Інклюзивна культура несе філософію інклюзивної освіти будується на інклюзивних цінностях та є загальною для всіх співробітників школи. Спосіб впровадження інклюзивної освіти стає відчутним для всіх учасників співтовариства.

Інклюзивна політика повинна відображати інклюзію у всіх шкільних документах, стратегіях та інституційному розвитку. Документи, розроблені школою, мають передбачати чіткі стратегії розвитку дитини та інклюзивного простору, в якому вона знаходиться.

Інклюзивне навчання ставить серйозні завдання перед освітньою системою і функціонуванням закладу освіти, мобілізує до злагодженості роботи колективу, удосконалення програм і методів навчання, стимулюючи розвиток компетенції вчителів та інших фахівців.

Криголам "Ретроавтомобіль"

Орієнтовний час: 5хв.

Мета вправи: знайомство учасників, створення сприятливого психологічного мікроклімату під час заняття, позитивного емоційного стану учасників, визначення важливості зв'язку окремих частин та спільного механізму, як приклад синергії у відносинах. *Синергетика – (від грец. Synergetikos– спільний, узгоджений, діючий).*

Хід вправи: учасникам пропонується згадати ретроавтомобіль та уявити себе частиною механізму цього автомобіля, пояснити свій вибір, обговорити відповіді.

Треба наголосити учасникам на тому, що при взаємодії двох або більше факторів їх дія суттєво переважає ефект кожного окремого компонента, взаємодія єднає для досягнення спільної мети. Якщо ми керуємося принципом синергії у стосунках, наші можливості зростають, ми досягаємо кращих результатів у навчанні, спорті, будь-якій праці. Поліпшується якість стосунків: ми отримуємо більше задоволення від спілкування, ефективніше розв'язуємо завдання, які постають перед нами.

Діяльність 1. Розуміння особливостей безбар'єрного простору людини

Орієнтовний час: 10 хв.

1. Попросіть учасників відповісти на наступні запитання методом мозкового штурму та відкритого мікрофону

	Які фізичні пристосування допомагають нам пересуватися з важким багажем по вулиці і в будівлі?
	Які фізичні пристосування допомагають нам орієнтуватися у незнайомому середовищі?
	Як фізичні пристосування допомагають людям з особливими потребами?
	Чи потрібно змінювати умови та пристосування в містах та селищах? Де це потрібно більше?
	Чи приходилось вам стикатися з труднощами, які виникали у людей з особливими потребами? <i>(бачити чи допомагати)</i>

2. Обговорення з учасниками:

- Чи знаєте ви/чи чули ви про особливі потреби людей у вашій громаді, селищі, місті?
- Яку, на вашу думку, роль грає родина в усуненні бар'єрів навчання, спілкування та повноцінного життя у цих людей? Педагоги? Інші фахівці чи громадські діячі?

- Чи були у вас випадки, коли вам вдалося покращити навчальні результати дитини з особливими освітніми потребами, змінивши умови, простір, усунувши якісь бар'єри?

3. Наголосити на головних ідеях:

Універсальний дизайн - це стратегія, спрямована на те, щоб проектування і компоненти будь-якого середовища, виробів, комунікацій, інформаційних технологій чи послуг були однаково доступні чи зрозумілі всім та відповідали вимогам спільного користування.

Універсальний дизайн є економічно ефективним підходом, бо задовольняє потреби всіх користувачів уже на початковому етапі розроблення та проектування, таким чином уникаючи майбутні нераціональні витрати.

Універсальний дизайн потрібний усім, та особливо:

- батькам з малими дітьми;
- дітям у школах;
- пацієнтам у лікарнях;
- дітям до 7-ми років;
- людям похилого віку;
- людям з інвалідністю;
- вагітним жінкам;
- людям з великою масою тіла;
- людям низького чи високого зросту;
- будь-якій людині, якщо в певний період часу вона менш уважна або менш мобільна;
- педагогам, які мають інвалідність та хочуть займатися улюбленою справою;
- батькам, які мають інвалідність;
- представникам громадських організацій, які опікуються особами з особливими потребами;
- представникам публічної влади (зазвичай у закладах освіти розташовуються виборчі дільниці; для проведення семінарів, тренінгів тощо з різних питань).

Тобто, універсальний дизайн важливий не тільки для осіб з інвалідністю, але й для більшості осіб нашого суспільства. При цьому не варто забувати, що на певних етапах життя кожен із нас може належати до цієї категорії людей.

Діяльність 2. Принципи та структура універсального дизайну навчання - інклюзивного дизайну

Орієнтовний час: 10 хв.

Проведіть інтерактивну міні-лекцію, користуючись наступною інформацією. Використовуйте запитання, щоб залучити учасників до обговорення важливих моментів:

У 1970 році американський архітектор Майкл Біднер висунув ідею, що функціональний потенціал кожної людини посилюється, коли знімаються довколишні бар'єри - фізичні та ментальні. Американський архітектор Рон Мейс почав використовувати термін «універсальний дизайн» з 1997 року.

- **Універсальний дизайн в освіті** - це дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання усіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну (Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 N 2145-VIII).
- **Універсальний дизайн освіти** – це підхід, що забезпечує філософську основу для розроблення широкого спектру навчальних продуктів та докільця з урахуванням потреб усіх учнів із самого початку. Це стосується не тільки аспектів освітнього процесу: навчальної програми, навчального плану, оцінювання знань, методів викладання, шкільного дизайну, бібліотеки, спортивних майданчиків, гуртожитків, веб-сайтів, інструкцій, але й шляхів реформування публічного управління освітою осіб з особливими потребами.
- **Принципи універсального дизайну:**
  - ⇒ принцип рівності та доступності середовища для кожного
  - ⇒ гнучкість у використанні середовища
  - ⇒ простота та інтуїтивність використання незалежно від досвіду, рівня освіти користувачів, мовленнєвого рівня та віку
  - ⇒ сприйняття інформації, незважаючи на сенсорні можливості користувачів
  - ⇒ терпимість до помилок користувачів – дизайн зменшує можливі наслідки несподіваних і ненавмисних дій
  - ⇒ не призводить до втоми – дизайн розраховано на незначні фізичні ресурси користувачів.
  - ⇒ наявність необхідного простору при різних підходах до навчання, незважаючи на фізичні особливості та мобільність користувача.
- **Структура універсального дизайну (UDL-UniversalDesignforLearning) заснована на таких принципах:**
  - використання різноманітних методів для представлення інформації, легкого сприйняття та розуміння інформації,

- надання учням альтернативних способів діяти і демонструвати те, що вони знають,
  - використання інтересів учнів, пропонуючи вибір навчального змісту та способів мотивування учнів, пропонуючи різні рівні складності.
- **Універсальний дизайн освіти не суперечить іншим методам і практикам.** Він фактично включає і підтримує багато сучасних, заснованих на дослідженнях підходах до навчання, таких як:
    - спільне навчання (групова робота),
    - диференційоване навчання,
    - оцінка, заснована на успішності,
    - навчання в процесі реалізації проекту,
    - мультисенсорне навчання,
    - теорія множинного інтелекту,
    - принципи навчання, орієнтовані на учня та ін.

Діяльність 3. Подолання перешкод

Орієнтовний час: 10 хв.

Мета завдання: зняття емоційного напруження, знаходження учасниками вправи способів подолання бар'єрів у спілкуванні.

Хід вправи: група з 5-6-ти учасників має стати один за одним відповідно до їх дати народження, при цьому учасники не мають права розмовляти. Обговорити, як учасникам вдалося подолати бар'єри у спілкуванні.

Чи можете ви навести приклади фізичних бар'єрів, інформаційних, інституційних, ментальних?

Приклади фізичних бар'єрів: відсутність пандусів, необладнані туалети; *інформаційних:* відсутність субтитрів чи перекладача на жестову мову, дрібний шрифт; *інституційних:* невиконання, або часткове невиконання законів, положень тощо; *ментальних:* наші упередження і ставлення.

Бар'єром в освіті може бути сама навчальна програма і методи викладання!

Універсальний дизайн освіти, чи інклюзивний дизайн - особливий підхід до навчання, який виправляє основний бар'єр у навчанні - негнучкі навчальні програми.

Діяльність 4. Скаффолдинг та стратегії універсального дизайну у навчанні

Орієнтовний час: 15 хв.

Проведіть міні-лекцію, користуючись наступною інформацією.

Варто зазначити що, універсальний дизайн - це створення особливого освітнього середовища, де кожна людина навчається «по-своєму» і цінність дитини не залежить від її здібностей і досягнень. Виходячи з цього, доречним буде визначення Л.С. Виготського «зони найближчого розвитку», коли «навчання веде за собою розвиток». Відповідно до цієї моделі те, що сьогодні дитина робить у співпраці з педагогом, завтра вона зможе робити самостійно. Тому навчання виявляється найбільш плідним тільки тоді, коли воно відбувається в межах періоду, що визначається «зоною найближчого розвитку». Цей період називають сензитивним.

Як не нашкодити дитині зайвою увагою і визначити «зони допомоги»?

Грунтуючись на теорії «зони найближчого розвитку» Л.С. Виготського, Джером Брунер запропонував термін «підтримка» (scaffolding). Термін «підтримка» використовується для опису інструментів, які вчитель надає учням для того, щоб допомогти їм бути успішними при виконанні складних завдань. Ця метафора особливо вдала для освітнього процесу, оскільки підтримка (scaffolding – будівельні ліси), як і в будівництві, можеде монтуватися в міру того, як учень може справлятися із завданнями самостійно.

Важливо наголосити на тому, що підтримка має надаватися саме у процесі навчання і вона може бути як тимчасовою, так і постійною.

Стратегії універсального дизайну

- Розширення можливостей навчання з використанням тематичних досліджень, музики, рольових ігор, спільного навчання, практичних занять, екскурсій, запрошених доповідачів, веб-комунікацій та ін.
- Вибір форм навчання, надаючи можливості для індивідуальної, парної і групової роботи, а також дистанційного. Використання різних матеріалів щоб уявити, проілюструвати і закріпити новий навчальний зміст - онлайн ресурси, відео подкасти, PowerPoint презентації, електронні книги.
- Організаційні підказки, довідкова інформація для вивчення нових концепцій з використанням картин, артефактів, відеороликів та інших матеріалів.
- Надання тимчасової підтримки для зменшення складності завдання.
- Надання навчального плану, начерків, резюме, навчальних посібників і копій слайдів PowerPoint.
- Різні інструкції - усно, у письмовій формі, щоб залучати учнів візуально.
- Використання слайдів, графіків і діаграм.
- Використання гнучких методів для оцінки, різні способи демонстрації знань

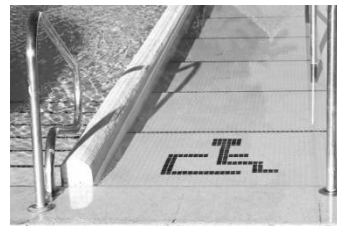

учнями - візуальні, усні, письмове подання.

Приклади аспектів універсального дизайну

- Чіткі лінії видимості
- Регулятори гучності
- Вибір мови
- Рамповий доступ в басейнах
- Субтитри в телевізійних мережах
- Знаки з візуальним контрастом
- Веб-сторінки, які надають альтернативний текст для опису зображень
- Інструкція, яка представляє матеріал як усно, такі візуально
- Наліпки на кнопках управління обладнанням, які мають великий шрифт
- Музей, який дозволяє відвідувачам вибрати, слухати або читати описи та ін.
- Візуальні способи надання інформації
- Контрастні елементи
- Використання значків з текстовими мітками

Діяльність 5. Фішбоун

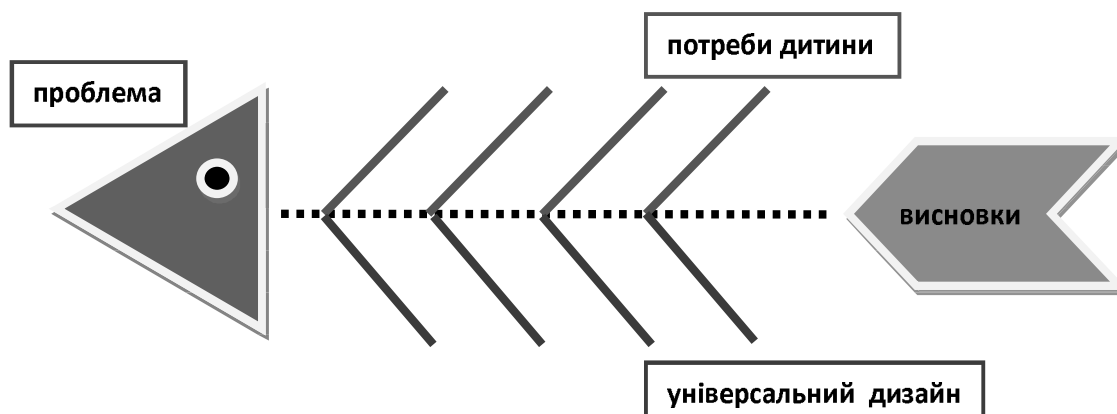

Орієнтовний час: 30 хв.

Мета завдання: за допомогою методики "Фішбоун" у малих групах визначити особливі потреби дітей з різними особливими потребами та шляхи організації освітнього середовища, використовуючи стратегії універсального дизайну.

- Учасники отримують роздавальний матеріал.
- Учасники в парах або у малих групах визначають особливі потреби дітей та шляхи організації освітнього середовища, використовуючи стратегії універсального дизайну.
- Презентація групових робіт «Галерея думок», обговорення.

Методика "Фішбоун"

Ця діяльність важлива з огляду надання можливості учасникам продемонструвати власне розуміння використання стратегій універсального дизайну у навчанні та почути думки інших учасників.

Діяльність 6. Інформаційна доповідь "Простір медіатеки, ресурсної кімнати та візуальні методи навчання"

Орієнтовний час: 10 хв.

- **Ресурсна кімната** є прикладом удосконалення інклюзивного середовища та гармонізації навчання дітей з особливими освітніми потребами, приміщення ресурсної кімнати містить навчальну, соціально-побутову, ігрову зони та зону відпочинку. У кімнаті також є кухня для розвитку дитиною щоденних навичок, а також корекційні та наочні засоби для проведення розвивальних занять. Меблі в ній модульні, що дозволяє по-різному формувати робочі зони – індивідуальні та групові. Окрім того, приміщення оснащено телевізором, ламінатором, комп'ютерним обладнанням та принтером для роботи з додатковим навчальним матеріалом.
- У ресурсних кімнатах діти можуть займатися з корекційним педагогом та дефектологом, практичним психологом, вчителем ЛФК (лікувальної фізичної культури) та іншими фахівцями, працювати за власним адаптаційним графіком. Там діти можуть розвивати життєві навички, вчитися, відпочивати, гратися.
- **Медіатека** - це кімната, оснащена новітніми технологіями, які створюють відповідні умови для навчання дітей з особливими освітніми потребами. Візуально кімната поділена на зони: *перша зона* - з медіатехнічним обладнанням - використовується для розвивальних і корекційних занять з корекційними педагогами і практичним психологом. *Друга* - для розвитку моторики, пізнавальних процесів за допомогою інтерактивних ігор та роздавального матеріалу, наприклад - кінетичним піском, конструктором, магнітної абеткою. Є і *третья зона* - для релаксації, де можна провести психоемоційне розвантаження, що дуже важливо для учнів, які швидко втомлюються, для них важливий відпочинок і часта зміна діяльності. У зоні релаксації проводиться пальчикова гімнастика, дихальні вправи в супроводі асистента вчителя, практичного психолога, вчителя-дефектолога.
- Зручні яскраві дивани, крісла, килим, стіл для піскової терапії, проектор, фліп-чарти (спеціальні дошки для маркерів, крейди, магнітів), багато полиць з книгами, іграшками – все для того, аби дитина відпочила, розслабилася.

Важливість використання сучасних візуальних методів навчання

Більшість матеріалу адаптовано з Інформаційного Листа CALPRO № 2 «Універсальний дизайн для навчання». Автор: Саллі Іаніро з Анестіною Гектор-Мейсон. AIR: Сакраменто, Каліфорнія.

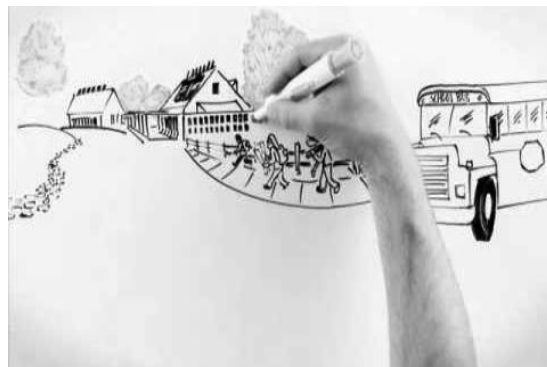
Рекомендована література до теми та он-лайн ресурси:

1. Архітектурна доступність шкіл: навч.-метод. посіб./за заг.ред. Байди Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В.; кол. авторів: Азін В. О., Грибальський Я. В., Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В. – К: 2012.-88 с.
2. Доступність та універсальний дизайн: навчально-методичний посібник. Азін В. О., Грибальський Я. В., Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В. – К. 2013. -128 с.
3. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/snow/995_015.
4. Новий освітній простір: Рекомендації. – Режим доступу: <http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/upload/%D0%9D%D0%9E%D0%9F.pdf>
5. Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю [Електронний ресурс]: Указ Президента України №678 від 03.12.2015 р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/678/2015>.
6. Структура ІКТ-компетентности учителєй. Рекомендации ЮНЕСКО 2011. – 116 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214694.pdf>.
7. Електронний ресурс для вчителів з основ технології скрайбінгу - Режим доступа: <https://sites.google.com/site/ckrajbingprezentacii/home/metodi-vikoristanna-videoskrajbinga>
8. Johnsen, B. H. (in press 2013). A Curricular Approach to Inclusive Education Some Thoughts concerning Practice, Innovation and Research. In L. Igric(Ed.). Department of Special Needs Education, University of Oslo, Norway
9. TEAL Center staff. Reviewed by: Hall, T. & Murray, B. (2010). Universal Design for Learning. U.S. Department of Education, Office of Vocational and Adult Education. https://lincs.ed.gov/sites/default/files/2_TEAL_UDL.pdf
10. Universal design (UD). Presentation material by Tom Vavik (2013). Institutt of Design, Oslo School of Architecture and Design, Oslo, Norway

Візуальні методи навчання

Скрайбінг

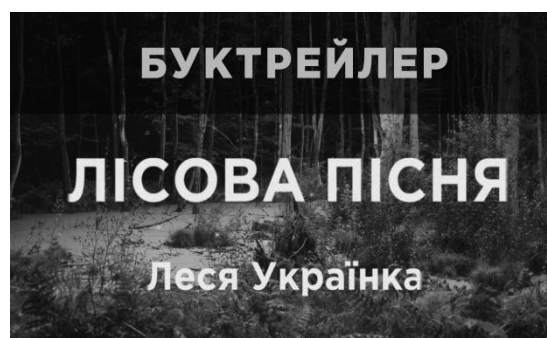
Скрайбінг – новітня техніка презентації, мова людини, що виступає, ілюструється «на льоту» малюнками фломастером на білій дошці (або аркуші паперу), виходить ніби «ефект паралельного слідування», коли ми й чуємо і бачимо приблизно одне і те ж, при цьому графічний ряд фіксується на ключових моментах. Фахівця в даній області прийнято називати скрайбером, а презентацію, яку він створює – скрайб.

Скрайбінг - це метод розповіді чи пояснення, що супроводжується паралельним створення схематичних малюнків, які відтворюють ключовий зміст сказаного. Завдяки залученню цього прийому можна, розповідаючи про будь-що, підкріплювати сказане графічно у максимально зрозумілому і привабливому для слухача форматі.

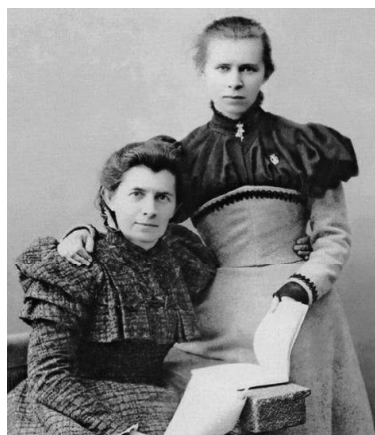
Буктрейлер

Це короткий відеоролик, що відтворює у довільній формі розповідь про певну книгу. Створюється за аналогією до трейлерів у кіно. Як правило, такий метод роботи використовують для підвищення зацікавленості до прочитання книги. Що важливо, буктрейлер може робити і вчитель, і учні, залежно від того, що є метою роботи. Найбільш цікава його особливість – у специфічній подачі інформації, здатної інтригувати.

Гіфки та соціальні мережі

Оригінальний засіб осучаснення образів класиків світової та української літератури. Ви можете створити профіль письменника у соцмережі або уявне онлайн-листування двох митців, чи навіть розробити тематичні гіфки та емоджі! Це зовсім просто та водночас дуже цікаво. Проведення уроків у такому форматі дозволить школярам під час навчання використовувати зручні онлайн-інструменти, а також виявити власні творчі здібності та зробити видатних особистостей з підручника трошки ближчими! *Приклад, як би міг виглядати профіль Лесі Українки в Instagram*

lesyaukrainka81 • Подписаться

lesyaukrainka81 Моя душа, моя любов, мое счастье - моя мамуся. МАМО Й ДОНЯ
Погляньте на двох їх:
Он з донею мати,
Чи можна ж маленьку
Ще більше кохати?! Впадає матуся.
Дівчатко милує, –
І рученки й ніжки
Маленькі цілує!

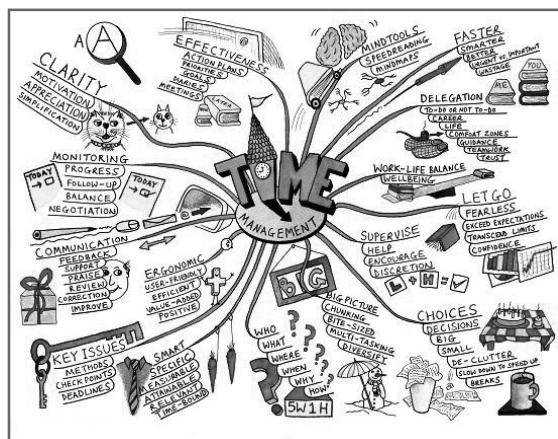
ivanfranko56 Які ж ви схожі. Красою вся у маму ☺

12 отметок «Нравится»

12 ДЕКАБР 2017 Г.

Інтелект-карти

Це універсальний спосіб організації інформації, адаптований для максимально продуктивного сприйняття мозком. Технологія вчить мислити у новій площині, залучаючи до активної роботи обидві півкулі мозку. Думки та висновки викладаються у зручному форматі, з довільним додаванням малюнків та інших допоміжних елементів. Найпопулярніша схема містить декілька складових: ключові слова з теми, графічні зображення, стрілки, що поєднують між собою різні блоки. Все це покликано формувати інтуїтивне сприйняття інформації.

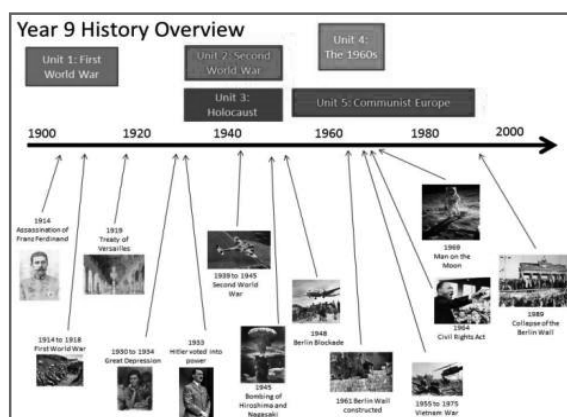
Інтерактивні книги та підручники

Це осучаснення звичного формату книг, яке стало можливим завдяки останнім здобуткам в ІТ сфері. У книзі текст доповнюється 3D моделями, аудіо, відеоматеріалами та тематичними анімаціями. Цікаво, що в Україні такий формат існує досить давно, а тепер набирає все більшої популярності.

Інтерактивні стрічки часу

Це динамічний спосіб вивчення хронологічного перебігу подій шляхом його візуалізації. Прийом не втрачає своєї актуальності на жодному з предметів. Створення таймлайну можна використовувати для перевірки знань та під час засвоєння нової теми.

Інтернет-меми

Це будь-яка інформація, подана лаконічно і дотепно, щоб привернути увагу користувачів інтернету. Вона відтворює певне ставлення до подій чи обставин. Найпопулярнішими є інтернет-меми у форматі зображення із влучним жартівливим текстовим поясненням. Тривалий час вважалося, що їх використовують у мережі тільки з розважальною метою, проте доведено, що у навчанні вони теж є доволі ефективними.

ТЕМА 5. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ЯК ВРАХУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОЖНОЇ ДИТИНИ

У ході тренінгу важливо, щоб учасники зрозуміли сутність понять “диференціація”, “індивідуальний підхід” і “індивідуалізація”, відмінності між ними, усвідомили важливість індивідуалізації і диференціації навчання в інклюзивному класі шляхом урізноманітнення методів викладання.

Навчальні результати:

- Учасники розрізнятимуть поняття диференціації і індивідуалізації навчання, розумітимуть переваги індивідуального підходу в інклюзивному класі.
- Учасники визначать, які індивідуальні особливості учнів можуть мати вплив на навчання учнів, і які форми індивідуалізації і диференціації навчання вчителі можуть використовувати.
- Учасники ознайомляться з різними типами множинного інтелекту (МІ) за Г. Гарднером, засобами навчання для учнів з різними МІ, плануватимуть навчальні види діяльності з урахуванням різних типів інтелекту. Учасники визначатимуть власні провідні типи множинного інтелекту.
- Учасники попрактикуються у формулюванні індивідуальних навчальних цілей і видів діяльності, виходячи з вимог стандартів/програм і враховуючи індивідуальні особливості учнів.

У ході цього тренінгового заняття тренеру важливо самому застосовувати різноманітні прийоми і засоби індивідуалізації і диференціації. Наприкінці тренінгу при підбитті підсумків заняття учасники мають пригадати їх, ідентифікувати і пояснити, як ці прийоми і засоби сприяли їх навчанню.

Діяльність 1. Самооцінювання власної практики диференціації/ індивідуалізації навчання

Орієнтовний час: 15 хв.

1. Запросіть учасників зробити самодіагностику власного викладацького стилю щодо використання диференціації й індивідуалізації (Додаток 1). Попередьте учасників, що ви розумієте, що вони працюють в закладах післядипломної педагогічної освіти, а самодіагностика призначена для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, проте, така вправа може виявитися корисною і для них. Наголосіть на тому, що вони не будуть ділитися своїми відповідями з іншими і не будуть «здавати» свою роботу тренеру.

(Під час виконання вправи тренер ходить між учасниками, відслідковує ТІЛЬКИ те, як працюють учасники, відповідає на їх уточнюючі запитання, пропонує пришвидшити темп тим, хто значно відстає від інших для того, щоб всі одночасно завершили вправу)

2. Для тих, хто значно раніше за інших завершив вправу, запропонуйте додаткові завдання 33 і 34, а також запросіть учасників позначити “+” ті засоби індивідуалізації, які можуть бути впроваджені в інклюзивних класах.

3. Проведіть обговорення, поставивши учасникам наступні запитання:

- **Чим корисною може бути така вправа вашим слухачам на курсах підвищення кваліфікації?**
- **Що нового ви дізналися про індивідуалізацію і диференціацію? Чи можуть вчителі більше дізнатися про індивідуалізацію і диференціацію навчання з такої діагностики?**
- **Чому важливо, щоб учасники не «здавали» свою роботу тренеру, зберігаючи «інтимну таємницю діагностики», забезпечивши конфіденційність, повагу і вільний вибір?**
- **Чому важливо, щоб учасники написали власні навчальні цілі теми до того, як їх проголосить викладач? (виконуючи завдання №32, учасники будують власну навчальну траєкторію щодо диференціації свого викладання)**
- **Чи можна цю вправу вважати оцінюванням? Чому?**
- **Чи є ця вправа прикладом індивідуалізації навчання? Чому?**

4. Наголосіть на головних ідеях:

- Існує багато різноманітних способів впроваджувати диференціацію і індивідуалізацію у навчанні дорослих і дітей.
- Дорослі і діти краще навчаються, коли самі для себе формулюють цілі свого навчання.
- Внутрішня мотивація того, хто навчається, зростає, коли звертаються до їх особистого досвіду, їх життя, професійної діяльності.

Вступ до основної діяльності

На цьому занятті ми з'ясуємо, що таке індивідуалізація і диференціація, які особливості учнів лежать в основі диференціації, як можна здійснювати індивідуальний підхід в різних видах навчальної діяльності тих, хто навчається в інклюзивному класі. Ця тема стосується всіх учнів школи, але є особливо актуальною в класах, де навчаються учні з особливими освітніми потребами. Вона може стати викликом для вчителів, і наше завдання - зробити її необхідною, цікавою і практичною.

Орієнтовний час: 15 хв.

Проведіть міні-лекцію з презентацією, користуючись наступною інформацією. Використовуйте запитання, щоб залучити учасників до обговорення важливих моментів.

Вимога враховувати індивідуальні особливості в процесі навчання - давня традиція. Ця вимога в педагогічній теорії носить назву *принципу індивідуального підходу*. В педагогічній літературі часто поняття «індивідуалізація» і «диференціація» трактуються по-різному. Іноді - як синоніми, іноді - одне з них як більш широке. Ми будемо розрізняти ці поняття.

Запропонуйте учасникам визначитися з своїми відповідями на запитання, обравши один із запропонованих варіантів:

Як ви думаєте, яке з понять - «індивідуалізація» чи «диференціація» - ширше за своїм значенням? (оберіть варіант вашої відповіді)

Варіанти відповідей:

- A. - індивідуалізація
- B. - диференціація
- C. - це синоніми
- D. - не впевнений (-на) в остаточній відповіді

(Учасники показують свої відповіді):

Варіант 1. Завдання виконується за допомогою програми Plickers. 50 карток роздається учасникам. Кожен учасник повертає картку з буквою обраної відповіді (A, B, C, D) так, щоб вона була розташована зверху малюнка. Тренер сканує картки за допомогою мобільного телефону. На екрані демонструється діаграма результатів відповідей всіх учасників.

Варіант 2. Учасникам роздаються по 4 картки різного кольору, які вони показують як свої відповіді. Тренер повідомляє всім учасникам, яких відповідей найбільше.)

Наголосіть, що немає єдиної правильної відповіді на це запитання, є різні підходи і цілі. На цьому тренінгу ми будемо дотримуватися такого розуміння цих понять:

Індивідуалізація - врахування в процесі навчання індивідуальних особливостей учнів у всіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості і в якій мірі враховуються.

Слово «**диференціація**» означає розшарування, **поділ**, розчленування єдиного цілого на декілька частин, ступенів або форм. Диференціація в процесі навчання передбачає, що буде використовуватися *поділ* учнів на групи на основі деяких особливостей. Під диференціацією ми розуміємо врахування особливостей учнів у такій формі, коли учні *об'єднуються в групи* на основі будь-яких особливостей для окремого навчання. (за И. Унт). Диференціація буває зовнішньою (класи, школи, гуртки тощо) і внутрішньою (малі групи/пари в межах одного класу). Внутрішня диференціація буває явною (коли склад груп відомий всім. Наприклад, коли фіксовані групи працюють над завданням, проектом), і неявною (якщо вчитель не повідомляє про склад груп, а пропонує певні завдання одним учням, а інші завдання – іншим).

Запропонуйте учасникам поміркувати і дати відповіді на запитання:

- **Як ви думаєте, яке з цих двох понять в такому розумінні точніше описує інклюзивне навчання? (індивідуалізація)**
- **Чи можна використовувати диференціацію у класі, де навчаються учні з особливими освітніми потребами? (можна і потрібно!)**
- *Індивідуальний підхід* - це психопедагогічний принцип, який впорядковує освітній процес відповідно до індивідуальних особливостей розвитку життя кожної дитини. *Індивідуальний підхід* знаходить своє відображення в гуманному поводженні з дитиною, прийнятті її прав як найвищої цінності. *Індивідуальний підхід* є квінтесенцією інклюзивної освіти та реалізується на базі інклюзивної освітньої політики, інклюзивної культури на рівні закладу освіти і спільноти.
- При інклюзивному навчанні важливим є питання саме індивідуалізації навчання дітей з особливими освітніми потребами у «звичайному» класі. Індивідуальний підхід має бути використаний в навчанні кожної дитини, але в умовах класно-урочної системи це є певним викликом для вчителів. Для кожного учня в ІПР передбачаються тільки йому відповідні навчальні цілі і види діяльності, проте є декілька універсальних для всіх учнів прийомів індивідуалізації.

Запросіть учасників ознайомитися з таблицею різних підходів до навчання:

Таблиця 1. Індивідуальний і традиційний підходи

Традиційний підхід	Інклюзивний підхід
Діти з особливими освітніми потребами можуть навчатися тільки у спеціальних закладах освіти чи у спеціальних класах.	Діти навчаються у закладах загальної середньої освіти, в яких створені структури (наприклад, робоча група з розробки ІПР) і додаткові освітні послуги підтримки.

Відмінності між учнями замасковані або помічені тільки тоді, коли вони стали проблемою.	Відмінності між учнями вивчаються і є фундаментом для планування освітнього процесу.
Домінує єдине визначення поняття «хороший учень». (Визначення «кращий учень» - це той, хто засвоює зміст загальної навчальної програми з усіх предметів).	«Хороший учень» характеризується індивідуальним розвитком, з певної точки відліку (всі учні гарні, відзначається прогрес у розвитку, в залежності від індивідуальних особливостей розвитку).
Навчальні цілі однакові для всіх.	Навчальні цілі встановлюються індивідуально, залежно від потенціалу учня (індивідуальна навчальна програма).
Час на виконання завдань строго обмежений.	Час на виконання завдань гнучкий, залежить від освітніх потреб дитини.
Оцінювання шкільних результатів реалізується відповідно до загальних вимог на базі єдиних вимог з оцінювання.	Шкільна успішність розглядається в перспективі розвитку, враховуючи прогрес у розвитку дитини.
Оцінювання проводиться за єдиним підходом до всіх.	Учитель використовує велику кількість різних стратегій оцінювання.
Батьки є пасивними спостерігачами освітнього процесу.	Батьки беруть активну участь в освітньому процесі, маючи конкретні обов'язки.

Запропонуйте учасникам запитання для фронтального обговорення:

- **Які особливості інклюзивного підходу передбачають індивідуалізацію навчання?** *(Навчальні цілі встановлюються індивідуально, залежно від потенціалу учня (індивідуальна програма), Шкільна успішність розглядається в контексті ІПР, враховуючи прогрес у розвитку дитини, Батьки беруть активну участь в освітньому процесі, маючи конкретні обов'язки, створені структури (робоча група з розроблення ІПР) і додаткові освітні послуги підтримки; Час на виконання завдань гнучкий, залежить від потреб дитини.)*
- **Які з особливостей бажано використовувати не тільки в класі, де навчаються учні з особливими освітніми потребами?** *(Всі, крім першого)*

Діяльність 3. Відмінності учнів і їх вплив на навчання. Диференціація видів навчальної діяльності в реальних класах

Орієнтовний час: 15 хв.

Ця діяльність проводиться у формі фронтальної бесіди з учасниками. Почніть цю вправу з запитання:

1. Які відмінності учнів впливають на їх навчання?

- Запросіть учасників обрати із запропонованого переліку відмінностей учнів (Додаток 2) і позначити “-” ті, які на їх думку НЕ мають впливу на навчання учнів:

(4, 8, 10, 16, 17)

(Під час виконання вправи тренер підходить до учасників і обирає 2-3 учасників, які вірно виконали завдання, щоб запросити їх першими висловити свої ідеї)

- Запросіть обраних учасників поділитися своїми відповідями. Обговоріть ідеї учасників *(Хто погоджується/не погоджується, може навести приклади-аргументи)*
- Обговоріть з учасниками, як шкідливі стереотипи щодо гендеру, національності, культури сім’ї впливають на ставлення вчителів до певних учнів і впливають їх викладання.

(Спонукайте учасників до обговорення, проте намагайтеся дотримуватись часу, відведеного на вправу, пояснивши, що дуже вразливі і цікаві випадки ви зможете обговорити з ними під час перерв та після занять).

2. Чи можливо в реальних умовах класу здійснювати повну індивідуалізацію навчання?

3. В якій моделі навчання індивідуалізація повністю враховується? (індивідуальне навчання, репетиторство)

- Підсумуйте, що всі індивідуальні особливості учнів, які впливають на навчання, мають бути врахованими при плануванні і здійсненні навчання.
- Запросіть учасників (в парах з сусідом) обговорити і обрати (підкреслити в тексті Додатку 2) не більше 7-ми особливостей, які будуть найбільше впливати на навчання учнів, і вчителі мають їх обов’язково враховувати.
- Запросіть учасників порівняти свої відповіді з оцінкою вчених (експертів), враховуючи, що деякі особливості у нас записані інакше.

(на слайді) 1) здатність до навчання, загальні розумові здібності; 2) навчальні вміння (уміння вчитися); 3) навченість (попередні знання, вміння, навички) як передбачені програмою так і загальні; 4) пізнавальні інтереси (у складі загальної мотивації до діяльності); 4) психофізіологічні особливості.

4. Які є запитання і коментарі?

5. Чи можлива диференціація навчання в умовах реального класу? (Так)

6. Як зазвичай в традиційному навчанні вчителі об'єднують учнів, на які великі групи вони ділять клас? (сильні, середні, слабкі)

Такий поділ учнів:

- **негуманний** - поділ дітей на слабких і сильних сприяє формуванню у дітей глибоких, серйозних комплексів, наприклад, комплексу елітарності, а також комплексу неповноцінності.

- **поверхневий** - слабе засвоєння учнями знань не досліджує причини відставання, висновки робляться тільки за самим фактом відставання.

- **протиприродний** - поділ дітей на сильних, середніх і слабких - занадто спрощена класифікація, тому що в реальності немає ні одних, ні других, ні третіх. В кожній людині є мінуси і плюси одночасно.

7. Як правильно здійснювати диференціацію в класі? (за тими ознаками, які залишилися без «-» в переліку Додатка 2)

Нагадайте учасникам види навчальної діяльності: фронтальні (лекція, демонстрація, обговорення/бесіда), групові (проекти, дослідження, обговорення), парні (обговорення, лабораторні, дослідження), індивідуальні (виконання самостійних індивідуальних завдань).

Обговоріть з учасниками відповіді на запитання:

- **Для яких видів навчальної діяльності вчителям легше впроваджувати індивідуалізацію і диференціацію? (індивідуальні, парні, групові)**
- **Чи можна застосовувати індивідуальний підхід при фронтальних видах роботи? Якщо «так», то як саме це можна зробити? (вислухати відповіді учасників, не коментуючи їх)**
- **Чому групові/парні види діяльності такі важливі для учнів з ООП? За яких умов?**

Усі ці види діяльності можна і потрібно адаптувати до навчання учнів з ООП. Диференціація і індивідуалізація навчання важлива для всіх учнів класу.

Орієнтовний час: 10 хв.

- Психофізіологічні і пізнавальні особливості учнів і здібності в педагогічній науці класифікуються і діагностуються по-різному, існує велика кількість типологізацій і підходів.
- Теорія множинного інтелекту американського психолога Говарда Гарднера розкриває один із можливих способів диференціації освітнього процесу. Відповідно до теорії, яка отримала всесвітнє визнання як одна з найбільш новаторських теорій пізнання інтелекту людини, кожен індивід має не єдиний, так званий «загальний інтелект», а низку інтелектуальних здібностей, кожна з яких має свою структуру, функції, мову і тому є особливим потенціалом для розвитку. Теорія множинного інтелекту підтверджує те, з чим педагоги мають справу щодня: люди можуть мислити та навчатися різними способами. Хоча всі люди тією чи іншою мірою здатні проявляти всі різновиди інтелекту, кожен характеризується унікальним поєднанням більш і менш розвинених інтелектуальних здібностей (Walters & Gardner, 1985), чим і пояснюються індивідуальні відмінності між людьми.

1. Запросіть учасників розглянути особливості кожного з 8-ми типів МІ (множинного інтелекту), користуючись *Додатком 3* «Множинний інтелект Г. Гарднера», і за описами в розділах «Ознаки» і «Вподобання» і визначити (позначити на полях «!», «!!» і «!!!») власні переважаючі (домінуючі) типи множинного інтелекту.

2. Проведіть обговорення за запитаннями:

- Чи цікавим буде таке завдання для учнів? З якого віку?
  - Чи сприятимуть знання свого провідного типу інтелекту покращенню навчання учнів? Як саме?
  - Чи може вчитель визначити точно тип МІ інтелекту кожного учня в класі? Як можна враховувати особливості у навчанні в умовах реального класу?
  - У кого з вас декілька типів переважаючого типу МІ? Один переважаючий тип?
3. Запросіть учасників доторкнутися вказівним пальцем правої руки до своїх губ, якщо у них провідний тип МІ - ЛІНГВІСТИЧНИЙ, до лоба - ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ, до очей - ВІЗУАЛЬНО-ПРОСТОРОВИЙ, до вуха - МУЗИКАЛЬНИЙ, потиснути правою рукою ліву тих, у кого переважаючий тип МІЖОСОБИСТІСНИЙ, показати пальцем на природу за вікном - ПРИРОДНИЧИЙ, обійняти себе - ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ, поплескати у долоні -

КІНЕСТЕТИЧНИЙ. *(Тренер має у наприкінці цієї або на початку діяльності № 5 об'єднати учасників в малі групи за переважаним типом МІ. Зазвичай серед вчителів переважають Лінгвістичний, Міжособистісний, Логіко-математичний, Візуально-просторовий типи МІ або змішаний з цих типів).*

- Г. Гарднер наголошував, що різні типи інтелекту рідко працюють незалежно. Вони використовуються одночасно і доповнюють один одного по мірі того, як люди розвивають власні здібності або вирішують проблеми.
- Фахівці радять: коли ми помічаємо, що учень віддає перевагу певному стилю пізнання (навчання), то повинні отримати з цього користь і надати йому безліч можливостей реалізуватись у певному напрямі. Але не менш важливо дати можливість проявити себе і в інших видах діяльності. Інакше кажучи, учень може не усвідомлювати, якому стилю навчання віддати перевагу, доки не випробує його на ділі.
- Якщо допустити, що ця теорія є точним описом людських відмінностей, то можна припустити, що діти краще навчатимуться через домінуючі види своїх здібностей/схильностей.
- Освітній процес повинен будуватися таким чином, аби дати можливість дітям набути досвід, що вимагав би залучення різних видів інтелекту. Завдання полягає в інтеграції вербально-лінгвістичного інтелекту (який найчастіше використовується в традиційній школі) з іншими типами.
- Необхідно: 1) допомогти дітям зрозуміти, що вони можуть виявити свої здібності різними способами, у різних видах діяльності; 2) створювати умови для навчання з опорою на їх сильні сторони. В цьому полягає сенс УДН (Універсального Дизайну Навчання) (Universal Design for Learning (UDL) [9]).

Діяльність 5. Таксономія навчальних цілей/очікуваних результатів для розвитку учнів

Орієнтовний час: 5 хв.

Проведіть міні-лекцію з презентацією, щоб нагадати учасникам, як важливо формулювати навчальні цілі, що враховують розвиток учня. Попередьте їх, що наступним завданням для них буде практичне заняття, в ході якого вони в малих групах для конкретних учнів з ООП мають визначити навчальні цілі і види діяльності, які вони б рекомендували для кращого навчання цих учнів.

- В загальному сенсі навчання - це розвиток учня. Стан і рівень пізнавальних особливостей кожної дитини слід враховувати при формулюванні навчальних цілей і оцінюванні результатів навчання. Їх розвиток буде відбуватися ефективно за умови що цілі/очікувані результати знаходяться в «зоні найближчого розвитку» дитини (за Л.Виготським).
- Широковідомою і зручною у використанні є Таксономія навчальних цілей за Б. Блумом — таксономія педагогічних цілей в пізнавальній сфері, що була

запропонована у 1956 році американським психологом Бенджаміном Блумом. (На жаль, в Україні використовується лише група когнітивних цілей (піраміда Блума). Група вчених під керівництвом Б.Блума визначила крім цілей когнітивної групи, ще й цілі афективної групи (вони виражаються через сприймання, інтереси, схильності, здібності тощо) та цілі психомоторні (навички письма, мовні, фізичні, трудові навички). Цілі навчання у когнітивній сфері можуть бути виражені через такі елементи засвоєння (їх ще називають елементами таксономії Блума): знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез і оцінювання.

- Використання чіткої, впорядкованої системи цілей навчання дуже важливе для побудови навчального процесу у зв'язку з тим, що, по-перше, знаючи цілі навчання, учитель впорядковує їх, визначає першочергові, базові, порядок і перспективу подальшої роботи; по-друге, знання вчителем конкретних цілей дає можливість пояснити учням орієнтири в їх спільній роботі; по-третє, чітке формулювання цілей, які виражені через результати діяльності, піддається надійній і об'єктивній оцінці. Ця система має певні недоліки, але вона зручна і зрозуміла вчителям.
- Усі кінцеві цілі навчання повинні передбачати методики і інструменти вимірювання результатів по закінченню певного етапу навчання. Кінцеві цілі/очікувані результати повинні бути сформульовані чітко і точно, щоб і батьки, і, при необхідності, учень розуміли, що він в змозі буде знати і робити по закінченню навчального року.

Діяльність 6. Практична робота «Навчальні цілі/очікувані результати і види діяльності»

Орієнтовний час: 30 хв.

Ця діяльність важлива з огляду надання можливості учасникам продемонструвати власне розуміння індивідуалізації і диференціації навчання, практично застосувати вміння визначати рівень адаптації/модифікації навчальних цілей/очікуваних результатів, тип MI, видів навчальної діяльності.

1. Запросіть учасників об'єднатися в малі групи по 4-5 осіб (за переважними типами MI, які встановлені в Діяльності 4).
2. Кожна група має аркуш з описами особливостей розвитку учнів (Додаток 4) і описами видів діяльності за темою «Вода. Водозбереження» (Додаток 5). Тренер вказує кожній групі, з яким описом учня Додатку 4 вони працюватимуть.

Завдання для групи:

- Проаналізуйте випадок, в якому будуть міститися деякі результати оцінювання розвитку дитини (Додаток 4).

- Обговоріть і встановіть: в чому може полягати індивідуальний підхід до навчання цього учня, чи потребує дитина адаптації / модифікації навчальної програми.
- Визначте, які можливі провідні типи МІ цього учня (*Додаток 3*).
- Для теми «Вода. Водозбереження» розгляньте завдання (види діяльності) для різних рівнів розвитку множинного інтелекту (*Додаток 5*).
- Сформулюйте види діяльності для цього учня, навчальні цілі/очікувані результати за цією темою, користуючись *Додатком 6* (зі стандарту з Природознавства (3 клас) і *Додатком 7* (дієслова для цілей за Блумом).
- Оформіть свої результати роботи у вигляді опису, або у вигляді таблиці, схеми, малюнка (пантоміми, рольової гри).
- Презентуйте результати своїй малій групі.

Під час виконання учасниками цієї діяльності тренер підходить декілька разів до кожної групи, відповідає на запитання учасників, ставить навідні запитання, робить нотатки. Результати роботи груп не заслуховуються всіма учасниками.

Проведіть фронтальне обговорення діяльності за запитаннями:

- **Чим була корисною для вас ця вправа?**
- **Чи вдалося вам у відведений час виконати всі завдання? Що вам допомогло? Чому “НІ”? Як вчитель може використати в своїй подальшій роботі аркуш (*Додаток 7*) для формулювання навчальних цілей і видів діяльності з інших тем?**
- **Чи була застосована тренером індивідуалізація вашого навчання в цій вправі? Диференціація? Як саме?**
- **Які прийоми і засоби індивідуалізації/диференціації навчання були використані на цьому тренінгу?***(самооцінювання, різні види представлення навчального матеріалу і результатів навчання: вербальний, зоровий, аудіальний, кінестетичний; участь у формулюванні власних навчальних цілей, бесіда, міні-лекція з презентацією, робота в парах і малих групах, представлення результатів відповідно до типу МІ, використання цифрових технологій).*

Підсумки:

З метою індивідуалізації і диференціації навчання ефективними можуть бути такі заходи і прийоми:

- Надавати навчальний матеріал в різних видах: аудіально, візуально, кінестетично (за допомогою рухів) з урахуванням різних типів МІ;
- Заохочувати учнів представляти результати своєї діяльності в різних видах: усна розповідь, малюнок/схема/діаграма, вірш, п'єса, пантоміма, модель, скульптура тощо;
- Надавати різні види індивідуальних самостійних робіт;
- Використовувати різні види групової + парної роботи, метод проектів
- Надавати вправи і завдання близькі щоденному оточенню учня
- Залучати учнів до формування і формулювання цілей власного навчання/очікуваних результатів і оцінювання (Ознайомлення і роз'яснення - обговорення - узгодження; надання прикладів чи незакінчених речень з цілями - коригування ; самостійне формулювання)
- Використовувати ІКТ при викладанні і при індивідуальній/парній/груповій діяльності учнів.
- Крім корисної інформації і завдань, що сприяють досягненню цілей, вправи і завдання мають бути привабливими, надихаючими і стимулюючими, з зарядом бадьорості, енергії і гарного настрою.

Матеріали і обладнання (* - не обов'язково):

1. Комп'ютер, мультимедійний проектор, екран - 1 комплект.
2. *Мобільний телефон - у вчителя (з встановленим додатком Plickers).
3. *Картки для роботи з програмою Plickers - на кожного учасника.
4. Набір карток 4-х кольорів - на кожного учасника.

Рекомендована література до теми та он-лайн ресурси:

- Гета, А.В., Заїка, В.М., Коваленко, В.В., Косова, Е.А., Лещенко, М.П., Лещенко, П.А., Матюх, Ж. В., Нетьосов, С.І., Носенко, Ю.Г., Соменко, Д.В., Соменко, О.О., Тарасюк, М.Д., Тимчук, Л.І., Чернов, А.А., Шишкіна, М.П. and Яцишин, А.В. (2018) *Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання ПУЕТ*, м. Полтава, Україна. ISBN 978-966-184-318-8 - Електронний ресурс <http://lib.iitta.gov.ua/711366/>
- Матеріали (теорія, інструменти, методика) з формування оцінювання в інклюзивній освіті. Електронний ресурс - <https://goo.gl/Hp7VYs>

- М. Ворон, Ю. Найда. Множинний інтелект: від теорії до практики, http://elibrary.kubg.edu.ua/3030/1/Voron_M_Naida_U_3.pdf
- Оніка Дуглас, Кімберлі Сміт Бартон і Ненсі Різ-Дарем, Використання теорії множинного інтелекту у викладанні математики та її вплив на академічну успішність учнів 8 класу - Електронний ресурс - www.ussf.kiev.ua/iearticles/97/1/
- Таранченко О.М., Найда Ю.М. Диференційоване викладання в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / За загальною редакцією Колупаєвої А.А. - К.: 2012.
- Технологія навчання як дослідження (п. 8 Технологія індивідуалізації навчання в світовій практиці (А.С. Границька, Інґн Унт, В.Д. Шадріков), Електронний ресурс - http://studopedia.com.ua/1_14166_tehnologiya-navchannya-yak-doslidzhennya.html
- Унт И.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. -М.: "Педагогика": 1990, Електронний ресурс - https://pub.flowpaper.com/docs/https://bookedulib.ru/books/Unt_individ_i_differenciaciya_obucheniya.pdf
- 5 Effective Strategies for the Inclusive Classroom (5 ефективних стратегій для інклюзивного класу), Електронний ресурс - <https://ww2.kqed.org/education/2016/01/04/5-effective-strategies-for-the-inclusive-classroom/>

Опитування щодо забезпечення індивідуалізації навчання

Вказівка: Позначте, як часто ви застосовуєте наступні засоби і прийоми для індивідуалізації процесу викладання

Один раз на рік або рідше	Декілька разів на рік	Щомісяця	Один раз на тиждень або частіше	Діяльність
☐	☐	☐	☐	1. Я проводжу опитування учнів для того, щоб визначити коло їх інтересів.
☐	☐	☐	☐	2. Мої учні можуть обирати, який обсяг матеріалу з певної області знань вони хотіли б вивчити.
☐	☐	☐	☐	3. Я дозволяю своїм учням обирати і виконувати альтернативні, рівнозначні завдання до тих, які ставлю я.
☐	☐	☐	☐	4. Я забезпечую альтернативні та додаткові види діяльності для зацікавлених учнів.
☐	☐	☐	☐	5. Я забезпечую своїх учнів матеріалами різних рівнів складності.
☐	☐	☐	☐	6. Я забезпечую своїх учнів матеріалами на різних мовах (наприклад, українській, російській).
☐	☐	☐	☐	7. Я забезпечую своїх учнів аудіо матеріалами.
☐	☐	☐	☐	8. Мої учні вчать, використовуючи спостереження.
☐	☐	☐	☐	9. Мої учні вчать за допомогою проектування або побудови моделей.
☐	☐	☐	☐	10. Мої учні вчать за допомогою читання.
☐	☐	☐	☐	11. Мої учні вчать за допомогою письма.
☐	☐	☐	☐	12. Мої учні вчать за допомогою взаємодії з іншими.
☐	☐	☐	☐	13. Мої учні вчать за допомогою мистецтва.
☐	☐	☐	☐	14. Мої учні обирають, які продукти та практичні заходи вони використають для демонстрації вивченого матеріалу.
☐	☐	☐	☐	15. Я вимагаю від учнів встановлення власної мети щодо вивчення теми і планування своєї діяльності
☐	☐	☐	☐	16. Я використовую самооцінювання своєї діяльності та оцінювання однолітками.
☐	☐	☐	☐	17. Я створюю умови для пізнання учнями способів та особливостей власного мислення і навчання.
☐	☐	☐	☐	18. Я планую вправи і заходи для заохочення учнів до самоспрямованості та незалежності у навчанні.
☐	☐	☐	☐	19. Я пропоную учням з метою дослідження різних тем працювати індивідуально та в невеликих групах.

☐	☐	☐	☐	20. Я розробляю завдання, пов'язані з презентаціями, щоб учні могли продемонструвати вивчене.
☐	☐	☐	☐	21. Я об'єдную учнів в малі групи для обговорення ідей та виконання завдань.
☐	☐	☐	☐	22. Я забезпечую учням можливість працювати самостійно.
☐	☐	☐	☐	23. Мої учні можуть обирати, чи їм працювати самостійно, чи у групі.
☐	☐	☐	☐	24. Я забезпечую можливості використання учнями комп'ютерів та інших технічних засобів і цифрових пристроїв для того, щоб працювати над завданнями з теорії.
☐	☐	☐	☐	25. Я об'єдную учнів у групи довільно, за випадковим збігом.
☐	☐	☐	☐	26. Я дозволяю учням самостійно обирати групи, в яких вони будуть працювати.
☐	☐	☐	☐	27. Я об'єдную учнів в групи стратегічним шляхом з метою створення несхожих (гетерогенних) груп.
☐	☐	☐	☐	28. Я об'єдную учнів у групи в залежності від їх навчальних потреб та здібностей.
				29. Я об'єдную учнів у групи в залежності від їх інтересів.
☐	☐	☐	☐	30. Я використовую доступні ресурси та матеріали раціонально та ефективно, щоб задовольняти різні навчальні потреби моїх учнів.

Проаналізувавши свої відповіді на запитання 1- 30, завершіть речення, надавши розгорнуту відповідь.

31. Найсильнішою стороною мого індивідуалізованого викладання є:

---

32. Я б хотів (хотіла б) впроваджувати при викладанні наступні прийоми індивідуалізації:

---

33. (додатково) Деякі проблеми, з якими я можу зустрітися, є такими:

---

34. (додатково) Я можу вирішити ці проблеми шляхом:

Індивідуальні відмінності учнів

1. Рівень інтелектуального розвитку
2. Стать
3. Схильності, інтереси
4. Національність
5. Традиції сім'ї
6. Здібності
7. Етнокультурні особливості
8. Майновий стан сім'ї
9. Належність/не належність до певної релігійної конфесії
10. Раса
11. Особливості пам'яті, уваги
12. Темперамент
13. Індивідуальний навчальний стиль
14. Способи сприймання і переробки інформації (візуальний, аудіальний, кінестетичний)
15. Домінуюча півкуля мозку (права і ліва півкуля)
16. Вага, зріст
17. Колір очей, волосся
18. Вік
19. Тип мислення
20. Рівень попередньої навченості
21. Професійна спрямованість
22. Розуміння/знання мови навчання
23. Здоров'я
24. Пізнавальні інтереси (у складі загальної мотивації до діяльності)

Концепція множинного інтелекту Говарда Гарднера

Відмінності в навчанні залежать не тільки від віку учня або рівня розвитку, на якому він знаходиться, - учні одного віку або учні одного рівня розвитку також можуть навчатися по-різному. Наприклад, теорія множинного інтелекту ставить під сумнів концепцію, згідно з якою здібності до навчання або розумову обдарованість можна вимірювати єдиним показником або бальним коефіцієнтом – коефіцієнтом розумових здібностей IQ (IQ - “intelligence quotient” - широковідомий тест для визначення розумових здібностей). Ця теорія стверджує, що існує принаймні вісім різних типів інтелекту. Інформація, наведена на наступних сторінках, знайомить вас з цією теорією.

У теорії множинного інтелекту висунуто дві основні ідеї. Відповідно до першої - усім людям - і дітям, і дорослим - властиві тією чи іншою мірою всі принаймні вісім типів інтелекту. Друга ідея базується на думці про те, що внаслідок нашої генетики та нашого оточення немає двох людей з абсолютно тотожним профілем здібностей. Це означає, що не існує двох людей, які б навчалися в абсолютно однаковий спосіб. Наприклад, деякі люди мають більш високу просторову обдарованість, а інші – кращі логічні здібності. Зазвичай, люди мають складний інтелект, який у різних пропорціях складається з різних типів інтелекту, серед яких провідними у кожної людини є три-чотири типи.

Усі справи та проекти варто розробляти таким чином, щоб допомагати учням розвивати різноманітні складові їх інтелекту. Такий розвиток робить навчання частиною всього життя.

Лінгвістичний інтелект (Вербальна обдарованість)

Ознаки	Вправне використання слів, люблять експериментувати зі словами, демонструють обдарованість у сфері вербальної майстерності: слуханні, виступах, читанні та письмі.
Вподобання	Читання, оповідання історій, розв’язування кросвордів, усні обговорення або дебати, написання звітів, виступи, проведення інтерв’ю, створення девізів, ведення журналів або щоденників, розроблення вербальних ігор, писання листів, віршів, оповідань та репортажів.
Ефективні засоби навчання	Читання цікавих книжок, ігри зі словами або виконання завдань на картках, прослуховування аудіозаписів розповідей, використання різноманітних комп’ютерних технологій, участь в обговореннях та дискусіях.

Професії, що найкраще підходять	Бібліотекар, фахівець з продажів, працівник архіву, перекладач, політик, адміністративні посади різних рівнів: від членів наглядових рад до музейних хранителів; фахівець з мовних розладів, письменник, ведучий радіо- або телевізійних програм; журналіст; юрист; секретар, вчитель мови.
Відомі особистості	Уільям Шекспір, Джоан К. Роулінг, Анна Франк, О. Пушкін, Леся Українка, Янка Купала, Ліна Костенко
Комп'ютерні програми, що викликають інтерес	Текстовий редактор, електронна пошта, комп'ютерні видавничі системи, публікації в Інтернеті

Логіко-математичний інтелект (Обдарованість у сфері чисел та умовиводів)

Ознаки	Схильність до оперування числами, умовиводів та розв'язання проблем: розуміється на зіставлянні структур та встановленні зв'язків
Вподобання	Шахи, комп'ютери, експериментування, класифікація або структурування фактологічних матеріалів, побудова зв'язків, дедуктивних умовиводів; використання формул, логічні та/або сюжетні проблеми, головоломки, аналізування даних, використання графічного відображення даних
Ефективні засоби навчання	Класифікація та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, ігри з числами та логічні ігри, розгадування різноманітних загадок.
Професії, що найкраще підходять	Бухгалтер, аудитор, фахівець із закупівель, математик, вчений, винахідник, статистик, дослідник, комп'ютерний програміст, економіст, інженер, вчитель з природничих дисциплін.
Відомі особистості	Альберт Ейнштейн, Архімед, Ісаак Ньютон, Галілео Галілей, К.Е. Ціолковський, В. М. Глушков, С. П. Корольов, Ю. Кондратюк, Біл Гейтс
Комп'ютерні програми, що викликають інтерес	Обчислювальні програми та пристрої, пошукові системи, електронні таблиці та бази даних

Візуально-просторовий інтелект (Образна обдарованість)

Ознаки	Здатність точно уявляти, тонка чутливість до найдрібніших зорових наочних деталей, зацікавленість графічними образами, таблицями або малюнками
Вподобання	Головоломки із лабіринтами або «пазли»; малювання, створення графіків, плакатів, дизайн; зйомка відеофільмів або фільмів; створення фотоальбомів, колажів, скульптур; робота з графічними елементами, використання кольору та форми; робота з картами, таблицями, ілюстраціями.
Ефективні засоби навчання	Експерименти з кольорами, експериментування з графічними об'єктами, вдосконалення навичок спостереження, знаходження виходів із лабіринтів або розв'язання інших просторових головоломок, вправи з образами та активне фантазування, використання картинок, графіків та карт.
Професії, що найкраще підходять	Інженер, топограф, архітектор, містопланувальник, дизайнер, оформлювач інтер'єрів, фотограф, викладач-мистецтвознавець, скульптор, винахідник, картограф, штурман, пілот, ландшафтний дизайнер
Відомі особистості	Пабло Пікассо, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, О. Роден, М. Реріх, Марія Приймаченко, Катерина Білокур, Казимир Малевич
Інтерес до комп'ютерних програм	Цифрові фото- та відеокамери, мультимедійні презентації, сканери, робота з анімацією, графічні редактори

Кінестетичний інтелект (Моторно-рухова вправність усього тіла)

Ознаки	Для унаочнення своїх ідей активно користуються власним тілом, виразною мімікою, жестами; спритні у практичних вправах та іграх, мають добре розвинену тактильну чутливість
Вподобання	Ігри, практичні вправи, побудова конструкцій, танці, рольові ігри, показ сценок або драматична гра, створення моделей, настільні ігри, «пазли», спортивні ігри
Ефективні засоби навчання	Ігри з кубиками та іншими конструкційними матеріалами, танці, різноманітні рухливі спортивні заняття, участь у театралізованих виставах або інсценізаціях та використання пристроїв-

	маніпуляторів.
Професії, що найкраще підходять	Фізіотерапевт, спортсмен, організатор дозвілля, танцюрист, актор, фермер, вогнеборець, механік, тесля, хірург, ремісник, робітник на виробництві, хореограф, вчитель фізкультури
Відомі особистості	Ілюзіоністи Ігор Кіо та Д. Копперфілд, Володимир Кличко, Девід Бекхем, Серж Лифарь, Майя Плісецька, Сергій Бубка, Андрій Шевченко
Інтерес до комп'ютерних програм	Комп'ютерні симуляції, управління з мишкою, джойстиком.

Міжособистісний інтелект (Здатність відчувати людей)

Ознаки	Помітний інтерес до людей, високий рівень товариськості, приязність, прагнення до взаємодії та приналежності до спільноти, вміння відчувати настрій, ставлення та бажання інших людей
Вподобання	Відкрите спілкування з вчителем та однокласниками, готовність ділитися думками, сприйняття зворотного зв'язку, участь у групових проектах, передача нових знань іншим, навчання від оточення поза межами школи, зацікавленість в інших поглядах, проведення інтерв'ю.
Ефективні засоби навчання	Спільні ігри та стратегії, групові проекти та їх обговорення. Книжки та матеріали про різні культури, інсценізації та ролеві ігри, співпраця.
Професії, що найкраще підходять	Вчений, винахідник, адміністратор, шкільний керівник, директор з персоналу, арбітр, соціолог, фахівець з продажів, соціальний працівник, психолог, медична сестра, фахівець зі зв'язків з громадськістю, менеджер із туризму, політик, консультант.
Відомі особистості	Уїнстон Черчіль, мати Тереза, Опра Уїнфрі, Ш. Амонашвілі, А. Макаренко, В. Сухомлинський
Інтерес до комп'ютерних програм	Колективні інтерактивні Інтернет-проекти, форуми, чати та листування, соціальні мережі

Музичний інтелект (Музична обдарованість)

Ознаки	Відтворює мелодії, співає у правильній тональності, тримає ритм, любить співати, має чутливість до звуків та ритму, образів та музичного відтворення
Вподобання	Співи, вистукування ритму, пісні, музичні інструменти та музичні вправи, використання ритміки як засобу навчання, створення мелодій, зміна слів у піснях, створення музичних ігор або колажів, виготовлення музичних інструментів.
Ефективні засоби навчання	Прослуховування різних музичних записів, участь у ритмічних іграх та вправах, гра на різних інструментах; придумування назв пісень, які розкривають зміст; використання в проектах або презентаціях звуків навколишнього середовища, музичних фрагментів
Професії, що найкраще підходять	Диск-жокей, диригент, виробник музичних інструментів, настроювач піаніно, пісняр, звукоінженер, звукорежисер, хормейстер, вчитель музики, музичний терапевт, виконавець музики та пісень.
Відомі особистості	Бетховен, Герберт фон Кароян, П. Чайковський, Д. Бортнянський, К.Леонтович, Софія Ротару.
Інтерес до комп'ютерних програм	Цифрова музика, інтерактивні Інтернет-ігри, мультимедійні презентації, комп'ютерні компакт-диски.

Внутрішньоособистісний інтелект (Здатність до самоаналізу)

Ознаки	Чіткі уявлення про себе, повага до власних почуттів, цінностей та ідей; зазвичай віддає перевагу роботі на самоті
Вподобання	Ведуть журнал або щоденник, записують свої почуття щодо предметів та явищ, обмірковують власні сильні сторони, виконують самостійні проекти, самостійно реєструють хронологію роботи, розробляють власні графіки діяльності, виконують до кінця класну роботу, дають собі час на розмірковування, використовують навички та стратегії мислення вищих рівнів та різні стратегії мислення.
Ефективні засоби навчання	Участь у незалежних проектах; читання просвітницьких та науково-популярних книжок ; ведення журналу спостережень, щоденника навчання; участь в іграх та вправах, які вимагають фантазування та уяви; схильність до усамітнення для роздумів,

	самоаналізу.
Професії, що найкраще підходять	Психіатр, священник, вчитель з теології, працівник з догляду за дітьми, консультант, лікар, фахівець з планування програм, приватний підприємець, активіст, харизматичний оратор, вчитель.
Відомі особистості	Махатма Ганді (один із керівників визвольного руху в Індії), Гелен Келер (сліпоглухоніма американська письменниця), М. Амосов, Григорій Сковорода
Інтерес до комп'ютерних програм	Інтернет - опитування, інтерактивні форми, проекти в реальному часі, цифрові портфоліо із самооцінюванням.

Натуралістичний/природознавчий інтелект (Чутливість до природи)

Ознаки	Захоплення природним світом рослин та тварин, отримання нових знань з мандрівок на природі, здатність помічати найтонші відмінності в деталях, спостережливість.
Вподобання	Перебування в природному середовищі, класифікація видів рослин та тварин, заняття на свіжому повітрі, збирання природних об'єктів, спостереження за небесними тілами, робота з науковими приладами, прогнозування в екології, вирішення проблем, пов'язаних із перебуванням людини в дикій природі, приєднання до екологічних груп/груп захисту дикої природи, стурбованість місцевими або глобальними екологічними проблемами.
Ефективні засоби навчання	Вивчення природи, колекціонування та класифікація природних об'єктів, польові дослідження.
Професії, що найкраще підходять	Дослідник природи, біолог, метеоролог, астроном, лісник, провідник туристів по природних місцях, фермер, фахівець зоопарку, ветеринар, садівник, ландшафтний архітектор, фахівець з контролю за тваринами, що живуть у природі, арборист (фахівець з догляду за деревами), ентомолог.
Відомі особистості	Чарльз Дарвін, Джим Корбет (натураліст, був мисливцем і став захисником природи), Жак-Ів Кусто, В. І. Вернадський, Л. П. Смиренко
Інтерес до комп'ютерних програм	Бази даних, інструменти семантичних операцій над картографічними об'єктами, віртуальна реальність, робота з файловими системами

Описи розвитку учнів

1. Микола

У Миколи діагностовано дитячий церебральний параліч (ДЦП). Положення тіла вертикальне, переміщується самостійно, дотримується балансу при русі. Пересувається важко, повільно, порушена координація і точність рухів. Хлопчик кульгає на праву ногу, яка коротша, ніж ліва. Рік тому дитина перенесла хірургічне втручання на ногу. Страждає і права рука, в результаті хлопчик не може тримати ручку в правій руці, тому пише лівою рукою.

Микола досить легко пристосувався до умов школи. Однокласники добрі з ним, відкриті і завжди готові допомогти. У хлопчика з'явилися друзі в класі, з одним з них він сидить за партою.

Хлопчик виявляє інтерес до навчання, має здібності до навчання. Микола вільно читає, без особливих помилок, задовільно працює з текстом - відповідає на питання, переказує зміст. Дитина пише лівою рукою, тому почерк залишає бажати кращого. Переписує, складає речення, пише невеликі твори. Словниковий запас досить багатий, вимова правильна.

Дитина проявляє особливий інтерес до точних і природничих предметів (природознавство, математика). Працює в уповільненому темпі, але встигає сконцентрувати увагу на запропонованих завданнях. Може працювати самостійно і в групі.

Контрольні тести з точних і гуманітарних предметів виконує на позитивні оцінки. Вчителі виявляють увагу, розуміння і включають його в роботу класу, навіть у позакласні заходи. Дитина доброзичлива, весела, розумна, вміє контролювати свої емоції і поведінку.

2. Катерина

Дитина росте і виховується в повній сім'ї зі скромним соціально-економічним статусом, обоє батьків працюють.

Катя фізично розвинена, здорова, наділена самоконтролем відповідно до свого віку. Особисті речі містить не в особливому порядку, іноді може щось втратити. До школи вона виховувалася у великій родині, у бабусь, так як батьки були на роботі за кордоном, в дитячий садок пішла в 6 років, після того, як повернулися батьки.

Дитина важко адаптується до шкільного середовища. В цілому її поведінка відповідає нормі, дитина дотримується соціальних правил, сприймається іншими дітьми, часто бере участь в іграх, ініційованих іншими дітьми, але сама слабо проявляє ініціативу.

На уроках Катерина часто відмовляється виконувати певні завдання, знаходячи собі інші заняття (грає зі шкільним приладдям, малює щось у зошиті). Іноді пасивна, утримує увагу на короткий час (10-15 хвилин).

Навчилася писати, може переписати слова з книги, з дошки прості речення з невеликими помилками (пропускає літери, не дотримується нового рядка), під диктовку може написати тільки прості слова. Знає цифри, може складати числа, виконувати обчислення за програмою, але зустрічає труднощі в розумінні і вирішенні задач. Катя читає вголос по складах. За допомогою питань розуміє короткий прочитаний текст, запам'ятовує невеликі вірші. Їй подобається малювати, ліпити, в основному, тварин, квіти.

3. Ірина

Ірина виховується в багатодітній родині. Часто батьків немає вдома і Ірина змушена залишатися з молодшим братом. Через це дівчинка часто пропускає школу.

Батьки байдужі до шкільних результатів дитини, рідко приходять на батьківські збори. Батьки не допомагають дитині у виконанні домашнього завдання, умов для навчання немає. В школу Ірина приходить неохайно одягненою. Через відсутність батьківського контролю дитина часто забуває вдома підручники, зошити і не знає розкладу.

Ірина пристосувалася до колективу учнів, весела, доброзичлива, товариська, знаходить спільну мову з однокласниками, їй подобається приходити в школу. На уроках вона активна - працює в групі, виконує самостійно завдання. Дівчинка досить розумна, має хорошу пам'ять. Пише практично без помилок, добре розбирається в матеріалі, який вчила, вміє порівнювати, робити висновки, володіє логічним мисленням. Читає добре, виразно, відтворює з невеликими неточностями текст, відповідає на питання, із задоволенням бере участь в рольових іграх.

З математики та інших точних предметів у дитини є труднощі. Пропуски на контрольних роботах та незадовільні оцінки почастишали за останній семестр, з'явився ризик шкільної неуспішності, а в майбутньому - можливість не скласти тести.

4. Андрій

Дитина росте і виховується в неповній сім'ї з досить скромним достатком. Мама Андрія єдиний член сім'ї, який забезпечує її матеріально.

Андрій дитина фізично розвинена, здорова, здатна до самообслуговування відповідно до віку. До 5 років виховувався вдома, потім пішов в дитячий садок, а в 7 років - в

школу. У цей час батько пішов з сім'ї. Хлопчик важко подолав період шкільної адаптації, часто був відсутній.

У соціальному середовищі дитина намагається дотримуватися певних правил, пасивний в ініціюванні та підтримці дружніх стосунків з однокласниками, не має друзів. Під час уроків, як правило, дотримується дисципліни, але іноді кидає репліки, гострі коментарі на адресу однокласників, пасивний в процесі навчання, неухважний, не ставить питань для пояснення, часто приходиться з невиконаним домашнім завданням або виконаним частково. Останнім часом в бесіді з учителями мама все частіше висловлювала невдоволення з приводу рівня знань Андрія в порівнянні з класом, низького інтересу до навчання. Також була стурбована тим, що Андрій не може організувати свою діяльність, безвідповідальний у виконанні свого домашнього завдання, а більшу частину часу проводить біля телевізора, дивлячись спортивні передачі, або грає у футбол.

5. Данило

В результаті комплексної оцінки розвитку у Данила були виявлені порушення інтелектуального розвитку. Фізично він розвинений відповідно до вікових норм і має доглянутий і приємний вигляд. Дитина володіє основними життєвими навичками.

Данила реінтегрували в сім'ю зі спеціального навчального закладу. Сім'я матеріально забезпечена. Мама працює в гімназії технічкою, батько часто виїжджає за кордон на роботу. Хлопчик ладнає і добре спілкується з молодшою сестрою - йому подобається з нею гратися. У родині хлопчик почувається вільно, емоційно відкритий. Данило бере участь у домашніх справах, які йому під силу.

На початку навчального року дитина пішла в школу рідного села. У школу прийшов з мамою. До класу ще не звик, тому на перервах шукає маму і довго стоїть біля неї. У класі Данило закритий, не видає своїх емоцій, ні з ким з однокласників не розмовляє і не спілкується.

У хлопчика також проблеми з мовою, дуже бідний словниковий запас, може формулювати лише прості речення. Учитель встановив, що Данило рахує з помилками до 10, знає лише друковані літери. Хлопчик знає цифри. Розв'язує задачі з утрудненнями, після кількох пояснень і допомоги. Називає тільки два кольори - червоний і синій. Орієнтується в просторі школи, села - частково.

6. Сергій

Дитина проживає в повній сім'ї. До 6-ти років дитина виховувалася в родині. Заява батьків про зарахування Сергія в дошкільний заклад щоразу відхилялася.

Зі слів мами, хлопчик зазвичай із задоволенням приходив до школи, але іноді замикався, і батьки не знаходять цьому пояснення. У ці дні він більш схвильований і вчитель насилу змушує його працювати.

В освітньому процесі у дитини також є проблеми - труднощі у виконанні завдань, великі прогалини в знаннях, малостаранний, невпевнений, залежний від дорослих, безініціативний, образливий; рідко вдається з кимось подружитися; часто здається безпорадним, нікчемним; насилу адаптується до нових ситуацій. Їсть самотійно, потребує допомоги при одяганні / роздяганні, не завжди орієнтується в просторі школи, в зовнішньому просторі.

Має хороші розумові здібності, хорошу пам'ять. Пише практично без помилок, добре розбирається в матеріалі, який вивчив, вміє порівнювати, робити висновки, володіє логічним мисленням.

В вільний час любить складати "пазли", конструювати, розгадувати головоломки, фотографувати.

Додаток 5.

Завдання учням (за Блумом та Гарднером) за темою «Вода і водо збереження»
(по: Intel® «Навчання для майбутнього». Основний курс. *Додається окремо*)

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

III. Природнича освітня галузь		
Загальні результати навчання здобувачів освіти	Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти	
	1—2 класи	3—4 класи
Відкриття світу природи, набуття досвіду її дослідження, пошук відповідей на запитання, спостереження за навколишнім світом, експериментування та створення навчальних моделей, вияв допитливості та отримання радості від пізнання природи		
Виявляє і формулює дослідницькі проблеми	обирає у найближчому оточенні те, що цікаво дослідити	обирає в навколишньому світі або із запропонованих запитань такі проблеми, що можна розв'язати дослідницьким способом
Визначає мету дослідження і висуває гіпотезу	обирає та пояснює дії для дослідження об'єктів природи; визначає можливі результати спостережень/досліджень	визначає мету спостережень/досліджень; прогнозує можливі результати спостережень/досліджень
Планує дослідження	пропонує/обирає послідовність кроків під час спостереження/експерименту	визначає послідовність кроків під час спостереження/ експерименту; обирає необхідні умови дослідження
Спостерігає, експериментує, моделює	досліджує обрані природні явища та об'єкти, використовуючи надані прилади, моделі	проводить спостереження за обраними або запропонованими природними явищами та об'єктами, проводить дослідження, створює навчальні моделі
Аналізує та обґрунтовує результати досліджень, формулює висновки	описує, що нового дізнався, спостерігаючи та експериментуючи	встановлює зв'язки між об'єктами і явищами природи; робить висновки із спостережень та досліджень разом з учителем або самостійно
Проводить самоаналіз дослідницької діяльності	описує та пояснює те, про що дізнався; радіючи пізнанню нового, розуміє, що помилки є невід'ємною частиною пізнання	визначає фактори успіху, аналізує помилки, які виникають під час дослідження, змінює умови чи послідовність дій під час дослідження
Опрацювання та систематизація інформації природничого змісту, отриманої з доступних джерел, та представлення її у різних формах		
Знаходить інформацію та систематизує її	знаходить інформацію про природу	знаходить, систематизує (згідно з планом) інформацію про навколишній світ; використовує технічні прилади і пристрої для пошуку інформації
Перетворює інформацію з однієї форми в іншу	зображує інформацію про навколишній світ у вигляді малюнка, таблиці	представляє інформацію у вигляді малюнка, схеми, графіка, тексту, презентації тощо

Усвідомлення розмаїття природи, взаємозв'язків її об'єктів та явищ, пояснення ролі природничих наук і техніки в житті людини, відповідальна поведінка у природі		
Виявляє взаємозв'язки у природі та враховує їх у своїй діяльності	виявляє та описує очевидні зв'язки у природі; пояснює необхідність їх урахування у життєдіяльності людини	діє у навколишньому світі з урахуванням взаємозв'язків між об'єктами живої і неживої природи
Діє у навколишньому світі, розуміючи наслідки власної поведінки	дбає про чистоту навколишнього світу, доглядає за рослинами і тваринами	встановлює зв'язки між діяльністю людини і станом навколишнього світу; складає правила поведінки в навколишньому світі і дотримується їх
Використовує наукові надбання для розв'язання проблем	наводить приклади використання винаходів людства в побуті	пояснює значущість винаходів у повсякденному житті, збереженні навколишнього світу
Відповідально та ощадливо використовує природні ресурси	пояснює необхідність збереження природних ресурсів і намагається це робити	визначає приблизні витрати природних ресурсів, що використовуються в родині, шляхи їх зменшення
Критичне оцінювання фактів, поєднання нового досвіду з набутих раніше і творче його використання для розв'язання проблем природничого характеру		
Критично оцінює проблему	розуміє проблему в навколишньому світі; розмірковує, що відомо про цю проблему, як її розв'язати	визначає відоме і невідоме у проблемі, висловлює докази правильності суджень
Групує і класифікує об'єкти навколишнього світу	знаходить спільні і відмінні ознаки об'єктів; групує об'єкти навколишнього світу за однією або кількома ознаками	класифікує об'єкти навколишнього світу за кількома ознаками та властивостями
Генерує нові ідеї для розв'язання проблеми	пропонує різні способи використання об'єктів навколишнього світу	пропонує власний спосіб розв'язання обраної або запропонованої проблеми

Вдосконалена таксономія Блума – категоризація дієслів для навчальних цілей

Запам'ятовування	Розуміння	Застосування	Аналіз	Оцінювання	Створення/ Синтез
цитувати	роз'яснювати	застосовувати	аналізувати	оцінювати	реалізувати
дати означення	підтверджувати	обчислювати	розцінювати	аргументувати	складати
описувати	захищати думку\ідею	проводити	розставляти	визначити вартість, цінність	об'єднувати
пронумерувати	обговорювати	обирати	розподіляти за категоріями	перевіряти	готувати
знаходити	розрізняти	рахувати	класифікувати	закінчувати	будувати
дізнатися	створити подібне\копію	демонструвати	порівнювати	переконувати	вигадувати
складати перелік	ставити за взірць	створити виставу	поєднувати	критикувати	створювати
маркувати	пояснювати	здійснювати	протиставляти	рецензувати	розвивати
розміщувати	висловлювати	виставляти	вирішувати	робити висновки	придумувати
підходити	продовжувати	експериментувати	викривати	відстоювати	формулювати
запам'ятовувати	ілюструвати	наводити приклади	протириччя	встановлювати вартість	спричиняти
називати	робити висновок	виконувати	виявляти	будувати гіпотезу	об'єднувати
згадувати	перекладати	робити	встановлювати	судити	інтегрувати
декламувати	розміщувати	моделювати	робити діаграму	ставити за рангом	винаходити
упізнавати	переказувати	модифікувати	розрізняти	встановлювати рейтинг	робити
реєструвати	провіщати	функціонувати	виділяти	рекомендувати	видозмінювати
розповідати	розповідати	здійснювати	розтинати	перевіряти	походити
повторювати	повідомляти	практикувати	розрізняти	роздивлятися	планувати
звітувати	відтворювати	складати розклад	оглядати	роздивлятися	виробляти
відновити	формулювати	показувати	узагальнювати	роздивлятися	пропонувати
встановити	по іншому				переставляти
стверджувати	розказувати				заміщати
					трансформувати

зводити в таблицю	заново перевіряти переписувати вибирати перекладати розуміти	імітувати робити ескіз вирішувати використовувати	ти групувати робити припущення уявляти перевіряти вносити до інвентарю розпоряджатися організувати окреслити зондувати запитувати вибирати відділяти резюмувати випробовувати	я підтримувати зважувати	и
----------------------	---	--	---	--------------------------------	---

ТЕМА 6. РОЛЬ АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ В КЛАСІ З ІНКЛЮЗИВНИМ НАВЧАННЯМ: ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ І ЗАВДАННЯ, ФОРМИ СПІВПРАЦІ

Вступ

На початку тренінгу важливо, щоб усі учасники зрозуміли роль асистента вчителя в класі з інклюзивним навчанням, а саме: підтримка вчителя у роботі з усіма учнями класу, насамперед – з дітьми з особливими освітніми потребами.

Навчальні результати:

- Учасники розумітимуть основні ролі та функції асистента вчителя в інклюзивному класі, що є визначальними в організації освітнього процесу.
- Учасники ознайомляться з нормативно-правовим забезпеченням роботи асистента вчителя та веденням необхідної документації в контексті українського законодавства.
- Учасники розумітимуть основні компетенції, які повинні бути притаманними асистенту вчителя, які відіграють важливу роль для успішної та продуктивної його діяльності.
- Учасники знатимуть, як побудувати ефективні взаємовідносини між учителем та асистентом вчителя в класі з інклюзивним навчанням.
- Учасники ознайомляться з основними моделями спільного викладання в класі з інклюзивним навчанням та особливостями успішної взаємодії вчителя, асистента вчителя та учнівського колективу.

Ключові ідеї:

- Асистент вчителя повинен володіти міжнародною та українською нормативно-правовою базою у сфері інклюзивної освіти, що регламентує його ролі та функції, мати певний набір особистісних та професійних якостей, які б допомагали йому успішно реалізовуватись у професії.
- Асистент вчителя не є головною особою, яка відповідає за організацію освітнього простору в учнівському середовищі, але він активно бере у цьому участь.
- Асистент вчителя бере участь у розробленні та виконанні цілей індивідуальної програми розвитку дитини, адаптує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.
- Асистент учителя повинен володіти базовими педагогічними методами та прийомами, які застосовуються у роботі з учнями в умовах інклюзивного середовища.
- Ефективні стосунки між учителем та його асистентом формуються на основі спільної відповідальності та залежать від рівня порозуміння та довіри між педагогами, від того, наскільки чітко вони розподіли свої ролі та усвідомлюють їх. Успішна реалізація індивідуальної програми розвитку дитини з особливими

освітніми потребами значно утруднена, якщо комунікація між педагогом та асистентом відсутня.

- Спільне викладання – це інноваційний підхід до організації уроку. Саме завдяки такому методу забезпечується індивідуалізація освітнього процесу, підвищується рівень якості освітніх послуг та стимулюється розвиток усіх учнів класу.
- Перевагами спільного викладання є можливість залучення всіх учнів класу до того чи іншого виду роботи протягом уроку, урізноманітнення форм та методів викладання навчального матеріалу, ефективний моніторинг актуальних потреб учнів, підвищення ефективності освітнього процесу.
- Спільне викладання вимагає ретельної підготовки навчального матеріалу, спільного планування уроків, узгодження методів та форм викладання матеріалу, розуміння кінцевих результатів, вирішення загальних організаційних питань.
- Моделі спільного викладання дають педагогам змогу саморозвиватись та підвищувати професійну педагогічну майстерність, збільшувати методичний арсенал, розширювати можливості застосування власного досвіду та ділитись ним з іншими фахівцями.
- Не варто покладатися лише на певну модель спільного викладання, їх доцільно комбінувати; кожна з них має переваги та труднощі у втіленні.
- Асистент вчителя веде спостереження за дитиною з особливими потребами, фіксує їх документально, слідкує за заповненням фахівцями відповідних розділів індивідуальної програми розвитку.

Діяльність 1. Ролі та функції асистента вчителя в класі з інклюзивним навчанням

Орієнтовний час: 20 хв.

Знайомство з учасниками тренінгу

Вправа «Асоціації»

Учасники мають знайти предмет серед особистих речей, який би їх найліпше охарактеризував. Вправа спрямована на встановлення атмосфери довіри; учасники дізнаються цікаву інформацію про колег.

Проведіть міні - лекцію, спираючись на наступну інформацію:

- Введення посади «асистент учителя» передбачено українськими нормативно-правовими документами (*Додаток 1*). **Як ви вважаєте, чому посада асистента вчителя є необхідною в класі з інклюзивним навчанням?**
- Асистент підтримує учителя в роботі з УСІМА учнями в класі з інклюзивним навчанням, забезпечуючи особистісно орієнтоване спрямування освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами, бере участь у розробленні та виконанні Індивідуальної програми розвитку учня, адаптує

навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у класі.

- На визначення обов'язків асистента впливають різні чинники, а саме: наявність та детальне вивчення посадової інструкції асистентом вчителя (він повинен з самого початку ознайомитись із вимогами та очікуваннями адміністрації закладу освіти), особистість вчителя, з яким він працює, усвідомлення та чітке розподілення ролей між учителем та асистентом, що є запорукою майбутньої ефективної співпраці, рівень довіри та комфорту у взаємовідносинах «учитель–асистент», рівень навичок та професійного досвіду асистента вчителя, стосунки між асистентом вчителя та дітьми, фізичне середовище класу. Окремі вчителі можуть додавати власні вимоги щодо роботи асистентів з метою покращення якості викладання.
- Спираючись на Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту №1/9–675 від 25.09.12 року «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя» можна виокремити основні його функції:
  - ✓ **Організаційну:** асистент учителя забезпечує соціально-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами: разом з учителем класу проводить навчальні, виховні, соціально-адаптаційні заходи, запроваджуючи ефективні форми їх проведення, допомагає дитині при виконанні навчальних завдань, залучає учня до різних видів навчальної діяльності; у складі групи фахівців бере участь у розробці та виконанні індивідуальної програми розвитку дитини; адаптує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини з особливими освітніми потребами; веде встановлену педагогічну документацію.
  - ✓ **Навчально-розвивальну:** стимулює розвиток соціальної активності дітей, сприяє виявленню та розкриттю їхніх здібностей, талантів, обдарувань шляхом їх участі в науковій, технічній, художній творчості.
  - ✓ **Діагностичну:** разом із групою фахівців, які розробляють індивідуальну програму розвитку дітей з особливими освітніми потребами, оцінює навчальні досягнення учнів; оцінює виконання індивідуальної програми розвитку, вивчає та аналізує динаміку розвитку учня.
  - ✓ **Прогностичну:** на основі вивчення актуального та потенційного розвитку дитини бере участь у розробці індивідуальної програми розвитку, перегляду актуальних цілей для дитини з особливими освітніми потребами.
  - ✓ **Консультативну:** спілкується з батьками, надаючи їм необхідну консультативну допомогу; інформує вчителя класу та батьків про досягнення учня.

Орієнтовний час: 10 хв.

У листі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту №1/9–675 від 25.09.12 року «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя» зазначено необхідні компетентності асистента вчителя. Їх умовно можна розділити на 3 групи: законодавчо-теоретичну базу, практичні навички та особистісні якості.

Запропонуйте учасникам **мозковий штурм**: «Якими компетенціями повинен володіти асистент вчителя?» Відповіді запишіть на фліп-чарті.

Асистент вчителя повинен знати:

- основи законодавства України про освіту;
- соціальний захист;
- міжнародні документи про права людини й дитини;
- державні стандарти освіти;
- документи про питання навчання й виховання;
- сучасні досягнення науки і практики в галузі педагогіки;
- психолого-педагогічні дисципліни; особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами різного віку;
- ефективні методи, форми та прийоми роботи з дітьми, використовуючи індивідуальний і диференційований підхід; рівні адаптації навчального та фізичного навантаження; методи використання сучасних технічних засобів та обладнання;
- основи роботи із громадськістю та сім'єю;
- етичні норми та правила організації навчання й виховання дітей;
- норми та правила ведення педагогічної документації.

Також зазначається, що асистент учителя повинен уміти:

- застосовувати професійні знання у практичній діяльності;
- здійснювати педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання;
- разом з іншими фахівцями складати індивідуальну програму розвитку дитини;
- вести спостереження та аналізувати динаміку розвитку учня;
- налагоджувати міжособистісні стосунки між усіма суб'єктами навчально-виховної діяльності;
- займатись посередницькою діяльністю у сфері виховання та соціальної допомоги.

Асистент учителя повинен мати:

- комунікативні та організаційні здібності;

- здатність співчувати, співпереживати;
- ціннісні орієнтації, спрямовані на розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, на творчу педагогічну діяльність;
- навички вирішення конфліктних ситуацій.

Посада асистента вчителя вимагає постійного саморозвитку та підвищення професійної компетенції шляхом поглиблення знань у сфері інклюзивного навчання, розширення арсеналу педагогічних прийомів та методів, які є ефективними у роботі з учнями та особливо з дітьми з особливими освітніми потребами.

Діяльність 3. Побудова ефективних взаємовідносин між учителем та асистентом учителя

Орієнтовний час: 10 хв.

Педагогічна професія досить ізольована – під час навчального процесу вчитель залишається наодинці з класом. Більшість педагогів не звикли до того, що їм необхідно з кимось узгоджувати свої дії, погляди на викладання матеріалу, педагогічні методи та прийоми, які вони використовують. Це може стати на перешкоді у встановленні конструктивних взаємовідносин між учителем та асистентом вчителя. Але для того, щоб досягти ефективних результатів, необхідно вміти знаходити спільні рішення у подоланні труднощів, які виникають.

1. Малюнок наосліп.

Мета вправи вказати на те, що труднощі в комунікації можуть виникати у всіх людей, адже у кожного власне сприйняття, світогляд, бачення тих чи інших речей.

Необхідне обладнання: один аркуш з малюнком на вибір тренера, чистий аркуш та маркер.

Запросіть двох учасників у центр приміщення. Їм необхідно сісти спинами один до одного. Перший учасник повинен, не називаючи фігур та зображеного малюнку, пояснити іншому, що там намальовано. Завдання другого учасника - відтворити малюнок.

Після виконання вправи зауважте, що від того, наскільки дії учасників були скоординованими, від того наскільки вони намагались зрозуміти один одного в процесі малювання, залежав кінцевий результат. Так відбувається і у взаємовідносинах учителя та асистента вчителя.

Проведіть обговорення з учасниками щодо того, як ефективно побудувати взаємовідносини між учителем та асистентом.

Наголосіть на тому, що перед початком співпраці вчителів та асистенту необхідно

виокремити основні правила роботи, вирішити загальні організаційні питання. Далі слід перейти до обговорення більш конкретних речей, починаючи від того, як буде розпочинатися урок, закінчуючи тим, як буде відбуватись спілкування з батьками. Зверніть увагу учасників на важливість спільної відповідальності, обговорення ролей і завдань асистента вчителя, дотримання конфіденційності, обговорення проблемних ситуацій і стратегій викладання навчальної програми. Головне у такому обговоренні дійти компромісу.

Діяльність 4. Значення, сутність та моделі спільного викладання.

Проведіть міні-лекцію, користуючись наступною інформацією.

Орієнтовний час: 10 хв.

Спільне викладання – це така організація освітнього процесу в класі, коли два чи більше спеціалісти спільно проводять викладання у різноманітній групі учнів (серед яких є діти з особливими освітніми потребами) в єдиному фізичному просторі (класі). Спільне викладання передбачає участь двох або більше педагогічних працівників, які спільно викладають навчальний матеріал і є рівноправними у процесі навчання.

- Спільне викладання – це інноваційний підхід до організації уроку. Саме завдяки такому методу забезпечується індивідуалізація навчального простору та підвищується рівень якості освітніх послуг.
- Перевагами спільного викладання є можливість до залучення всіх учнів класу до того чи іншого виду роботи протягом уроку, урізноманітнення форм та методів викладання навчального матеріалу, ефективний моніторинг актуальних потреб учнів, реалізація індивідуального супроводу дитини з особливими освітніми потребами.
- Спільне викладання вимагає ретельної підготовки навчального матеріалу, узгодження методів та форм викладання матеріалу, розуміння кінцевих результатів, вирішення загальних організаційних питань.

Виділяють три основні моделі спільного викладання

- *Модель консультування.* У контексті даної моделі вчитель може виступати консультантом асистента у питаннях здійснення адаптації чи модифікації тих чи інших навчальних завдань.
- *Модель навчання.* При застосуванні даної моделі спільного викладання вчитель та асистент активно спілкуються, діляться спостереженнями за учнями, підвищують знання один одного у тих питаннях, де вони є компетентними.
- *Модель співпраці (або роботи в команді).* В моделі співробітництва передбачається розподіл обов'язків між вчителем та його асистентом. Ця модель по праву вважається однією з найбільш ефективних, так як кожен з педагогів вносить свій вклад в реалізацію навчальної програми.

Модель співпраці передбачає такі форми спільного викладання:

- ✓ *Підтримуюче викладання:* саме з такого підходу необхідно починати спільне викладання, так як воно не вимагає багато часу на планування. Вчитель визначає організацію, зміст та цілі уроку, вміння та навички, якими мають оволодіти учні. Асистент вчителя проводить окремі фрагменти уроків з малими групами, допомагає учням під час їхньої роботи над завданнями, додатково пояснює завдання, допомагає записати відповіді, особливо приділяючи увагу учням з особливими освітніми потребами.

При постійному використанні цього підходу може виникнути залежність учнів від асистента, який постійно допомагає.

- ✓ *Паралельне викладання:* вчитель та асистент одночасно працюють з групами учнів у класі. Основною перевагою паралельного викладання є зменшення кількості учнів, з якими працює один учитель, що дає змогу індивідуалізувати навчальний процес, шляхом залучення асистента, і краще врахувати потреби учнів. Навчальний зміст для груп може бути як однаковим так і змінюватись. Різновидом паралельного викладання може бути навчання в навчальних центрах: групи учнів можуть працювати з різними педагогами (учителем класу, асистентом вчителя, спеціальним педагогом). Зверніть увагу учасників на те, що при застосуванні паралельного викладання між учителем та асистентом повинен відбуватись обмін спостереженнями за прогресом у виконанні завдань учнями, насамперед з особливими освітніми потребами, та іншими важливими моментами, оскільки фахівці працювали окремо і не могли спостерігати один за одним.
- ✓ *Додаткове викладання:* може застосовуватись тоді, коли асистентові необхідно підсилити та додатково пояснити той матеріал, що викладає вчитель. Асистент вчителя в ході уроку може повторювати інформацію від учителя іншими словами, проводити попереднє заняття для учнів які мають особливі освітні потреби, брати участь у представленні навчального матеріалу.

Додаткове або взаємодоповнююче викладання є гарною нагодою для асистента отримати необхідну практику та підвищити впевненість у власних силах.

- ✓ *Викладання в команді:* основною його характеристикою є одночасне ведення уроку вчителем та асистентом. Педагог та асистент подають навчальний матеріал по черзі, підтримуючи один одного. Асистент вчителя несе таку ж відповідальність як і вчитель за представлений матеріал. Такий метод викладання не буде ефективним без належного рівня довіри та комфортних взаємовідносин між вчителем та асистентом; вони мають бути готовими до узгодження стилів викладання.

Орієнтовний час 25 хв.

2. Практичне завдання

Необхідні матеріали: аркуші паперу, маркери.

Завдання: розділіть учасників на 5 груп, роздайте аркуші паперу, маркери та картки, на яких міститься певний підхід до спільного викладання у контексті моделі співпраці. Запропонуйте учасникам скласти план-конспект уроку в класі з інклюзивним навчанням, згідно того підходу спільного викладання, який зазначений на картці. Наголосіть, що вік та кількість учнів класу, предмет, нозологію дитини, яка має особливі освітні потреби у класі, вони обирають самостійно.

На виконання цього завдання групи учасників мають до 10 хвилин.

Після виконання учасникам необхідно представити загалу своє бачення такого уроку, провести обговорення.

Наголосіть на тому, що не варто покладатися лише на певну модель спільного викладання, їх доцільно комбінувати; кожна з них має переваги та труднощі у втіленні.

Діяльність 5. Ведення документації асистентом вчителя

Орієнтовний час: 15 хв.

Запропонуйте учасникам розглянути детально розглянути документацію, яку веде асистент вчителя в класі з інклюзивним навчанням:

1. **Індивідуальна програма розвитку дитини.** Асистент вчителя веде спостереження за дитиною з особливими освітніми потребами, фіксує їх, слідкує за заповненням фахівцями відповідних розділів індивідуальної програми розвитку, що є основним документом, який визначає характер освітніх послуг. Цілі кожної індивідуальної програми розвитку переглядаються не менш ніж двічі на рік, а в разі потреби можуть бути актуалізовані та змінені частіше. Результати спостереження асистента вчителя, прогрес чи труднощі у досягненні поставлених цілей обов'язково в ній записуються. (Перелік, документів з організації інклюзивного навчання, які в ній містяться додається у *додатку 2*).
2. **Графік роботи** асистента вчителя складають узгоджуючи його з розкладом уроків у закладі та графіками заняття інших фахівців.

3. **Розклад уроків.** Асистент вчителя не лише записує розклад уроків, але й планує свою присутність на них, про що робить відповідні позначки у розкладі.
4. **Щоденний план роботи.** У ньому можна передбачити такі графи:
  - ✓ Індивідуальний супровід дитини;
  - ✓ Відвідування уроків у класі;
  - ✓ Адаптація навчальних матеріалів;
  - ✓ Робота з батьками та педагогами.
5. **Щоденник спостережень.** Асистент вчителя ретельно спостерігає за розвитком учнів з особливими освітніми потребами. Свої спостереження про успіхи та труднощі дитини він фіксує у щоденникові. Це надає змогу постійно та ефективно моніторити цілі індивідуальної програми, переглядати їх в разі потреби на основі спостережень асистента.
6. **Графіки.** Складання асистентом графіків надає можливість наочно відстежувати динаміку розвитку дитини з особливими освітніми потребами. Особливо при консультуванні батьків даний вид фіксації спостережень дає змогу швидко та чітко виділити ті сфери навчання чи іншої діяльності дитини, у якій вона має прогрес або труднощі.

Підсумки:

- ✓ Посада асистента вчителя зорієнтована на ефективну реалізацію індивідуального навчально-виховного супроводу дитини з особливими освітніми потребами.
- ✓ Асистент вчителя повинен володіти міжнародною та українською нормативно-правовою базою у сфері інклюзивної освіти, що регламентує його ролі та функції, мати певний набір особистісних та професійних якостей, які б допомагали йому успішно реалізовуватись у професії.
- ✓ Професія асистента вчителя вимагає постійного саморозвитку та підвищення професійної компетенції шляхом поглиблення знань у сфері інклюзивного навчання, володіння педагогічними методами та прийомами, які застосовуються у роботі з учнями в умовах інклюзивного середовища.
- ✓ Спільне викладання – це інноваційний підхід до організації простору уроку, завдяки якому забезпечується індивідуалізація навчального простору, залучаються всі учні класу до активної діяльності та підвищується рівень якості освітніх послуг. Воно вимагає ретельної підготовки до уроків, ефективної взаємодії та комунікації між педагогом та його асистентом, узгодження спільних дій, чіткого усвідомлення ролей та обов'язків.

- ✓ Вчителі не зобов'язані викладати лише спільно чи використовувати одну модель спільного викладання: доцільним є їх комбінувати або використовувати ту чи іншу модель в залежності від ситуації.
- ✓ Асистент вчителя веде спостереження за дитиною з особливими потребами, фіксує їх документально. Завдяки таким спостереженням можна відслідкувати динаміку розвитку дитини з особливими освітніми потребами, актуалізувати цілі, які необхідно включити до індивідуальної програми розвитку, або переглянути ті, які є важкими для учня. Асистент вчителя слідкує за тим, щоб усі розділи індивідуальної програми були заповнені фахівцями та своєчасно оновлювались.

Рекомендована література до теми та он-лайн ресурси:

1. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту №1/9 – 675 від 25.09.2012 року «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя»– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua./img/zstored/files/1_9-675.
2. Спільне викладання в інклюзивному класі: метод. матеріали. / Укладач – Софій Н.З., -К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015.- 70 с.
3. Спільне викладання в інклюзивному класі: методичні рекомендації / уклад. Н.М. Дятленко. – К.: Плеяди, 2015. – 20с.

Перелік нормативно – правової документації, що регламентує діяльність асистента вчителя

Введення посади «асистент учителя» передбачено українськими нормативно-правовими документами, зокрема:

- **Постанова Кабінету Міністрів України** від 15 серпня 2011 року №872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загально освітніх навчальних закладах» зазначає, що «особистісно-орієнтоване спрямування навчально-виховного процесу забезпечує асистент учителя, який бере участь у розробці та виконанні індивідуальних навчальних планів та програм, адаптує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими потребами».
- Міністерством соціальної політики доповнено Класифікатор професій посадою «асистент учителя інклюзивного навчання» (наказ Держспоживстандарту від 28.07.2010 №327).
- Посаду асистента вчителя передбачено **Постановою Кабінету Міністрів України №635** «Про внесення змін у постанови Кабінету Міністрів України» від 14 квітня 1997 року.
- **Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту №1/9–675** від 25.09.12 року «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя» (зазначає орієнтовні кваліфікаційні характеристики асистента вчителя у класі з інклюзивним навчанням, які розроблені у зв'язку із введенням зазначеної посади в типові штатні нормативи загальноосвітніх навчальних закладів, затверджені наказом Міністерства освіти і науки від 06.12.2010 р. за № 1308/8603).
- **Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України** від 28.09.2012 року «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням» зазначає інші організаційні особливості діяльності асистента вчителя, а саме: умови та розмір оплати праці, педагогічне навантаження, кваліфікаційні рівні та інше.
- **Наказ Міністерства освіти і науки України** від 08.06.2018 №609 «Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти».
- **Наказ Міністерства освіти і науки України** від 01.02.2018 №90 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 06 грудня 2010 року № 1205».

**Перелік документів з організації інклюзивного навчання
(... ПІБ учня, клас)**

1. Титульна сторінка.
2. Наказ "Про введення посади асистента вчителя" .
3. Наказ про організацію інклюзивного навчання у поточному навчальному році.
4. Наказ про створення команди психолого-педагогічного супроводу учня з ООП.
5. План роботи команди психолого-педагогічного супроводу учня з ООП.
6. Протоколи засідань команди психолого-педагогічного супроводу учня з ООП.
7. Копії висновку інклюзивного ресурсного центру (ІРЦ) для кожного з учнів з особливими освітніми потребами.
8. Копії заяв батьків про зарахування дитини до школи.
9. Індивідуальний розклад психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових занять учнів __ класу з організацією інклюзивного навчання на 201_-201_ навчальний рік.
10. Посадова інструкція асистента вчителя.
11. Договір про залучення фахівців на громадських засадах (для асистентів дитини).
12. Посадова інструкція асистента дитини.
13. Трудові угоди про залучення фахівців (в разі потреби).
14. Інструкція з охорони праці для вчителів, психолога, логопеда.
15. Таблиця координації діяльності учителя, асистента вчителя.
16. Індивідуальні програми розвитку учнів __ класу з організацією інклюзивного навчання на 201_- 201_ навчальний рік, в т.ч.
  - Індивідуальні навчальні програми учнів __ класу з організацією інклюзивного навчання на 201_- 201_ навчальний рік
  - Індивідуальні навчальні плани учнів __ класу з організацією інклюзивного навчання на 201_-201_ навчальний рік
  - Індивідуальні програми корекційно – розвиткової роботи практичного психолога на 201_-201_ навчальний рік
  - Індивідуальні програми корекційної роботи вчителя корекційно-розвиткових занять на 201_-201_ навчальний рік

ТЕМА 7. СПІВПРАЦЯ З МІСЦЕВОЮ ГРОМАДОЮ: ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИЙ ЦЕНТР ТА ІНШІ РЕСУРСИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОДАТКОВОЇ ПІДТРИМКИ ЗАКЛАДАМ ОСВІТИ З ІНКЛЮЗИВНИМ НАВЧАННЯМ

Ця тема розкрита у презентації, а також у навчально-методичному посібнику «Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів» (електронна версія посібника доступна на сайті Міністерства освіти і науки України та ресурсних центрах підтримки інклюзивної освіти).

ТЕМА 8. СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Вступ

Важливо надати учасникам інформацію щодо того, що таке булінг, його види та ознаки; яким чином вчителі можуть створити атмосферу уваги, співчуття і співпраці у дитячому колективі та щодо профілактики та корекції насильницької поведінки.

Навчальні результати:

- Учасники ознайомляться з основними термінами, важливими для розуміння булінгу, та його характеристиками в контексті основних міжнародних досліджень.
- Учасники розумітимуть відмінності між булінгом та конфліктом.
- Учасники ознайомляться з основними етапами створення атмосфери уваги, співчуття та співпраці у дитячому середовищі.
- Учасники відпрацюють практичні вправи.

Ключові ідеї:

- Булінг (за визначенням ЮНІСЕФ) - це агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей по відношенню до іншої дитини, що супроводжується постійним фізичним і психологічним впливом.
- Ознаки булінгу:
  1. Дисбаланс влади - кривдник і жертва обов'язково різні за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації тощо;
  2. Намір нашкодити - кривдник навмисно викликає емоційний або фізичний біль у потерпілого, насолоджується спостерігаючи.
  3. Погроза подальшої агресії - кривдник і жертва розуміють, що це не перший і не останній випадок знущання.

- Види булінгу: вербальний, фізичний, соціальний та кіберзалякування (кібербулінг).
- Основні етапи профілактики та корекції агресивної, насильницької поведінки, створення атмосфери уваги, співчуття і співпраці у дитячому колективі: доречне вираження почуттів; увага, співчуття і співпраця; творче вирішення конфліктних ситуацій; усвідомлення і прийняття відмінностей.

Діяльність 1. Що таке булінг, його види та ознаки. Основні етапи профілактики та корекції агресивної, насильницької поведінки, створення атмосфери уваги, співчуття і співпраці у дитячому колективі

Орієнтовний час: 15 хв.

Цілі завдання:

- обговорити термінологію та види і ознаки булінгу
  - визначити основні етапи профілактики та корекції агресивної, насильницької поведінки
  - створення атмосфери уваги, співчуття і співпраці у дитячому колективі.
1. Запитайте учасників, що вони чули/ знають про булінг. Попросіть дати визначення чи окремі характеристики. Після цього продемонструйте слайди із визначенням, типами та ознаками булінгу.
  2. Проведіть обговорення:
    - Хто найбільше страждає від булінгу?
    - Хто може впливати на ситуацію в класі?
    - Що ми можемо зробити, щоб покращити ситуацію в класі?
    - Як, на вашу думку, на булінг в класі впливає родина? Педагоги?
    - Чи були у вас випадки, коли вам вдалося покращити ситуацію щодо булінгу в класі? Що саме ви робили? Що допомогло?
  3. Пропредмонструйте слайд із етапами профілактики та корекції агресивної, насильницької поведінки, створення атмосфери уваги, співчуття і співпраці у дитячому колективі:
    - Доречне вираження почуттів;
    - Увага, співчуття і співпраця;
    - Творче вирішення конфліктних ситуацій;
    - Усвідомлення і прийняття відмінностей.

Наголосіть, що працювати необхідно лише поступово по етапах, а не «стрибати». Окрім цього, робота має бути постійною та, ідеально, коли ця

робота проводиться класним керівником або іншою дорослою людиною, яка постійно стикається із класом.

Діяльність 2. Доречне вираження почуттів

Орієнтовний час: 15 хв.

Поінформуйте, що зараз ви розповісте одну історію, яка трапилася з хлопчиком Петриком. В руках тримайте велике паперове серце та запропонуйте учасникам допомогти розповідати цю історію. А допомога полягає у тому, що коли учасники вважають, що Петрик відчуває пригнічення, то вони мають підвести руку великим пальцем до низу. У цей час ведучий надриває паперове серце і продовжує розповідати історію далі. Попросіть робити цю вправу із закритими очима:

«Якось уранці в кімнаті Петрика і його старшого брата Андрія звично продзвонив будильник. Андрій швидко скочив і побіг вмиватися, а Петрик не підвівся з ліжка. Хвилини через десять їхня мама прочинила двері в кімнату. «Ну ж бо, поквапся, Петрику! – сказала вона. – Бо спізнишся до школи!». У кімнату зайшов Андрій і єхидно спитав: «Ну, що, ледацюга? (РОЗРИВ) Знову хропиш? Вставай тобі кажуть!»

«Я захворів», – відповів Петрик.

«І чому ти завжди поводишся як маленький? Дорослішати час! Бери приклад із мене! Я ніколи не пасую перед труднощами! – відповів брат. – Тобі завжди погано, коли в розкладі є фізкультура, бо ти тюхтій (РОЗРИВ), мати з такого предмету усього 6 балів. Вставай і збирайся!».

Петрик швидко вдягнувся і вийшов на кухню. Його старший брат Андрій щойно закінчив снідати. «Я пішов, мамо», – сказав Андрій.

«Зачекай на Петрика», – сказала вона.

«Цей телепень (РОЗРИВ) такий млявий, що завжди спізнюється, – заперечив Андрій. – Я не хочу йти з ним поруч – він тюхтій! (РОЗРИВ)».

Мама з осудом подивилася на Андрія, що той аж притих сором'язливо.

Однак хлопці – старший брат і Петрик – вийшли разом.

Прийшовши до школи, Петрик попередив учительку, що забув домашнє завдання вдома. Вона сказала: «Це вже не вперше, Петрику. Ти взагалі сїдав за уроки? Я починаю думати, що ти мені брешеш! (РОЗРИВ) Боюся, мені доведеться поговорити про це з твоїми батьками».

Петрик любив спортивні ігри, але ненавидів фізкультуру, бо був найменшим на зріст серед хлопців-однокласників. Того дня вони мали грати на уроці в баскетбол,

який Петрик терпіти не міг. Тим паче, хлопці грали на очах у однокласниць. Учитель попросив дітей об'єднатися у дві команди, «Левів» і «Тигрів». За десять хвилин команда Левів і Тигрів сперечалися між собою, бо ніхто не хотів десјатим брати до себе Петрика-слабака! (РОЗРИВ)

Капітан команди «Леви» сказав: «Ми його не хочемо – він погано грає». (РОЗРИВ)

«Який із нього тигр? Він радше наляканий кіт!» (РОЗРИВ) – додав капітан команди «Тигри», і всі хлопці розреготалися. (РОЗРИВ)

Зрештою вчитель призначив Петрика до команди «Леви». Але хлопець усю гру просидів на лаві запасних, бо капітан не допустив його до гри. (РОЗРИВ)

Того дня після уроків брат Петрика Андрій грав поблизу будинку з друзями у футбол. Порівняно з баскетболом Петрикові значно більше подобався футбол. Це була його улюблена спортивна гра. Тому Петрик попросив Андрія прийняти його до команди. Але Андрій відмовив. «Нізащо, – заявив він. – Ти все зіпсуєш. Не псуй гру, Тяхтій». (РОЗРИВ)

Тато хлопців почув це і сказав: «Тобі слід прийняти брата до гри, Андрію». «Але ж, тато, він такий незграбний, (РОЗРИВ) – відказав Андрій. – І весь час плутається під ногами». (РОЗРИВ)

Проведіть обговорення:

- Як відчувається Петрик?
- Чому він так відчувається?
- Яким чином на нього могло б вплинути таке ставлення день у день?
- Що ви могли б сказати йому, щоб він відчувався краще?
- Як Петрик відчувався б тепер, вислухавши всі ваші підбадьорення?

Діяльність 3. Увага, співчуття і співпраця

Орієнтовний час: 30 хв.

Ціль цього завдання - підвищити рівень усвідомлення позитивної і негативної поведінки; обговорити досягнення домовленостей щодо гідної поведінки.

- Об'єднайте учасників в групи по 4-5 осіб.
- Попросіть учасників в групах намалювати живу істоту (існуючу або неіснуючу) та дати їй ім'я.

- Попросіть учасників в групах всередині істоти написати вчинки, лінії ставлення та взаємодії одне з одним, які перетворюють їхній колектив на найкомфортніше середовище (позитивна поведінка).
- Попросіть учасників в групах за межами істоти написати вчинки, манеру поведінки і ставлення одне до одного, вияви яких у їхньому колективі небажані (негативна поведінка).
- Попросіть групи презентувати результати своєї роботи
- Обговоріть результати відповідей.

Ця діяльність важлива з огляду на те, щоб продемонструвати, яким чином можна розробити в групі (класі) спільний «Статут небайдужого ставлення». Саме участь кожного учасника в розробці Статуту є гарантією, що учасники (діти) намагатимуться дотримуватись цих правил.

Діяльність №4. Творче вирішення конфліктних ситуацій.

Орієнтовний час: 15 хв.

Мета цього завдання – усвідомлювати різні погляди на конфлікт.

1. Прочитайте оповідання «Оббреханий вовк»

Оббреханий вовк

Ліс був мені домівкою. В ньому я жив і про нього дбав. Намагався тримати його в чистоті й порядку. Та якось, прибираючи залишене кимось сміття, я почув кроки. Я плигнув за дерево і побачив дівчинку з кошиком, яка крокувала по доріжці. Мене відразу охопили підозри, бо вона була якось дивно вдягнена – вся в червоному, а голову накрила так, ніби не хотіла, щоб її хтось упізнав. Природно, я заступив їй дорогу, волюючи перевірити, що до чого. Я запитав, хто вона така, куди і звідки йде.

Дівчинка задерла носика і спогорда відмовила, що йде до своєї бабусі. Тоді витягла з кошика цукерку, поклала в рот, а обгортку кинула дотолу. Тільки уявіть собі! Гидко вже те, що дівчисько прийшло до мого лісу без дозволу й нагрубіятило мені. А тепер воно взялося смітити в моїй оселі! І я вирішив провчити нахабу.

Я мерщій побіг до будинку її бабусі. Коли побачив стареньку, то зрозумів, що я її знаю. Кілька років тому я допоміг їй позбутися пацюків. Коли я пояснив, що сталося, вона погодилась допомогти провчити онуку. Бабуся зголосилася ховатись під ліжком, поки я її не покличу.

Коли дівчинка прийшла, я запросив її до спальні, де лежав у ліжку, вдягнений як її бабуся. Вона увійшла й насамперед ущипливо зауважила, що в мене, мовляв, великі вуха. Попередня образа мене не полишала, і найкраще, на що я спромігся, – це сказати, що вони великі для того, щоб краще її чути. Однак вона так само в'їдливо вказала на мої банькати очі. Оскільки я завжди намагаюся контролювати почуття, то знехтував цією кривою і пояснив, що вони банькати, щоб ліпше її бачити. Та її

наступні слова справді мене образили. Вона щось сказала про мої великі зуби. І тут я зірвався. Знаю, мені слід було опанувати себе і владнати ситуацію, але я просто більше не міг стримувати гнів. Скочивши з ліжка, я рикнув: «Вони допоможуть мені, люба, тебе з'їсти!»

Жоден вовк ніколи б не з'їв дівчинку. Звичайно ж, і я не збирався її їсти. (У будь-якому разі, я певен, вона виявилась би несмачною). Все, чого я домагався, – трохи налякати її. Але навіжене дитя почало кружляти будинком і репетувати. Я погнався за нею з думкою, що коли впіймаю, то зможу заспокоїти.

Несподівано двері з тріском розчахнулися – на порозі виріс величезний лісоруб із сокирою. Я зрозумів, що вскочив у халепу, і вистрибнув із будинку крізь вікно у чому був. Але це не кінець. Бабуся так і не розповіла всієї історії до кінця. Іще задовго до того випадку ходили чутки, буцімто я підлий і небезпечний. Тепер усі мене уникають. Може, дівчинка потім і жила довго і щасливо, але я – так точно ні.

2. Проведіть обговорення:

- Що це за казка?
- Попросіть когось стисло переказати оповідку «Червона Шапочка».
- Запитайте, що відрізняє оповідання «Оббреханий вовк» від «Червоної Шапочки», а в чому вони збігаються.

3. **Утворіть** два кола з учасників: внутрішнє коло дивиться назовні, а зовнішнє – всередину, так що всі тримають одне одного в полі зору. Учасника з внутрішнього кола пов'язує з учасником із зовнішнього кола одне запитання. Після кожного питання ви заохочуватимете зовнішнє коло зміщуватися на одного учасника ліворуч, щоб у кожного був новий партнер. Учасники як внутрішнього, так і зовнішнього кола відповідатимуть на запитання. Після кожного запитання викликайте учасників поділитися думками:

- які твої враження від Червоної Шапочки з оригінальної історії? (змінити партнерів)
- які твої враження від вовка з оригінальної казки? (змінити партнерів)
- чому, на твою думку, ти так поставився до вовка з оригінальної казки? (змінити партнерів)
- чому в сьогоденному оповіданні вовк вирішив дати дівчинці урок? (змінити партнерів)
- що робить вовк, коли більше не може контролювати свою лють? (змінити партнерів)
- чи віриш ти вовкові? (змінити партнерів)
- якщо твоє ставлення до вовка змінилося, то чому? (змінити партнерів)
- яким би було твоє ставлення до вовка, якби ми почули тільки його позицію? (змінити партнерів)
- згадайте випадок, коли ваша думка відрізнялася від позиції мами, тата чи іншого дорослого, який вам не байдужий (змінити партнерів)

- чи можете ви згадати випадок (із власного життя або почутий вами), коли ворог перетворився на друга? Як це сталося?

Зробіть підсумок: в конфліктній ситуації кожен з її учасників має власні погляди. Часто ми переконані, що одна сторона конфлікту (зазвичай ми самі) відстоює єдино слушну і правильну позицію, а позицію іншого сприймаємо як хибну й погану. Утім, здебільшого все не так просто. Щоб вирішити, хто насправді має рацію, а хто ні, важливо зрозуміти обидві сторони конфлікту.

Діяльність 5. Усвідомлення і прийняття відмінностей

Орієнтовний час: 15 хв.

Ціль цього завдання: сформувати чутливість до наслідків упередженого ставлення, образ, глузування та інших видів негативної поведінки.

1. **Попросіть** учасників закрити очі та виконувати цю вправу у цілковитій тиші. Сміх і розмови під час вправи є неприпустимими. Зазначте, що зараз ви будете називати певну групу, а учасники, які себе до неї зараховують, мають тихо піднятися із стільця, відкрити очі, подивитися в очі тим, хто так само підвівся, та присісти, закривши очі.

Важливо: робити паузу, щоб учасники, які піднімуться, мали час подивитись одне одному в очі та присісти знову на свої стільці.

Мовчки підніміться, якщо:

- з тебе коли-небудь глузували, тебе дражнили чи обзивали;
- тебе останнього запрошували до гри чи спортивної команди, або ж ти почувався покинутим чи вигнанцем зі спільного проекту;
- тебе дражнили чи насміхалися з тебе тільки тому, що ти – дівчинка;
- з тебе чи з когось, хто тобі не байдужий, глузували через релігійні уподобання;
- з тебе чи когось, до кого ти не байдужий, глузували чи ставилися до вас упереджено через колір шкіри;
- тебе дражнили через твій акцент або голос чи через те, що ти не вмієш співати;
- ти, хтось із членів твоєї родини чи друзів має явну або приховану ваду;
- ти коли-небудь бачив, як когось дражнять, обзивають чи з когось насміхаються;
- ти – хлопчик, і тобі казали, що ти не маєш плакати, виказувати емоції та боятися;
- ти коли-небудь почувався покинутим, небажаним, наляканим;
- з тебе чи з когось, хто тобі не байдужий, сміялися через окуляри, брекети, слуховий апарат або через одяг, твій зріст, статуру, розміри чи форму тіла;
- тобі коли-небудь казали, що ти погана, невдячна, недобра, ні на що не здатна дитина;

- на тебе тиснули друзі чи хтось із дорослих, пропонуючи зробити щось, чого ти не хотів, а потім ти шкодував і відчував сором;
- ти коли-небудь соромився того, що говорив щиросердо, поділився з кимсь своїми переживаннями, страхами, прихованими надіями чи мріями;
- хтось коли-небудь повівся з тобою підло, а ти не зміг чи побоявся сказати про це;
- ти коли-небудь спостерігав, як когось кривдять, але не сказав і не зробив нічого, бо був занадто наляканий;
- ти вважав щось неправильним і хотів висловити свою думку, але почувався незручно, був занадто сором'язливий або наляканий, щоб щось сказати.

Проведіть обговорення:

- Які у вас виникали почуття під час проведення цієї вправи?
- Яка частина була для вас найважчою?
- Що нового ви про себе дізналися? Про інших?
- Що з того, що ви зараз відчули, ви хотіли б запам'ятати?
- Що ви розповіли б іншим про цей досвід (якщо взагалі виникає таке бажання)?

Попросіть охочих поділитися думками стосовно кожного з цих питань.

Зробіть підсумок:

Коли ви підіймалися, це не робило вас менш вартими поваги й турботи. Насправді, можливо, в багатьох випадках саме ви найдужче потребували поваги чи турботи. Дехто зібрав усю свою мужність, щоб піднятися. Кожен із присутніх знає, як це – почуватися скривдженим, бачити, як когось кривдять, і не вступитися за нього. Однак, можливо, ми забули ці болючі почуття, бо заховали їх глибоко всередині. Якщо ми пам'ятатимемо, чим поділилися сьогодні – тим, що всі ми зазнавали кривди, – то, сподіваюся, зможемо навчити інших дотримуватися правил нашої території й переконатися, що ніхто не страждає від знущань.

Рекомендована література до теми та он-лайн ресурси:

1. Не смійся з мене. Посібник для вчителя./ Лора Паркер Рорден – Наукове видавництво АСТА, Харків, 2015. – 104 с.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zorit.at.ua/ld/1/177 i i .pdf](http://zorit.at.ua/ld/1/177%20i%20i.pdf).
2. Причини та наслідки явища булінгу. Дослідження. Анна Король [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/buling_article.pdf.
3. Веб-сторінка кампанії ЮНІСЕФ проти булінгу– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stopbullying.com.ua>.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://childdevelop.com.ua/articles/conflict/746/>.

ТЕМА 9. ЯК ПІДТРИМАТИ УЧИТЕЛЯ У ПРОЦЕСІ ЗМІН: ЯК УНИКНУТИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ, СТВОРЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛЬНОТ

Вступ

На завершення тренінгу учасникам необхідно навчитися діагностувати власний психоемоційний стан, регулювати його та підвищувати рівень самоефективності.

Навчальні результати:

- Учасники розумітимуть значення власного психоемоційного стану для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.
- Учасники навчатимуться розпізнавати симптоми емоційного вигорання та своєчасно діагностувати їх.
- Учасники оволодіють основними техніками та прийомами нормалізації/відновлення власного психоемоційного та фізичного стану.
- Учасники знатимуть основні переваги інклюзивного навчання для усіх учасників освітнього процесу.

Ключові ідеї:

- Робота вчителя у класі з інклюзивним навчанням належить до професій, що допомагають, оскільки його діяльність пов'язана з тісним спілкуванням з дітьми з особливими освітніми потребами, прийняттям їхніх індивідуальних особливостей, емоційним перенапруженням, гуманним ставленням до них, толерантністю, активною особистою участю, демократичністю, довірливістю та ін. Така діяльність вимагає великих психологічних і фізіологічних витрат, призводячи до емоційного, фізичного й розумового виснаження.
- Професійне вигорання педагогів обумовлене не окремим чинником професії, а цілим її комплексом, сукупним впливом професії, її соціального статусу, престижу в суспільстві й особливостями професійної ситуації.
- Заходами профілактики професійного вигорання можуть бути умови організації діяльності: атмосфера підтримки та взаєморозуміння в колективі, звернення по допомогу, участь у супервізіях, спілкування у професійній сфері, рефлексія свого досвіду переживань, пов'язаних зі спілкуванням з учнями й батьками; відвідування навчальних проектів з подолання вигорання й розвивальні програми, спрямовані на усвідомлення й розкриття свого творчого потенціалу, підвищення відчуття самоефективності.
- Для профілактики синдрому професійного вигорання й підтримання психічного здоров'я важливою є діяльність самого педагога: використання «технічних перерв» для забезпечення психічного й фізичного благополуччя (відпочинок від роботи); освоєння способів керування професійним стресом – зміна соціального,

психологічного й організаційного оточення на робочому місці; побудова «мостів» між роботою й домом; освоєння прийомів релаксації, візуалізації, ауторегуляції, самопрограмування; прагнення професійно розвиватися й самовдосконалюватися (обмін професійною інформацією за межами власного колективу через спілкування на курсах підвищення кваліфікації, конференціях, симпозиумах, конгресах).

- Педагогу важливо навчитися використовувати свої сильні сторони для компенсації тих аспектів, в яких він відчуває труднощі.
- Постійний контакт із собою є частиною загальної культури та культури збереження здоров'я.

Діяльність 1. Сприйняття себе або самодіагностика

Орієнтовний час: 25 хв.

Профілактика професійного вигорання починається з вивчення власного психоемоційного стану, що необхідно проводити регулярно.

Вправа «Я природне явище»

1. Учасники обирають серед запропонованих асоціативних карток ті, які асоціюються у них з їхнім теперішнім емоційним станом. І потім у групах по троє вони обговорюють кожне природне явище, проводячи аналогії з реальністю. Наприклад, учасник відчуває себе блискавкою, і в реальному житті це проявляється у швидкому роздратуванні через дрібниці, зриванні на оточуючих своєї злості. А інша учасниця відчуває себе річкою, яка стрімко тече і не звертає уваги на дрібниці поруч.
2. За відсутності карток вправу можна проводити через ті самі асоціації, починаючи обговорення без візуальних додатків.
3. Після обговорення в трійках проводиться загальний аналіз інсайтів та вражень від вправи у загальній групі.
4. Усвідомлення власного емоційного стану можна закріпити, проаналізувавши симптоми професійного вигорання, які представлено на слайді презентації. У цьому випадку необхідно бути чесним із самим собою. Інший шлях - звернутися за допомогою до професіоналів (практичні психологи, психотерапевти, медичні працівники).

Психофізичні симптоми	<ul style="list-style-type: none"> • почуття постійної втоми ввечері і зранку, відразу ж після сну (симптом хронічної втоми); • відчуття емоційного і фізичного виснаження; • зниження сприйнятливості і реактивності на зміни зовнішнього середовища (відсутність реакції цікавості та страху); • загальна асенізація (слабкість, зниження активності і енергії, погіршення біохімії крові і гормональних показників); • часті безпричинні головні болі, постійні розлади шлунково-кишкового тракту; • різка втрата чи різке збільшення ваги; • повне чи часткове безсоння (швидке засипання і відсутність сну раннім ранком, починаючи з 4 год., або ж навпаки, нездатність заснути до 2-3 год. ночі і «важке» пробудження вранці, коли потрібно вставати па роботу); • постійний загальмований, сонливий стан і бажання спати протягом усього дня; • задишка або порушення дихання при фізичному чи емоційному навантаженні; • помітне зниження зовнішньої і внутрішньої сенсорної чутливості: погіршення зору, слуху, нюху і дотику, втрата внутрішніх, тілесних відчуттів.
Соціально-психологічні симптоми	<ul style="list-style-type: none"> • байдужість, нудьга, пасивність і депресія (знижений емоційний тонус, почуття пригніченості); • підвищена дратівливість на незначні, дрібні події – часті нервові «зриви» (вибухи невмотивованого гніву чи відмова від спілкування, «відхід у себе»); • постійне переживання негативних емоцій, для яких у зовнішній ситуації причин немає (почуття провини, невпевненості, образи, підозри, сорому); • почуття неусвідомленого занепокоєння і підвищеної тривожності (відчуття, що «щось не так, як треба»); • почуття гіпервідповідальності і постійний страх, що щось «не вийде», чи з чимось не вдасться впоратися; • загальна негативна установка на життєві і професійні перспективи (типу «Як не намагайся, все одно нічого не вийде»)
Поведінкові симптоми	<ul style="list-style-type: none"> • відчуття, що робота стає все важчою і важчою, а виконувати її — все складніше і складніше;

	<ul style="list-style-type: none"> • співробітник помітно змінює свій робочий режим дня (рано приходить на роботу і пізно йде або, навпаки, пізно приходить на роботу і рано йде); • незалежно від об'єктивної необхідності, працівник постійно бере роботу додому, але вдома її не робить; • керівник відмовляється від прийняття рішень, формулюючи різні причини для пояснень собі й іншим; • відчуття, що все марно, зневіра, зниження ентузіазму стосовно роботи, байдужість до результатів; • невиконання важливих, пріоритетних завдань і «застрягання» на дрібних деталях, витрата більшої частини робочого часу на погано усвідомлюване чи неусвідомлюване виконання автоматичних і елементарних дій; • дистанціювання від співробітників і учнів, підвищення неадекватної критичності; • зловживання алкоголем, різке зростання викурених за день цигарок, вживання наркотиків.
--	--

5. Проведіть обговорення:

- У якому віці педагог може зіткнутися з емоційним вигоранням?
- Чи залежить швидкість настання та сила професійного вигорання від умов праці педагога?
- Як проводити інтерпретацію свого внутрішнього стану та ситуації, що складається у навколишньому середовищі, для повноцінного сприймання реальності?
- Якою має бути ваша реакція у випадку діагностики у себе симптомів емоційного/професійного вигорання?

6. Наголосіть на головних ідеях:

- ⇒ Професійне вигорання педагогів не пов'язано з віком безпосередньо. Воно зустрічається і у педагогів зі стажем роботи і у молодих фахівців.
- ⇒ Якщо педагог працює у колективі з позитивним емоційним кліматом, комфортними умовами праці та має певну свободу творчого самовираження, то професійне вигорання може не актуалізуватись досить довго.
- ⇒ У випадках, коли педагог, який працює з дітьми із складними порушеннями розвитку, він має уникати завищених вимог до себе та до дитини, оскільки затрачені ресурси можуть не призвести до бажаного результату, що є швидким кроком до розчарування у собі, своїй діяльності та призвести до професійного вигорання.
- ⇒ Вчасна самодіагностика є основою вашої культури здоров'я та турботи про себе.
- ⇒ Не соромно дізнатися про проблему, соромно робити вигляд, що її не існує.

Вправа «Австралійський дощ»

Учасники стають у коло. Тренер починає кожен рух, а учасник зліва його підхоплює і ланцюжком рух передається кожному учаснику. При зміні руху тренером, учасники змінюють його так само ланцюжком, поступово, один від одного передаючи, а не всі одразу.

- «В Австралії піднявся вітер (учасники один за одним починають терти долоні)
- З'являються перші каплі дощу (клацають пальцями)
- Дощ посилюється (долонями стукають по предплеччю)
- Починається злива (плескають по ногах)
- За кілька хвилин злива затихає (плескають по предплеччю)
- Стають чутними лише окремі краплі дощу (клацають пальцями)
- На зміну дощу приходить тихий вітерець (труть долоні)
- Виходить сонце (руки до гори).

Діяльність 2. Саморегуляція.

Орієнтовний час: 25 хв.

Проведіть міні-лекцію, користуючись наступною інформацією. Використовуйте запитання, щоб залучити учасників до обговорення важливих моментів.

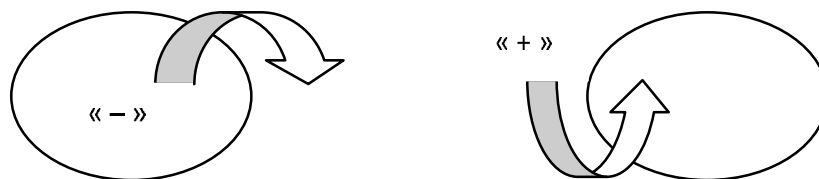

- **Емоції** – це психічний, складний стан організму, що призводить до дії симпатичної нервової системи і підвищення життєдіяльності організму. Внаслідок цього підвищується ритм — дихання, пульсу і, залозо-виділення тощо - і на ментальному рівні, стан збудження чи хвилювання, що позначається сильними почуттями, і зазвичай імпульсом щодо певної форми поведінки. Якщо емоція інтенсивна – тоді настає порушення інтелектуальних функцій, можливе роздвоєння особистості, і тенденція щодо дії неврівноваженого чи протопатичного характеру.
- **Зараження** – це передача емоційного стану окрім смислового впливу. Важливу роль грає ступінь близькості з комунікатором у фізичному плані та ступінь ідентифікації з ним.
- **Емпатія** – розуміння емоційного стану іншої людини через співпереживання та співчуття. При емпатії спостерігається зниження рефлексії, критичності мислення і підвищення схильність до ідентифікації, зараження і навіюванню.

Нормалізація власного емоційного стану складається з вивільнення від негативних емоцій/ станів та наповнення приємними емоціями/почуттями.

- Використовуємо для цієї вправи *правило «Тролейбуса»*: спочатку звільняємось від негативних емоцій і лише потім наповнюємо позитивом власне життя.

Рис.1

Вправа «Килим саморегуляції»

Пропонуємо учасникам скласти на різнокольорових стікерах два списки (мінімум з 10 пунктів кожний), перший про те, як вони позбавляються негативних емоцій у повсякденному житті. І другий список про те, звідки вони отримують ресурс/позитив.

Під час виконання вправи важливо звернути увагу, який список складати легше, який складається в першу чергу, чи виявляється бажання скласти список понад 10 пунктів тощо. Кожен учасник наліплює свої стікери на загальний фліпчарт/ватман.

- Загальне обговорення вправи. Обмін досвідом. Бажаючи можуть висловитися про свої враження від виконання завдання.
- Повіdomляємо учасникам важливу інформацію: 1) кожна людина має володіти власними шляхами нормалізації свого емоційного стану; 2) шляхи нормалізації мають задіяти різні сфери життєдіяльності (репертуар дій).
- Після того, як всі списки складено, ми узагальнюємо і доповнюємо. Позбавлення від негативних емоцій відбувається на рівнях:

1) вербально-емоційний, до якого відносимо сльози, відверті розмови, крики як негативний вияв та пісенний спів, сміхотерапія, прослуховування приємної музики, вправи-медитації, позитивне мислення тощо як приємне наповнення.

2) фізичний, що включає заняття спортом, рухливі ігри, прибирання у кімнаті, позбавлення від шкідників на городі як позбавлення від негативу, вправи на напруження/розслаблення, приємні активності, допомога іншим, відвідування масажу, смакування їжі, подорожі як прояв ресурсних та приємних дій.

Вправа у парах «Протистояння спинами»

Мета вправи: відпрацювання негативних емоцій, відчуття духа суперництва. Учасники стають у пари, спинами один до одного і починають упиратися один одному, легенько штовхаються, намагаються зсунути з місця свого опонента. По завершенні вправи обговорюємо враження.

Вправа «Обійміться як...»

Учасники стають у пари. Виконуючи інструкції тренера вони показують як обіймаються певні частини тіла, живі істоти та природні явища.

- Обійміться вказівними пальцями. Обійміться долонями.
- Обійміться ліктями. Обійміться колінками.
- Обійміться, як два котики. Обійміться, як два слони. Обійміться, як два метелики.
- Обійміться, як дві річки. Обійміться коренями та гілками дерев.

Наголосіть на основних ідеях:

- ⇒ **Саморегуляція** – це здатність людини керувати собою на основі сприймання та усвідомлення психічних процесів та своєї поведінки, а також регулювати свою активність та діяльність у бажаному напрямі.
- ⇒ У центрі проявів саморегуляції особистості – система «Я», що формується під впливом життєвих вражень і стосунків з оточенням.
- ⇒ Будучи елементом психологічної структури особистості, «Я» виступає як установка щодо себе і включає такі компоненти:
  1. *когнітивний* – уявлення про «Я» реальне та «Я» ідеальне (важливо підтримувати реалістичне уявлення про свої сильні сторони і обмеження);
  2. *емоційний* – самоповага (самоприниження) тощо (важливо підтримувати загалом позитивне ставлення до себе, що проявляється в позитивних висловлюваннях щодо себе);
  3. *оцінно-вольовий* – прагнення підвищити самооцінку, завоювати авторитет, повагу (важливо підтримувати віру в себе, у власну мету і допомагати в її досягненні).

Діяльність 3. Самоефективність

Орієнтовний час: 15 хв.

Міні лекція

- **Самоефективність** – це те, як людина оцінює власну ефективність у конкретній діяльності, почуття власної компетентності (А. Бандура).

- Самоефективність впливає на поведінку, мотивацію, виникнення емоцій, які сприяють або перешкоджають успішній діяльності.
- Наявність *високої самоефективності*, тобто усвідомлення власної компетентності, впевненість у своїй спроможності, віра у можливість успішно виконати завдання, очікування успіху, приводить до того, що така людина докладатиме більше зусиль для виконання справи, ніж той, хто має серйозні сумніви у своїх можливостях. Як наслідок, такі уявлення про власну ефективність дають змогу досягнути кращого результату, сприяють самоповазі. Люди, які вірять у свою здатність розв'язувати проблеми, виявляють більшу наполегливість, зустрічаючись із перешкодами. Психологи стверджують, що чим сильнішою є впевненість у своїх здібностях, тим наполегливішою людина буде у своїй діяльності.
- *Низька самоефективність*, тобто сумніви у власній компетентності, очікування невдачі, суттєво зменшує результативність діяльності, знижує самоповагу. Ті, хто вважає себе не здатним досягнути успіху, мають слабку мотивацію і не можуть побудувати ефективну поведінку. Відсутність самоефективності може бути суттєвою перешкодою формування соціальної компетентності та активності людини. За певних обставин брак самоефективності може навіть стати причиною невротичних розладів особистості.

Психологи визначають такі чинники, що впливають на почуття компетентності (самоефективності):

- наявність певного репертуару навичок поведінки, успішність виконання попередніх завдань (досвід успіху й невдач);
- досвід, здобутий у процесі спостереження за іншими;
- вербальне (словесне) переконання;
- фізичний, психологічний та емоційний стан (страх, хвилювання, збудження, спокій впливають на оцінку власних здібностей).

Вправа «Я пишаюся собою за ...»

Мета вправи – закріпити позитивне уявлення про себе.

Кожен учасник продовжує фразу, що запропонована тренером, а інші члени групи підтримують спікера.

- За наявності часу можна провести модифікації цієї вправи «Я радію що, ...», «Я добре умію ...». Після проголошення відповіді кожним учасником інші учасники групи вигукують «І це здорово!» і показують «Клас» (палець догори) в середину кола.
- По завершенні виконання вправи обговорюємо з учасниками їхній емоційний стан під час виконання вправи та після неї.
- Можливі запитання: Що ви відчували, коли підтримували іншого члена групи? Що ви відчували, коли всі учасники підтримували вас?

Ця діяльність важлива для будь-якої людини з огляду емоційного перевантаження та втрати віри в себе. Кожна людина потребує підтримки від близьких та колег, проте, якщо на даний час вам таку підтримку зовні ніхто не надає, важливо вміти її надати собі самостійно! Так розвивається компетентність, тобто я не лише знаю та умію, а я регулярно це роблю!

Саме така впевнена в собі людина, спокійна та задоволена життям здатна допомагати іншим, зокрема дітям, які такої допомоги потребують. Більш того, саме такий педагог, який знає свої сильні і слабкі сторони, вміє їх розвивати та їх враховувати, може навчити цьому дитину.

Діяльність 4. Звернення до фахівців з питань психологічної підтримки

Орієнтовний час: 15 хв.

Міні-лекція

Наочно система психологічної підтримки представлена у комплексній моделі психосоціальної допомоги, що складається з трьох рівнів допомоги і описує механізм звернення до фахівців, які спеціалізуються на наданні психологічної допомоги (Рис. 2).

- *На базовому рівні* психосоціальна допомога надається усім учасникам освітнього процесу силами самих педагогів і адміністрації. Вона передбачає створення сприятливих для розвитку резилієнс педагога умов як у навчальному класі зокрема, так і у закладі освіти загалом, що дозволяє допомогти кожному учаснику у вирішенні їхніх емоційних проблем, налагодити безконфліктне спілкування з колегами, учнями, батьками, сприяти розвитку у педагогів просоціальної поведінки. Важливою формою підтримки з боку колег стають професійні групи для спілкування, професійні спільноти.
- *На другому рівні* допомога надається педагогам, які мають сильніші прояви психосоціального стресу, емоційного перенавантаження і поведінкові проблеми, силами практичних психологів закладів освіти в межах індивідуальних консультацій, психокорекційної роботи з розвитку стресостійкості. Прикладом підтримки колег і роботи з психологом стають групові тренінгові заняття, групи взаємодопомоги, групи розвантаження, супервізії тощо.
- *На третьому рівні* допомога надається поза школою тим педагогам, які мають дуже високий рівень психологічних проблем, силами вузьких спеціалістів (психотерапевт, психіатр, невропатолог). У такому випадку йдеться про психічні проблеми, які не можуть бути вирішені силами практичних психологів закладів освіти, зокрема – про значні симптоми посттравматичних стресових розладів, депресії, тривоги, емоційне та професійне вигорання тощо.

Важливо наголосити на тому, що просити про допомогу це природно і у зверненні до фахівців сфери психічного здоров'я немає нічого соромного. Такі консультації мають стати частиною нашого життя, що свідчить про здоров'язбережувальну компетентність та культуру турботи про себе.

Резилієнс – це здатність відносно добре справлятися з важкими ситуаціями, сповнення особистими ресурсами (за визначенням Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ)).

Діяльність 5. Завершення

Орієнтовний час: 10 хв.

Вправа «Енергія»

Попросіть учасників стати у коло і потерти свої долоні. Саме в долонях зароджується власна енергія. Відчути тепло своїх рук можна через дотик до власних передпліч, голенів, живота тощо. Просіть учасників знову потерти руки до відчуття приємного тепла. Цього разу ми пропонуємо їм взяти один одного за руки та відчути енергію нашої групи.

Підсумковий обмін думками і враженнями

Підсумки:

- Сприймання себе (самосприймання) – це процес орієнтування людини у власному внутрішньому світі в результаті самопізнання і порівняння себе з

іншими людьми. Ґрунтуючись на своєму досвіді, ми розвиваємо власне сприйняття своїх навичок, здібностей, знань, компетентності та індивідуальності.

- Людина – це така система, яка сама себе регулює, виправляє і навіть удосконалює. Тому процес саморегуляції на психоемоційному рівні є такою ж природною частиною нашого життя як і процес травлення, лише за маленької відмінності. Цьому процесу людина може навчитися.
- Самоефективність базується на почутті й усвідомленні власної здатності успішно впоратися зі складною ситуацією, довірі до себе, впевненості в собі (англ., confidence). Поняття самоефективності вказує на переконання дитини у своїй здатності організувати та здійснювати дії, необхідні для отримання бажаних результатів, віру у власні можливості
- Інклюзивна освіта (інклюзивне навчання) передбачає надання додаткової підтримки в освітньому процесі (постійної чи тимчасової) педагогам, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами.

Рекомендована література до теми та он-лайн ресурси:

1. Гнедая, Т. Б. Профилактика профессионального выгорания у педагогов как фактор их психического здоровья [Текст] / Т. Б. Гнедая // Основы здоров'я. – 2015. – № 3. – С. 23–27.
2. Играя, побеждаем стресс. Игры для детей и их взрослых. – Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ). – К., 2015. – 68 с.
3. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах. Навчально методичний посібник - К.: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ 2017. – 208 с.
<http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11848/Bohdanov2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. Психосоціальна підтримка в кризовій ситуації. Методичний посібник для педагогів. – Дитячий фонд ООН UNICEF, Всеукраїнська спілка молодіжних громадський організацій, «Християнська асоціація молодих людей України» (УМСА України). – К., 2015. – 76 с.
https://www.ukma.edu.ua/images/pics/centers/mhpsc/z_for_teachers.pdf
5. Учительський словник чарівних висловів
[https://www.ukma.edu.ua/images/docs/science/centers/cmhpss/Teachers Dictionary.pdf](https://www.ukma.edu.ua/images/docs/science/centers/cmhpss/Teachers_Dictionary.pdf)
6. Чути себе: як боротись з професійним вигоранням у вчителів
<http://nus.org.ua/articles/chuty-sebe-yak-borotys-z-profesijnym-vygorannjam-u-vchyteliv/>

V. ОСНОВНІ НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ

Список основних нормативних документів у сфері інклюзивної освіти

1. Закон України «Про освіту». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту №1/9–675 від 25.09.12 року «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-675\(2\).doc](http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-675(2).doc)
3. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/9 від 18.5.2012 р. «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/npa/organizatsiya-navchalno-vikhovnogo-protsesu-v-umovakh-inklyuzivnogo-navchannya>
4. Наказ Міністерства освіти і науки України № 609 від 08.06.2018 року «Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>
5. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», від 15 серпня 2011 р. № 872. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF/paran8#n8>
6. Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю [Електронний ресурс]: Указ Президента України №678 від 03.12.2015 р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/678/2015>.

Міжнародні документи

1. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Конвенція ООН про права дитини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

Навчально-методичний посібник

«Інклюзивне навчання в закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренерів»

Авторський колектив:

Наталія Софій (розділ III, тема 1, глосарій, загальна редакція)

Юлія Найда (розділ III, тема 1, глосарій)

Валентина Маланчій (тема 2, глосарій)

Ольга Семко (тема 3, глосарій)

Ольга Малікова (тема 3, глосарій)

Олена Солнцева (тема 4, глосарій)

Ніна Дементієвська (тема 5, глосарій)

Ірина Мельник (тема 6, глосарій)

Лариса Шевчук (тема 7)

Ірина Боднар (тема 8, глосарій)

Тетяна Гніда (тема 9, глосарій)

Усі права застережено

Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена в будь-якому вигляді та будь-якими засобами без попередньої згоди Міжнародного фонду «Відродження»

Розповсюджується безкоштовно

м. Київ, 2018 рік